

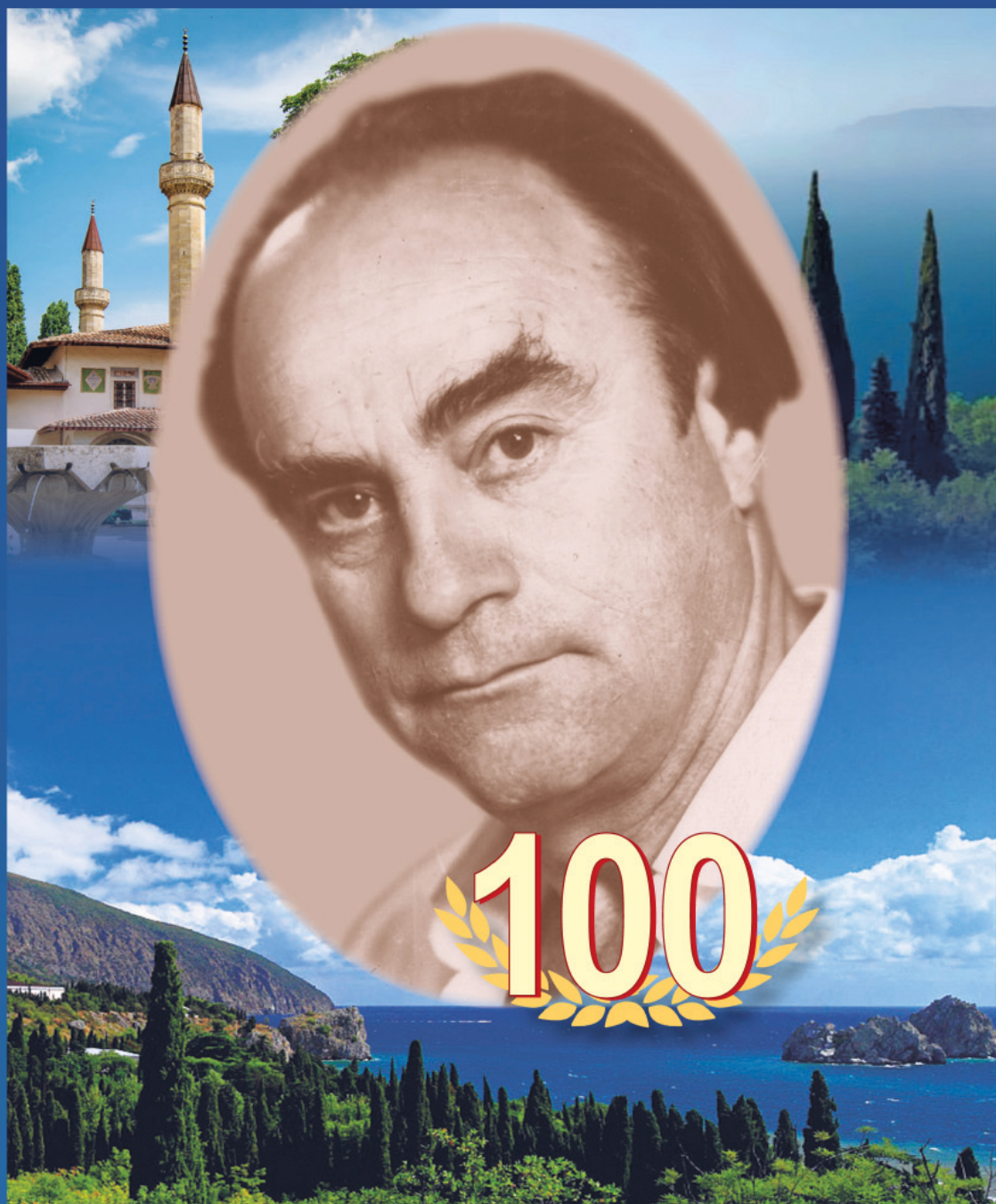
12+

ISSN 0207-642 X

ЙЫЛДЫЗ

№ 3 (261) 2021 МАЙЫС – ИЮНЬ

КЪЫРЫМ ДЖУМХУРИЕТИ
МИЛЛЕТЛЕРАРА МУНАСЕБЕТЛЕР
ИШЛЕРИ БОЮНДЖА ДЕВЛЕТ КОМИТЕТИНИНЪ
ЭДЕБИЙ-БЕДИЙ МЕДЖМУАСЫ

ЙЫЛДЫЗ

МЕДЖМУАСЫ

№ 3 (261) 2021 майыс – июнь

«Йылдыз» 1976 с. чыкъып башлады

Къырымтатар тилинде эки айда бир кере нешир этиле

Баш муаррир

Дилявер ОСМАНОВ

Муарририет эйети:

Иса АБДУРАМАН

Аблязиз ВЕЛИЕВ

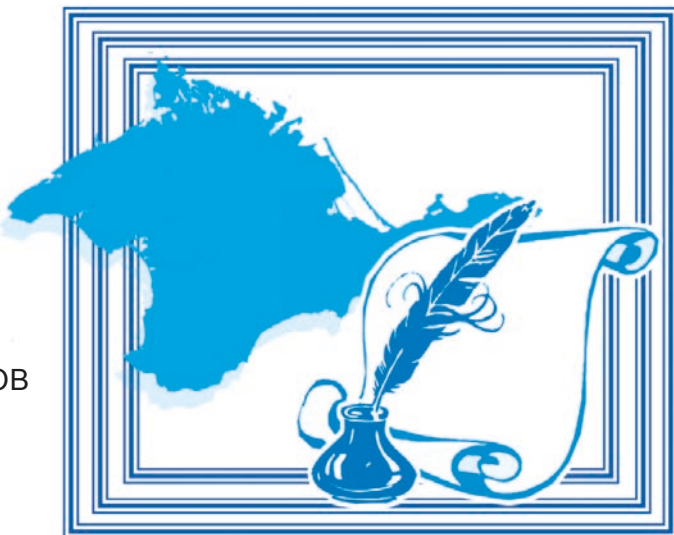
Айдер МЕМЕТОВ

Ирфан НАФИЕВ

Сейран СУЛЕЙМАНОВ

Урие ЭДЕМОВА

Шевкет ЮНУСОВ

«ЙЫЛДЫЗ» меджмуасынынъ муарририети

МУНДЕРИДЖЕ

Муаррир минбери

Дилявер ОСМАН. Сеитумер Эминнинъ шиирлери абиделерде эбедийлеше.....	4
--	---

Несир

Сеитумер ЭМИН. Ираде дерьясы. <i>Романдан парчалар ...</i>	6
---	---

Назм

Сеитумер ЭМИН. Яша, сен, миллетим!	39
Бекабад.....	42
Сен олмасанъ... ..	43
Къузгъунлар. <i>Шиирлер...</i>	44

Хатырлавлар

Сеитумер ЭМИН. Языджыларымыз минберде	46
Фера СЕФЕРОВА. Сеитумер Эминнинъ шиирлеринде эбедий адий акъикъат.....	50
Ахмед-Дильшад ИЛЪЯС ШЕЙХ-ЗАДЕ. Ант этип, миллет ичюн джаныны феда эткен инсан.....	56
Рефат ЧАЙЛАКЪ. О, «вакътым ёкъ», деген сёзлерни бильмей эди.....	60
Рефат ЧАЙЛАКЪ. Багъышла. <i>Шиир</i>	63
Риза ФАЗЫЛ. Атешюрек шаир	65
Дилявер ОСМАН. Халкъ севгисини къазангъан шаир	68

Назм

Юнус ТЕМИРКЪАЯ. Той тантанасы.....	78
---	----

Эдебиат меселелери

АЙНУР. 2020 сенесинде басылган несир
эсерлерге бир назар 89

Сервер БЕКИРОВ. Бойле истидатлы ве джесюр
миллетнинь эдебияты, шиириети эбедий яшар 93

Диаспора аятындан

Мустеджип УЛЬКЮСАЛ. Къырым ёлунда бир омюр 97

Окъуыджылар иджадындан

Эскендер ЛЮМАНОВ. Балалыкъ хатырлавларым
Повесть..... 112

Генч къалемлер

Реяна ВЕЛИЕВА. Гаспринскийнинь
эйкели янында. Шиир 121

Анифе САЛЕТДИНОВА. Унутманъыз, оджаларымыз!
Новелла 122

Медине ХАЙБУЛЛАЕВА. Достлукънынь
биринджи куню. Левха 124

Сание ХАЛИЛОВА. Йипишли къушакъ. Шиир 126

Поэзия

Сейтумер ЭМИН. Бахчисарай 127

Кипарис 131

Люблю 133

В глазах адыга 134

Скажи, Кайсын..... 135

К юности моей 136

Цветы для сестры 137

Муаррир минбери

Дилавер ОСМАЧ

Сеитумер Эминнинъ шиирлери абиделерде эбедийлеше

Сюйрень коюнде бу сене кырулып биткен кырымтатар халкынынъ сюргюнлик кыурбанлары хатырасына багышланган абидеге кырымтатар эдебиятынынъ корюмли векили, намлы шаиримиз, сюргюнликнинъ ильк йылларында кырымтатар миллий арекетининъ башында турганлардан бири, Сеитумер Эминнинъ "Яша, сен, миллетим!" шииринден парча ер алды:

Окюрди -18 майыста о къара поездлар.

Имдат кыдырды сабийлер, аналар.

Ябаний коклерде янмады йылдызлар.

Аля, эп, бизлерни, душман деп анъалар.

Сепильдинъ

Уралгъа,

къумларгъа,

миллетим.

Ач чыплакъ хорландынъ – азаплар чектинъ.

Ватансыз ве акъсыз къалдынъ сен, бир етим.

Комендант огюнде баш эгдинъ, чёктинъ.

Сеитумер Эминнинъ сёзлери ташкъа биринджи кере оюлмай. Ялтада сюргюнлик кыурбанлары хатырасына 2004 сенеси майыс 18 куню (эйкельтыраш Рефат уста Аблаев) тикленген абидеде мубарек Кыураннынъ "Эль-фатиха" ве "Аль-Аср" сурелери иле бирликте онынъ "Сен олмасанъ..." шииринден шу сатырлар язылды:

Сен олмасанъ,

не Ялта бар,

не деньиз бар,

не Ада...

Сен олмасанъ, Азиз Халкъым,

кимге керек бу Дюнъя!

Шаирнинъ догъган кою Ал-
батта 2014 сенеси, апрельнинъ
26 –да ачылган абидеде кене
де “Яша, сен, миллетим!” ши-
ринден парча ер алды:

Мен емин-ант этем:
Сыранъда къалам.
Ольсем де,
къалсам да,
яшар несилим!

Мен сенден кучь-къувет,
Ильхамлар алам...
Яша сен миллетим!-
Бу меним истегим.

Эминнинъ иджады тувган хал-
къына, ана-ватаны Къырымгъа,
якъынларына нисбетен даимий
алевленип турган самимий
бир севгинен ашлангандыр. Бу
севги онъа чешит сынавларны
еньмеге ярдым этти ве озю де
халкъ севгисине наиль олды.

Къырымтатар языджылары
арасында Сеитумер Эмин
халкъымызны Къырымгъа авдет
олмасы огърунда миллий аре-
кетимизнинъ сыраларында ку-
решине къошкъан салмакълы
иссесинен де айрыджа бир ер
тутмакъта.

О эки тильде, яни къырымта-
тар ве рус тиллеринде мува-
факъиетли иджат эткен, сийрек
расткельген шаирлер сыра-
сындан ер алгандыр. Бу онынъ
истидатынынъ даа бир аджайип
хусусиетидир. Лякин шаир анги
тильде язса да, онынъ эсерле-
ри кимсени первасыз, лякъайд
къалдырмай. Теэссюф ки, ша-
ирнинъ сагълыгында онынъ
иджадына, толу ве мунасиб
къыймет ойле де кесильмеди.
Озьара багъ туткъанымыз се-

бебинден олса керек, бу акъта
тюшюнджелер мени йыллар
девамында быракъмады ве мен
озюмни шаирнинъ руху огюнде
борджлу деп, ис эте эдим.

Майыснынъ 15-де шаирнинъ
догъганына 100 йыл толды.
Бунъа багъышланган тедбир-
лер КъМПУда, Къырымтатар
санаты ве медений мирасы
музейинде, И.Гаспринский ады-
на китапханеде олып кечти. 28
майыс куню исе, къырымтатар
музыкалы-драма театринде,
бу тедбирлерни екюнлеген,
шаирге багъышланган хатыра
акъшамы олып кечти. Зал, Ново-
российсктен махсус автобус-
нен кельген, Къырымнынъ чешит
тарафларындан топланган
семетдешлеримизнен толу эди.
Теэссюф ки, Сеитумер Эминни
бийген, онынънен Озьбекистан-
да чалышкъан базы языджылар,
атта языджылар тешкилятынынъ
реиси Урие Эдемова тедбир-
де корюнмедилер. Языкълар
олсун...

Шаир кетти, о энди арамыз-
да ёкъ, амма юреклерни ве
гонъюллерни эм сызлаткъан, эм
охшагъан онынъ сатырларыны
окъугъанда, Къырым топрагъы,
Багъчасарайнынъ Албат кою къы-
рымтатар халкъына ве эдебияты-
на насыл аджайип Шаирни эдие
эткенини анълайсынъ. Онынъ
аджайип сатырлары энди чешит
абиделерде оюлып, озълери де
шиирий абиделерге чевириль-
мектелер.

Шаирнинъ 100 йыллыгъы му-
насебетинен “Йылдыз”нынъ бу
санынынъ бир къысымы онынъ
хатырасына багъышлана.

Шаир ве язиджы Сеитумер Эминнинь
100 йиллыгы мунасебетинен

Сеитумер ЭМИН
(1921-2004)

Ираде дерьясы*

Романдан парчалар

* * *

...Толкун бу сёзлернинь кинаёнен айтылганына бакъмадан, эр алда, клубкъа бармакъ къарарына кельди.

– Эвге, къардаш!– деди къаба-къарыкъ сеснен йигит Толкунгъа.– Бугунь де кино олмайджакъ. Кино кетирильмеген.

– Мен, шай, озюм кельдим...

О, кень фойеге кирди. Фойенинь диварларына къуруджылыкъта нам къазангъан адамларнынь портретлери тизильген. Олардан бириси Толкунны зияде меракъландырды. Портрет истидатлы рессамнынь фырчысы тюбюнден чыкъмаса да, оны бир кереден таныды: о, бугунь, заводкъа, Гульайлангъа кельген йигит эди. «Экскаваторнынь уйкен машинисти Азиз Арсланбеков», деп язылгъан портретнинь тюбюнде.

Залдан рояль сеси эшитильмекте эди. Толкун къапыны ачты. Адден-ашыкъ ярыкълатылгъан санада, устюнде къырмызы вишне тюз антери олгъан, дюльбер бичимли яш къадын рояль башында отура. Онынь янында, къадыннынь омузы устюнден ноталаргъа

* «Ираде дерьясы» романыны Сеитумер Эмин 1971 сенеси язып Ташкентте нешир эте. Бу эсерде Улу Ватан дженкининь энъ агъыр вакъытында, Озбекистаннынь Бекабад шеэринде Сырдарья дерьясында Фархад ГЭС къуруджылыгы вакъиалары ве Къырымдан сюрюн этильген, агъыр шараитлерде яшагъан бизим халкъымызнынь ве муэллифнинь бу къуруджылыкъта иштираги акс этиле.

бакъаракъ, къара сачлы, гузель бир къыз турмакъта. О, Гульайлан эди...

Ярыкъ ялынъыз санада яна. Залнынъ артында олгъан скемлелер корюльмей, къаранлыкъ ичинделер. Залнынъ огдеки скемлелеринде тегерек азалары отурмакъталар. Толкъун ичери кирди ве олардан бираз авлакъча скемлелерден бирине отура къойды.

Толкъуннынъ пейда олгъаныны кимсе дуймады. Оны ялынъыз Гульайлан эслеп къалды.

– Аньладыньмы, Гульайлан, мен сенден не талап этем? – деп сорады ондан къырмызы антерли къадын.

– Аньладым, Алиме Каримовна.

– Айса, текаран раатланынь. Мен бираз Солидатнен огърашайым.

– Солидат! – деди о, огдеки сырада отургъанларгъа айланып. – Санагъа, йырлагъан тюркюнъни текрарлайыкъ... Сонъ, Мустафеванен берабер йырлап бакъарсыз.

Санагъа, бугунъ онъа тахта кетирмек ичюн машина тапып берген Солидат чыкъты.

Алиме Каримовна рояльнинъ беяз пармакълары устюне басты, авада музыка сеси эшитильди. Солидат:

Бекъасам тунлар кийиб, мунча мани куйдирасан...

деп йырламагъа башлады. Солидатнынъ пек аджайип, юректен чыкъкъан ве къудретли сеси залда инъледи.

Гульайлан кенаргъа чекильди. Гуръ ве узун сачларыны къалкъыкъ кокюслери устюнден алып, омузындан аркъасына ташлады. Эеджаннен аркъадашынынъ йырыны динъледи.

Толкъунгъа, Гульайлан тасвир олунмаз бир дюльбер олып корюнди. Бугунъ тозлу бетон заводы ичинде корьген къызы асыл бу эдими? Дерсинъ, онынъ юзь сымасы да бус-бутюн деньишти. Тек дюльбер, Къара деньизге ошагъан козьлери деньишмегенлер. Олар кене ойнайлар.

Солидат тюркюни битиргендже Гульайлан еринден тепренмеди. Сонъ, санадан тюшти ве Толкъуннынъ янына кельди.

– Мен къайда репетиция якъанымызны айтмагъа унуттым, келип тапалмазсыз деп, къасеветлендим, – деди онынъ къулагъына эгиллип. Бу арада Толкъуннынъ бурнуна индже мис къокъулары урды. О, бунынъ насыл къокъу олгъаныны бирден аньламаса да, таныш кокъу олгъаныны бильди... Мелевше!... Мелевше!..

Гульайлан шу ерде токталып къалды. Скемленинь о бир башын-даки къызларнынъ янына кетти. Кеткенде Толкъунгъа айланып бакъты ве онынъ кельгенине мемнюн олгъаныны дуйдургъан киби олды.

Солидат ве Гульайлан берабар йырлагъанда, Толкъун гонъюль джошкъунлыгъынен динъледи. Онъа шимди ойле келе эди ки, дерсинъ, даа ич бир вакъыт бойле йырлагъанларны эшитмеген.

Гульайланның темиз ве аэнкли сеси Солидатның сеси киби кескин ве къудретли дегиль эди. Оның макъамында юрек эгиси, рух байлыгы сезиле. Оның догъып-оськен аилесинде йыр ве музыканы севе эдилер. Вакътынен оның анасы, сонъ исе, аптелери койде энъ айтувлы йырджылардан сайыла эдилер. Алиме Каримовна Гульайланнен айрыджа чалыша ве оның истидатына тааджиплене эди.

Солидат Гульайлан киби юректен йырлап олмаз эди. Базы вакытларда, юксек ноталарны алганда, оның сеси къарардан зияде янъгырар эди. Бойле вакытларда Алиме Каримовна йырджыларның йырыны токътатыр ве гайры баштан текрарламаларыны теклиф этер эди.

Ниает, Гульайлан, бир озю «Кузьде япракъ тѣкюлир» йырыны йырлады.

Кузьде япракъ тѣкюлир,

Будакълары букюлир...

Ах, насыл йырлады! Атта Алиме Каримовна да айретте къалды. Зал ичинде олгъанлар сессиз-солукъсыз къатып къалдылар. Толкъун шашты. Гульайландан козюни айырамады.

Сонъки йыр динъленген сонъ, Гульайлан Алиме Каримовнагъа айланып, мураджаат этти: – Бизим йырымызгъа къошулмагъа истегенлер даа барлар, – деп Толкъунгъа тараф юзюни чевирди.

Алиме Каримовна Гульайлангъа козьлерини къысып бакъты, кулюмсиреди ве Толкъунгъа айланып: – Санагъа чыккынъыз, – деди.

Институтта олганда Толкъунны яхшы йырлай, дей тургъанлар. Лякин шимди, Гульайланның янында, о олганда, йырламакъ... Бойле бир фикирден оның эти-тени къалтырады. Башкъа вакыт йырлай биле, лякин шимди... Ич мумкюн дегиль! Ёкъ!

О, бираз шашмалавнен Гульайлангъа бакъты. О исе, къалын дудакъларыны сувландырып, козьлерини къысып, кулюмсиремекте эди.

– Мен бойле, ич бир шей акълыма кельмей, озюм кирдим. Не бар экен, дедим. Динълемеге, – деди Толкъун бираз къызарып.

Алиме Каримовна Толкъунның къолайсыз алда къалгъаныны анълап:

– Бизге кельгенинъиз ичюн, тешеккюр. Башкъа вакыт йырлармыз, яхшымы? – деп шеньликнен Толкъунгъа бакъты.

Гульайлан, Солидат, Толкъун ве кошеде сесини чыкъармай отургъан къызлардан бириси залдан берабер чыктылар. Гульайлан Толкъунны о къызнен таныш этти. Къызның ады Динара эди. Оның да Гульайлан киби гуръ ве къара сачлары, ойле причѣскасы бар эди. Динара лакъырдыгъа киришмей, тек, патта-сатта, лаф къоша, суал-

лерге джевап берир эди. Кимерде бир, Гульайланның къулағына бир шейлер пышылдар ве сонъ, еньгильден кулюмсиреп алыр эди.

Фойеде къызларны Азиз Арсланбеков беклемекте эди.

– Сен мындасынъмы, Азиз? – деп къычырып йиберди Гульайлан. Сонъ, Толкъунгъа айланып: – Озгъарыджым келип еткен экен, мен исе, сизни раатсызладым...

Азиз бираз раатсызланды. Тени устюнден бинълернен къырмыска юрген киби олды.

– Бу бизим янъы устамыз, Заманов аркъадаш! – деди Гульайлан.

Онынъ бу лафындан сонъ, Азиз даа зияде тюрленди, чырайы бозулды.

Клубдан чыкъкъан сонъ, Азиз бутюн вакъыт Гульайланнен Толкъуннынъ ян-янаша кетмелерине кедер этмеге тырышты...

Ашагыдан, озен ялысындан, къышлакъкъа терен ве къою думан йылышып башлады. Лякин йылдызларнен парыдагъан кок юзю тер-темиз эди. Тынчыкъта аякъ давушларынынъ дюкюльдиси биле узакъкъа эшитильмекте эди.

Олар бутюн ёлны къапатып, бир сыра олып кетелер...

Динара ярыкъны якъты ве этрафны козетти. Башкъа шейлер акъкъында тюшюнмей, алгебра меселелерини чезмеге киришмек керек олса да, апансыздан пейда олгъан бельгисиз ойлар оны баягъы вакъыт чекиштирдилер.

Азмы-чокъмы чалышты, бирден онынъ хаялында, бу къатты къыш геджеси, аллы-гуллю бааръ манзарасы джанланды...

Къызлар къуруджылыкъта биринджи куню башларына кельгенлерини ич бир вакъыт унутмазлар. Кадрлар болюгини къыдырып таптылар. О вакъыт кадрлар болюги бешинджи участканынъ землянкаларындан биринде ерлешкен эди. Кадрлар болюгининъ инспекторы землянканынъ арт кошесинде, стол артында, къурсагыны къоймагъа ер тапалмай фышнап отурмакъта. Сыджакътанмы, ёкъса, устюндеки памукъ чапаннынъ, башындаки чалманынъ къалынлығынданмы, терлеп-пишкен. Ардыны узьмеден пиала-пиала чай иче, юзюнден акъкъан тер ёлакъларыны, де сарыгынынъ уджунен, ве де памукълы тонунынъ этегинен сюртер эди... Къызлар бу адисени коре турып, даа тааджипке къалсалар да, онъа якъынлаштылар. Ярым саат сюрген субеттен сонъ, инспектор оларнынъ документлерини бир къач дефа чевирип-чевирип бакъты да, огюндеки къалын дефтерге бир шейлер язды ве:

– Ярын мында келинъ. Ёлланма берирмиз. Шимди исе, ятаджакъ-тураджакъ еринъизге барып ерлешинъиз, – деп, Динарагъа бир къагъыт талон узатты.

– Он бешинджи вагон, – деп окъуды къагъыттан Динара ве тааджипленип инспекторгъа бакъты.

– Вагон, кызлар, вагон, – деп кулюмсиреген киби олды инспектор.
– Биз вилла кыдырмаймыз, эбет, – деди Гульайлан, – лякин, ич олмадым, бир одачык олган олса.

– Одачыкларда я да эвге ошаган дам эвчиклерде, кярдашым, – деди инспектор, – аяк басмагъа ер ёкъ. Электрик станциясыны кюрып битирген сонъ буюк шеэр осип чыкъаджакъ. Лякин шимди мында йигирми эки дам эвчиктен ве бир де кюруджылыкъ бинасындан башкъа эв-баркъ деген шей ёкъ. Озюньиз корьгендирсиз, эбет. Тек сиз экинъиз олгъанда, иш башкъа эди, амма шимди кюруджылыкъ арманында етмиш биньден зияде кюруджы бар. Етмиш бинь! Мемлекетимизнинъ бутюн кошелеринден келип-алып турмакьталар. Кюруджылыкъкъа кучь-кьует керек. Техника ёкъ. Дженк... Деерлик бутюн ишлерни кетменнен япамыз. Олгъаны оладжакъ бир джарты экскаватор ве ЗИС машиналары. Беш-он бульдозер... Тракторлар. Ана санъа, vessелям!

– Я о вагонны кьайдан тапмакъ мумкюн?– деп сорады Гульайлан инспектордан.

– Мына, догъру бу ерден, бизим ишханенинъ артындан бир якъкъа, кыйышмай, Ширинсай байырына таба ёнень. Онда корерсиз.

Кучлю ельнинъ котерген кюм ве чакъыл тоз-думаны орталыкьны кьаплаган... Ель о кьадар кучлю, о кьадар адалетсиз баш котерген, козь ачып юрген ёлунъны, аякъ баскъан еринъни корьмеге мумкюнат ёкъ. Не де олса, кызлар, костерильген тарафкъа таба де кевделерини ельге кьаршы чевирип, де кьабургъа чевирип кетти ве байырнынъ устюнден бираз чукъур ерге тюшкен сонъ, джапкъа таянып нефес алдылар. Сонъ, кене де девам этип, Ширинсай байырына урдулар.

Артына нелердир такъкъан трактор ёлдан гъандур-гъундур тасырдап-пышнап кетмекте эди. Узун бойлу, эсмери яш йигит бирден тракторны ёлнынъ ортасында токътатып, козьлерини бираз кымып, кызларгъа бакъып кьалды. Гульайлан, джесюрленип, онъа якъынлашты.

– Кюруджылыкъкъа насыл ёлнен кетмек мумкюн?

– Кьайсы кюруджылыкъкъа, дюльберлер?

– Электрик станциясы кюруджылыгына.

– Аньлашылды. Янъы кюруджылар... Догърумы? Якъында кельдинъизми?

– Айды. Шай олсун. Янъы кюруджылар. Якъында кельдик. Я даа насыл суаллер оладжакъ?.. – деп, Гульайлан йигитке ачувланып бакъты.

– Кюруджылыкъны сорайсыз...– деди яш ве кьолларыны кьанат киби джайып, иляве этти : – Козьлеринъиз корьгени ерге кьадар кюруджылыкъ мейданы... Бутюн этрафынъыз кюруджылыкъ. Анавы кьаялардан, уфукънынъ бирлешкен ерине кьадар... Эписи кюру-

джылык. – Къызларнынъ аныламагъанларыны дуйып, тарифлемеге башлады: – Ана, къаялар тюбюндеки плотина. Онынъ онъ ве сол къабургъаларында каналлар. Сол тарафтаки канал– энди чокътан биньлернен гектар памукъ мейданларына сув ичире... Багъча ве багъларны суvara. Онъ тарафтаки канал исе, даа къазыла. Коресинъизми, къырмыскъа киби къайнашкъан халкъ чувалларнен, агъач самалларнен канал ичинден топракъ ташый. Канал къазылып биткен сонъ, плотинанынъ башындан сув электрик станциясынынъ багърына къадар– агрегатларгъа канал толу сув кетеджек. Агрегатлар айланаджакъ. Электрик къувети асыл этеджек. Бу къуветнен онларнен завод ве фабрика ишлейджек. Онынъ кенарындан исе, къургъакъ чёллерге каналлар толусы сув акъаджакъ... Асырларнен ичи-багъры къуракъшып яткъан чёллерде памукъ тарлаларыны суvarаджакъ... Мына, бу къуруджылыкъ сизнинъ этрафынъызда. Я сизни къайсы бир участкагъа ёлладылар?

– Бизни къайда ёллайджакъларыны даа бильмеймиз, – деди Гульайлан.

– Менден сорасанъыз, мен сизге шойле дер эдим, – деди йигит ве чокътан берли бильген, таныш къыз киби Гульайланнынъ омузына къолуны ташлап: – Шимди чешит тюрлю курсларгъа адам къыдыралар. Бетонджылар курсына язылынъыз. Онда къызларны да алалар. Энь ог сырада олурсыз. Эсас ишлерде. Электрик станциясыны къурмагъа къоярлар.

– Я сиз бу курслардасызмы?– деп сорады Динара.

– Мен, экскаваторджылар курсындам. Манъа, дженкте танк айдагъан адамгъа, бу келише. Лякин бетонджылыкъ да буюк иш.

– Акъыл танышкъанынъыз ичюн, сагъ олунъ, – деди кулюмсиреп Гульайлан ве аркъадашынен бирликте ёлларына девам этилер.

– Бетонджылар курсына язылмакъ акъикъатен яхшы. Языкъ, экскаваторджылыкъкъа къызларны алмайлар, – деди бираз ёл алгъан сонъ Гульайлан.

Оларнынъ ёллары энди байырнынъ тюбюне барып токъталды. Онда бир къач мавы-ешилъ боялы вагонлар къум ве тозгъа быланьп ятмакъталар.

Борнен къыйыш-къунгъур язылгъан «15» ракъамлы вагонны корьгенде:

– Мына бизим «вилламыз», – деп кульди Гульайлан.

Биринджи геджеси раатсыз юкъладылар. Учюнджи къаттаки нарларда сыджакъ ве тынчыкъ эди.

Нефес алмакънынъ чареси ёкъ... Тышкъа чыкъайым десень, къум ве тоз бораны. Тевекель бу ерге Боран дегенлер. Боран къышлагъы!..

Эртеси куннинъ сабасы олар текарар кадрлар болюгине бардылар. Бетонджылар курсына язмалараны риджа этилер. Лякин,

документлерини тешкерип бакъкъанда, Динара медицина хади-ми олгъаныны корьген сонъ, оны бу орталыкъта биринджи ачылган медицина пунктына эмшире оларакъ ёлладылар. Гульайланны бетонджылыкъкъа алдылар.

Бахт хаялы эр бир инсаннынъ юрегинде яшай. Бахтнынъ фаджиалы акъибетине базылары даяналмай. Динара исе, озюнде джесарет тапып, юрегини ич кимсеге ачмады, тюшонджелеринен бир озю яшады. Янгъызлыкъта чекишти...

Онынъ къальбинде не олгъаныны кимсе бильмей эди. Ялыныыз бир дефа, зияде кедерленгенде, досту Гульайлангъа шойле деген эди:

– Меним не гунахым бар? Не къабаатым? Севгеним ичюн чекишмек керекми манъа?

Бойле деди де, къайгысына берилип, айтып башлады.

– Мен, ялыныыз кичкене экенде бахтлы эдим...

Сонъ, башыма бири-бири артындан бинъ-бир тюрю

белялар кельди. Бабам, мен даа он яшларында олгъанда, эляк олган. Анам, пек урьметли ве йымшакъ табиятлы бир къадын эди. Лякин, не ичюндир бильмем, айланмагъа-дёнмеге бильмей эди. Яшайышымыз кеткен сайын агъырлашты. Шу арада дженк башлады... Биз, аджайип мавы дагълар этегинде, гуль багъчалар ичинде ерлешкен Гогерджин адлы койде яшар эдик. Бомбалавлар башлады. Бойле вакъытларда эпимиз дагъгъа котерилир эдик. Кой дагъ этегинде олгъаны ичюн, энъ якъын ве телюкесиз ер – дагъ эди. Анам, рахмет олсун джанына, «къачма, балам, эписи бир олюм... О джанаварларнынъ панджасында чекишкендже, бир кереден ольмек даа яхшы...» дер эди. Бундан сонъ, башымызгъа даа буюк фелякет кельди. Анам ольди. Къардашымнен берабер оксюз къалдыкъ. Чекиштик. Сой-акърабаны джойдыкъ. Анамызнынъ мезарыны джойдыкъ... Кене яхшы, сагъ къалдыкъ. Бугуныкы кунни таптыкъ.

Агъыр кунълер эди, эбет. Мен озюме ошамай къалгъаным. Окъумагъа башладым. Геджелери къолумдан китап тюшмедди. Кунъдюзлери чалыштым... Китапларда бахт акъкъында чокъ язалар. Мен исе, бахтымы таптым дегендже, джойдым... О, къайда?..

Гульайлан бир сёз айтмай, тынчлыкънен динъледи. Кокюс ке-чирип, ах чекти. Онынъ гонълюни алмады. Бунынъ кереги де ёкъ эди, чюнки Динара буларны озъ гонълюни бошатмакъ ичюн айтты.

Кузьде Динара акъшам мектебининъ секизинджи сыныфына кирди. Я онъа бунынъ не кереклиги бар эди? Бош къалган кедерли дакъкъаларыны ёкъ этмек истедими? Севген адамынынъ акъраны олмагъа тырыштымы? Омюрге озюни пекитмек ве ич бир кимсе-ден, ич бир шейден къоркъмай, къавий адымламакъ ичюн яптымы?

Онынъ къомшусы, къарт китапханеджи Варвара Тимофеевна,

шойле дей турган: «Эки оксюз бир сачакъ тюбюнде, кимсесиз яшаймыз. Биз мында экевлешип яшагъандан берли, бизим босагъамыздан ич бир эр кишининъ аягъы атламады...»

Вакътынен онынъ артындан къалмагъан йигит Сарвар Салимов эди. О, чешит ёлларнен, онынънен таныш олмагъа тырышты. Атта, бир кере, энъкъастан пармагъыны кести. Медицина пунктына къанлы пармагъыны сыкып кельди. Пармакъ о къадар айтыладжкъ киби кесильмеген. Ярасы чибин тишлеген къадар. Динара меселени анълады. Сарваргъа дуйдурмай, дудакъларыны кыса берип, яраны багълады. Бундан сонъ, Сарвар акъшам мектебине де къатнап башлады. Акъшамлардан биринде, мектептен Динараны озгъарып къапы янына кельген Сарвар, онъа севгисини анълатмакъ ичюн, оны кучлю къолларынен къучакълап алды, озюне чекти. Лякин онынъ бу арекети бетине чарт этип урулган шамарнен нетиджеленди. Бундан сонъ, Сарвар, не медпунктта ве не мектепте корюльмеди...

Сарварнынъ алган пайыны эшиткен йигитлер, артыкъ Динаранынъ артына такъылмадылар. Артыкъ ич кимсе Динараны ратсызламады. Онынъ омюри тынч, бир тюсте– бир денъишксиз кечмекте: медпункт, мектеп ве дерс азырлагъан саатлери. Мына, эписи. Омюр, бу ёлда акъмакъта. Къудретли озеннинъ ташкъын ялысында сакин омюр кечмекте.

...Энди гедженинъ бей вакъыты олган эди. Саат экини кечкен... Динара стол къаршысындан турды. Бу кунъ меселени чезалмады. Чезильмей къалды.

* * *

Бугунъ Алиме Каримовна тегереклернинъ ишинде бираз зияде эгленди. Хор ве айры йырлар йырланып биткен сонъ, о, Гульайлан ве Динаранынъ озъ йырларындан бирер йыр йырламасыны мураджаат этти.

Гульайланнынъ назик йыры дженюп кунешининъ саба саарь вакъытында тёккен шавлелерини, серин, къокъулы денъиз ельчигини анъдырды. Оны динълегенлер хаяллар ичинде къалдылар.

...Фесим кетти дерья,
Ялдай-ялдай, алай...

Гульайлан, азачыкъ башыны кенаргъа бурып, козьлерини сюзип, йырламакъта... Оны буюк итибар ве джошкъунлыкънен динълейлер. Алиме Каримовнанынъ дюльбер, муляйим юзюнде буюк мемнюниет ве къуванч сезиле.

Энди йырлап битирир-битирмез дегендже, залда: – Даа! Даа! – деп гурюльдедилер.

Алиме Каримовна козьлерини керип онъа бакъты... «Мен сенин бойле олгъанынъны бильмей эдим... Яхшы, чокъ яхшы... Энди анъладым сени, ярамаз...» – деген киби тюшюнди о.

Гульайланнынъ дюльбер ве гурьдели сеси бир даа янъгырады. О, озюнинъ энъ севген йырыны «Рузгяр» пьесасындан: «Мен анамнынъ бир кызы эдим...» йырыны йырлады...

О, бугунъ эр вакъыттакинден даа яхшы, теренден ве къайгылы йырлады. Залда отургъанлар юреклеринде олгъан агъры ве кедерлерни тазертти, севги ве бахт нурларыны къучакъламагъа ынтылдылар...

Сонъ, о, диваргъа таянды, янакъларындан тыгъырып-тыгъырып, яваш-яваш козьашлары акътылар...

Эр кес чым-чырт. Алиме Каримовна да кыбырмамай, сес-солукъ чыкъармай, пианиногъа таянып козьлерини ача берип онъа бакъып къалды...

Сонъ Динара йырлады...

Эвде Алиме Каримовнаны эки телеграмма беклемекте эди. Экиси де Москвадан. Къалтырагъан пармакъларынен телеграммаларнынъ бирисини ачты. Акъайы шойле яза эди: «Бир къач кунълерден келирим. Бельким, янъы парторгнен. Сагъ-селяметим. Къучакълап оперим. Камал». Экинджи телеграмма исе, яшлыкъ досту Симочкадан эди. Онынъ устюнде тек учъ сёз бар: «Эр шей сырасында. Сима».

...«Эр шей сырасында...» Алиме Каримовна эр кунъ бу хаберни беклеп турмакъта эди. Меселе шунда ки, Камал Серпиндиевич Москвагъа командировкагъа кельгенде, онынъ артындан Симочка излер эди. Алиме Каримовна Симочкагъа озюнден зияде ишана эди. О, акъайыны энъ акъыллы, энъ истидатлы, къуветли ёлбашчы саяр эди. Оны дюльбер, муляйим ве ирадели инсан деп биле, ве атта, озъ кунъдешлерине о къадар ачувнен бакъмаз эди. О, Камалны ич бир вакъыт кимсенен корьмесе де, кене де олса кунълер эди.

Алиме Каримовна отуз яшында. О, отуз яшына кельгенге къадар баягъы шейлер корип кечирди. Сонъ, Камал Серпиндиевичнен корюшти ве онынъ къадыны олды.

Даа яш олгъанда Алиме Каримовна оксюз къалды. Оны тербиелеген адамлар Алимени мустакъиль яшайышкъа азырлап олмадылар. О, келеджеги насыл оладжагъыны, оны илериде не беклегенини бильмей эди. Дёрт йыл стипендия алып окъув агъырылыгъы, оны къоркъузды ве ич бир шей тюшюнмей, артына, огюне бакъмай, он секиз яшында олгъанда, бабасынен бир ерде чалышкъан инженер Рафиковгъа акъайгъа чыкъа къойды. Рафиков, ондан баягъы эсли бир адам эди.

Бойле аиле яшайышы илериде не иле битеджегини эвельден бильмек зор эди. Лякин, меселе тез чезильди. Рафиков буюк бир хырсызлыкьта тутулды ве къапалды... Алиме кене бир озю къалды. Бу арада башлагъан дженк оны Москвадан Ташкенте кетирип атты. Омюрюнде биринджи кере ишке кирип, кинотеатрларнынъ биринде джаз-оркестрде пианино чалды. Онынъ бахтына, онынъ бабасы-анасы музыканы севген адамлардан олгъанларындан, онъа музыка тасили берген эдилер. О вакъытларда, кимерде йырлап да бакъты. Онынъ дюльбер ве аэнкли сеси халкъны джелъп этип башлай. Бундан сонъ о, концертлерде йырлай, къанатлана...

Бойле концертлернинъ биринде оны Камал коре, онынънен корюшмекнинъ ёлларыны къыдыра. Алименинъ дюльбер ве тамамиле къадынлыкъ чагына кирген вакъыты эди... Камал Серпиндиевич бал солакъларыны сюзер киби, онынъ татлы дудакъларындан бал алды, онынъ назлы ве назик севгисинден сархошланды. Ильки корюшювлеринден бир ай кечкен сонъ, Алиме онынъ къадыны олды...

Алиме консерваториянынъ экинджи курсыны битиреяткъанда, Сардаров Боран къышлагъына сув электрик станциясы къуруджылыгъынынъ начальниги оларакъ тайин олунды. Алиме Ташкенттен кетмеге истемеди. Онынъ козю огюнде энди буюк театрнинъ санасы джанланды. Камал Серпиндиевич онынъ мында къалмасына къаршы кетмеди. Лякин бойле узакъ месафе оларнынъ яшайышларыны бозмазмы экен фикирини Алимеге айтып ташлады.

Алиме бунынъ не ичюн айтылгъаныны бир кереден фаркъына барып, онынъ иле кетмеге къарар берди. Къуруджылыкъкъа бирликте кеттилер.

Къуруджылыкънен биринджи танышлыкъ Алиме Каримовнаны пек къувандырмады. Джаювдан эвчик, язда сыджакъ, къышта ве кузьде увулдысы битмеген Беговат ели онынъ бутюн тюшюнджелерини чыбалтты. Геджелери шакалларнынъ улувы, бинъ-бир тюрю кийиклернинъ вайылдылары арсыз чиркийлернинъ талавлары – булар эписи Алиме Каримовнаны айретте къалдырдылар. О, атта, къоркъа тюштю... Гедженинъ титислиги, къаракъуртнынъ зеэрли тили... О, атта, юкълагъанда, дудакъларында къоркъудан асыл олгъан буртюклерни корьгенде, чырайы бозулыр эди. Камал Серпиндиевич онынъ бойле агъыр вазияте чекишкенини сезип, онынъ гонъюлюни алмакъ ичюн Сырдарья бойларында кезиндирмекни тюшюнди.

Шимди онынъ япа биледжек эгленджелеринден энъ эйиси бу эди. Алиме Каримовна моторлы кичкене къайыкънынъ буруны уджунда ельге къаршы турып, кейф чата эди. Сув тамчылары онынъ назик кокюслерини, юзюни сылаттылар. Лякин о, кень-къулач дерьядан козьлерини алмай. О, шеэрде догъып оссе де, табият зенгилигини пек севе. Бу севги Москва этрафындаки зентин та-

биат манзараларынынъ тесирими, ёкъса багырындаки индже дуйгуларынынъ ирадесими, не де олса, о бу орталыкъларга бакъып, нелердир хатырлагъан киби, чевре-четке айретнен бакъып тура ве кимерде бир нелердир йырап ташлар эди.

Тик ве чёкюрли таш ялыларынынъ джапларында ардыч тереклери тюссиз тамырларыны джайдырып яталар. Саксаул агъачларынынъ чыпакъ, кыйыш-кюньгюр кевделери къаялар арасында тонкъа-йып пыскъанлар.

Озен кучлю ве чабик акъа. О, кень ве терен, онынъ акъувында буюк кудрет ве дюльберлик сезиле.

– Не къадар дюльбер! – деп эеджанлана Алиме.

– Бу даа не! Дагъларда къар ирисе, я да ягъмурлар башласа, кичкене озенлер, сайлар ве дерелерден

селлер акъса, олар эписи Сырдарьянынъ багырына

келип къошула ве о, мисли олмагъан ташкынга айлана. Алим-лернинъ зан эткенлерине коре, ягъмур ве

къар ягъмаса да, Сырдарьянынъ ич бир вакъыт къурумайджагы, лякин бираз суву эксильмек итималы бар.

Эфсанелерде бу Сырдарьянынъ ер асты башы Тынч океандан башлагъаны да айтыла... Бизим элимизде не къадар сув олгъаныны коресинъми?

Биринджи куню олар озенде акъшамгаджа эглендилер. Алиме:

– Бу кезинти меним омюримде энъ аджайип куньлерден бири-дир, – деген эди.

Энди ильк куньлерден башлап, Алиме къуруджылыкънынъ не къадар буюк ве эмиетли олгъаныны, онынъ акъайына насыл буюк иш ишанылгъаныны анылап, гьурурланды. Яшайышнынъ агъырлыгы ве уйгунсызлыкъларына башкъаджа бакъты. Озюнинъ бутюн къа-дынлыкъ истидадыны яшайыш уйгунсызлыкъларыны енъмеге, эвде яхшы муит къурмага берди.

Камал Серпиндиевич, сырасы кельгенде, Алимеден бойле че-берлик беклемегенини, ондан пек мемнюн олгъаныны айтыр эди.

* * *

Камал Серпиндиевич поезддан гоньюль джошкъунлыгынен тюшти. Ёлда о, бутюн вакъыт, къуруджылыкъга буюк эмиет берильгени акъкында ойланып кельди. Бу хаяллар, къуруджылыкъта олгъан бутюн къусур ве агъырлыкъларны экинджи ерге итеди, ве о, бу ишлерни эда этмеге икътидары етишеджек бир ёлбашчы оларакъ гьурурланды. О, озюнинъ йылдызына инана.

Сардаров энди эвине келеяткъанда, бир козьнен олса да, са-бага къалдырмай, къуруджылыкъны корьмек истеди. О, келеджек-теки буюк ишлерни козь огюне кетирмеге тырышты. Шоферине,

къуруджылыкынынъ эсас объектлерини айланып чыкъмасыны те-клиф этти. Плотина. Котлован. Деривацион канал. Бетон заводы. Ширинсай... Гедженинъ къаранлыгында джамлы пенджеречиктен чокъ шей корьмек, къуруджылыкынынъ насыл темпнен кеткенини анъламакъ мумкюн дегиль эди. Лякин эписини о саба эшитир ве корер. О, министрликте алгъан дуйгъуларыны мында арекетке кетирмек истеди.

Онынъ зеининде келеджектеки курешнинъ хаяллары укюм сюрди.

Машина буюк бетон заводынынъ юксек диварына якъынлашты. Сардаров шоферге машинаны токътатмасыны эмир этти. Сонъ, машинанынъ къапысыны ачып, завод тарафкъа бакъты. Анълашыла, мында буюк деньишмелер олмагъан. Текаран котерильген... Бу, чокъ аджеле иш дегиль. Баарьге къадар заводнынъ эсас къысмы азыр олур. Язда буюк бетонгъа башламакъ мумкюн.

Ашагыдаки перемышкагъа якъынлагъанда, Сардаров озюни туталмады, еринден текрар котерильди, машинадан чыкъты. Мында бир шей деньишмеген. Мезарлыкъ тынчлыгы. Экскаватор чалышмай. Ёлда ич бир машинагъа расткельмеди. Котлованда ич бир вакъыт корюльмеген тынчлыкъ. Тек сув насосларынынъ сеси эшитиле.

«Мезарлыкъ! – деп озь-озюне ачувнен сёйленди Сардаров.– Ярын мен сизни утырым!»

Плотинада Сардаровнынъ аз да олса, гонъю котерильди. Мында япылгъан ишлер козьге чарпа. Азаматов сёзюни ерине кетирген. Шимди де, геджениниъ бей вакътында, мында иш къайнай. Къаянынъ юксек кевдесине къаршы тирелип кичкене паровозчыкъ тютемекте. Онынъ бувунен арекетке кельген салмакълы ве кучлю токъмакъ челик шпунтны бузлу ве къаялы-ташлы ерге урып кирсете, ве ургъан сайын онынъ тюбюнден беяз, къою туман чыкъкъан киби, був котериле.

Сардаров бу ишни бакъып тургъан арада, озюнинъ ушюгенини дуйды. Ель кучлю ве сувукъ эди.

– Эвге, – деди о, шофернинъ янына ерлеше берип.– Ярын саба бутюн объектлерни бир даа корип чыкъармыз.

Машина бираз кеткен сонъ, Сардаров медпунктнынъ липильдеген ярычыгыны эсledi. Онынъ хаялында фикирлери къайнашты, кене дюльбер ве гурурлы эмшире къызны озюнинъ янында ис этти.

– Бу ерде токътат, – деди о шоферге ве бирден машинанынъ къапысыны ачты...

Сардаров босагъадан кулюмсиреп кирди. Лякин оны Азизнинъ мында олгъаны раатсызлады.

Шай олса да, шадлыкънен селямлашты, тышта сувукъ олгъа-

ныны кьайд этти ве, сёз сырасы, Азизни медпунктка насыл бир хасталык алып кельгенини сорады.

Азиз кьуруджылык начальнигинин бойле вакытсыз ве апансыздан мында пейда олганынын себебини анылап оламады. Козьлерини Сардаровнын алевленген чырайындан, Динаранын кызараяткан юзюне чевирип, тюшюнджелер ичинде кьалды.

Динарага даа да кьойлайсыз эди. Сардаровнын ойнак-шад юзюнде, Азизнин бир шей аныламаган киби тынып кьалувында о, Динара, оларнын не тюшюнгенлерини анылай эди. Ёкь, Динара utanмай! Олар экиси де, озь тюшюнджелеринде янылалар. Буны Динара биле. Шунун ичюн де джаны агьырды. Оларнын аиле тюшюмге не акьлары бар!

Сардаров онын бу вазиятине озюндже кыймет кести

– Сиз энди сменанызны битирдинизми? – деп сорады о, Азизге айланып.

– Эбет, ишим ярым сменада битти.

– Не ичюн?

– Котлованга тюшкенден берли, ич бир кере, толусынен смананы чалышмадыкь.

– Себеби?

– Патлатып-азырлап етиштирамайлар. Патлатылган таштопракь ёкь. Шурф кьазмага адам етишмей экен...

– Кене лаф! Ер тешкен буравлар ишсиз яталар. Зарар ёкь, ярын анылашырмыз...

Азиз, бу соньки сёзлерден сонь, озюне кетмек керек олганыны анылады.

Сардаров Динаранен бир озю кьалды. Лякин мында киргендеки гоньюль джошкьунлыгы бираз тюшти.

– Меним апансыздан кельгеним сизни айретте кьалдырдымы?

– Эбет, – деди Динара.

– Сабага кьадар сабырым чыдамады, котлованда не олганыны бильмек истедим. Озюм олмаганда, не ичюндир бильмем, ишлер яхшы япылмаган киби келе. Сизде де бойле тюшюнджелер оламы?

– Ёкь, – деди Динара, козьлерини ашагы алды. – Маньа ойле тюшюмге, раатсызланмага не бар? Мен кьуруджылык начальниги дегилим...

Сардаровка кьызынын терс джевабы бираз тийди ве азачыкь да оны ачувландырган киби олды. Ачув исе, джесюрлик берди.

– Бундан да башкьа, мен сизнен корюшмек истеген эдим...

Динара Камал Серпиндиевичнин дюльбер ве ирадели юзюне бакьты. «Меним аят ёлумда ялынъыз бойлелери расткельмеге кьысмет олганмы?» – деп тюшюнди. «Ёкь, Али Эскендерович бойле дегиль эди. О мени севе эди!»

– Мен сизни корьмеге пек истедим, – деп, Сардаров онъа таба адымлады ве онынъ къолундан тутмагъа ыдырынды. Динара арт-артына чекильди, ве козьлерини керип онъа бакъты.

– Пек корьмек истедим, – деп текрарлады Сардаров.– Эвге биле кирмедим...

– Тап ойлеми? – Динара шакъылдап кульди.– Айса, мен Алиме Каримовнагъа телефон этейим, раатсызланмасын.– О телефоннынъ трубкасына узанды.– Сиз мында даа чокъ эгленеджексизми?

Камал Серпиндиевичнинъ юзю ап-акъ кесильди.

– Раатсызланманъыз, мен кетем, – деди о буюк ачувнен ве деръал къапыдан чыкъты.

– Геджелер хайыр!– деди Динара. Сонъ, бу да етмегени киби, джан агъырысынен онынъ артындан къычырды:

– Алиме Каримовнагъа селям айтынъыз!

Динара озюни курсю устюне ташлап, башыны авучлары ичине алды ве чокъ вакыт бойле алда къыбырдамай, тюшюнджелер ичинде къалды.

Аджеба о не тюшюнди экен? Онынъ мийини шимди насыл фикирлер буравлай, теше, кемире экен?.. Асыл, инсаннынъ акъылына бойле вакытта нелер келе?.. Я шейтанлар, бойле вакытта къайда оларар?

* * *

Толкъуннынъ анасы Наджие Заманова бугунъ акъшам келеджек эди. Эвельден анылашкъанлары киби, Заломов Савиннен берабер Толкъунгъа кирди де, саат он экиде Боран станциясына етип кельдилер. Поезд кечиккенинден олар вокзал огюнде доланып юрдилер. Бирден, оларнынъ оглеринде Камал Серпиндиевич ве онынъ янында узун бойлу, устюнде енгиль язлыкъ антери ве япынджасы олгъан, дюльбер шляпалы къадын пейда олдылар. Сардаров оны Андижан – Москва поездына минсетти.

Биринджи ёлда Москва– Андижан поезды келеяткъаныны хабер этилер.

– Юринъ, – деди Толкъун, огге ынтылып.

– Огге юрмек керек, – деди Заломов.– Учюнджи вагон водокачка янында токътай.

Паровоз фышнай-фышнай оларнынъ янындан кечти, экинджи ёлда тургъан поездны кевдесинен къапатты. Толкъун огден кеткен Заломовнынъ артындан адымлай ве вагонларнынъ номерлерини бакъа эди. Мына, учюнджи вагон... Буферлер бири-бирине къакъынып чанъгылдадылар. Чаналарнынъ пышылдысы эшитильди...

Мердивеннинъ юкъары басамагында элинде балабан, къара чемоданы олгъан шишман бир адам корюнди. О, ашыкъмай.

Поезд бир тамам токытагъангъа адым биле атмады. Не де сабырлы адам экен... Ниает, тюшти. Онынъ артындан беш-алты адам даа тюшти. Мына, танбурда анасы корюльди. Онынъ чересини бир аз раатсызлыкъ, кедер ве эеджан къаплагъан киби эди. Онынъ устюнде чокъ керелер кийилген, лякин мучесине келишкен къаверенки антер, башында енгиль шербенти Элинде зембили.

Толкъун онъа тюшмеге ярдым этти.

– Огълум, сенсинъми! Кель, балам!– деп ана Толкъунны къучакълады, бетинден-козюнден опыти. Онынъ кедерли юзюнде къуванч пейда олды. Толкъун исе, онынъ чаларгъан башыны сыйпап, бир шей айталмай, эеджан ичинде къалды.

Сардаров Наджие Заманованы, тамам онынъ янына кельгенде эсledi. Олар бири-бирини йигирими йылдан зияде корьмеген эдилер... Лякин Сардаров оны бир кереден таныды. Онынъ азгъана кедерли козьлери ве оларнынъ бакъышы аля даа Сардаровнынъ хатиринде эди.

– Наджие!– деп къычырды о.– Бу якъларгъа къайдан ве насыл келип тюштинъ?

– Мен огълума кельдим, – деди о, козьлеринен Толкъунны косътерип. Толкъун бу вакъыт анасынынъ зембилинен машинагъа якъынлашмакъта эди.

Сардаров деръал козьлерини Толкъунгъа чевирди. Онынъ юзю ап-акъ кесильди.

– Вай!– деп ынъранды о, балабан авучларынен бетини орьти... Наджие Заманова оны догъру аныламаса керек.

– Къоркъманъыз, мен кимсеге бир шей айтмам, – деди де, огълунынъ артындан кетти...

Динара гедже чайына эр шейни азырлагъан эди. Наджие Заманова онынъ раатсызлангъанына сыкъылып, энди кеч олгъаныны, бир шей керекмегенини айтты. Лякин Динара шакъа эткенден олып:

– Сиз бугунъ бизим мусафиримизсиз, биз не десек, о оладжакъ, – деди.– Ярындан итибарен сиз не десенъиз– биз онъа табийй олурмыз... Догърумы, Толкъун?

– Эбет.

– Сизге энди раатланмакъ керек. Саба ишке кетеджектерсинъиз.

– Мен отпускадам, – деди Динара кулюмсиреп.

– Я Толкъун?

– Толкъун озю начальник.

Кене де олса, Наджие Заманова оларгъа чокъ эгленмеге къайиль олмады. Озюнинъ ёлдан кельгенини, юкъу баскъаныны мана-чыкъ этип, энди раатланмагъа вакъыт кельгенини айтты.

Динара Толкунны озгъарып чыкты. Олар азбар къапы огюнде токъталдылар...

– Санъа кетмек керек, Толкун.

Толкун Динаранынь айткъаны догъру олгъаныны биле. Эбет, онъа, кетмек керек. Лякин, кеталмай...

Динара энди эвге киреяткъанда Толкун онынъ артындан:

– Динара, мусафирченлигинъ ичюн сагъ ол, тувгъаным!– деди.

Саба Толкун эрте кельди. Динара софра донатмакъта эди. Наджие апте исе, узун ве кенъ зембилинден кягъыткъа сарылы топарларны ве чешит джам савутларны бошатмакъта эди. Анасынынъ элиндеки денъиз ренкине бенъзер тюсю буюк бир салкъым юзюм, эр кесни айретте къалдырды. О къадар аджайип, о къадар тааджип этиледжек салкъым!

Бугунъ Толкун да мусафирликте олгъан киби эди. Онъа де о якътан, де бу якътан, де анасы, де Динара бирде-бир шейлер берир, оны къап, буны аша, дей эдилер. Лякин ишке ашыкъкъанындан себеп, бир аз къапынды ве оларны ташлап кетти.

– Акъшам эртедже келирим, – деди о, къапыдан чыкъаркен.

Сабалыкъ емектен сонъ Динара Наджие аптени дерья ялысына, къуруджылыкъ мейданына алып чыкты. Олар баягъы вакъыт юксек байыр устюнден къуруджылыкънынъ уджсыз-буджакъсыз манзара-сыны сейир этилер.

– Мен талебелериме «Атеш» электрик станциясынынъ насыл бир буюк къуруджылыкъ олгъаныны энди толусынен тасвир эте билирим, – деди Наджие Заманова.

– Къырмыскъа киби къайнашкъан халкъ сюрюсини коресизми? Онда деривацион каналны етмиш бинъ колхозджы – озъбек халкъынынъ къараман огуллары къазмакъталар. Оларнынъ эр бири къараман. Ана, анда, – деп къолунен косътерди Динара плотина тарафкъа, – эфсаневий Фархад къаялары. Онда къараман озъбек халкъынынъ огуллары ве кызлары плотина къуралар. Дамба котерелер. Ачыкъ авада, – дей Динара, узакътаки дагъларгъа бакъып, – бу ерден бутюн дагълар сырымы корюле. Язнынъ энъ сыджакъ вакътында биле, оларнынъ омузларында беяз къар чаршафыны коръмек мумкюн ола... – сонъ, кене чеврилип: – Ана, анда, келеджекнинъ буюктен-буюк электрик станциясынынъ темели – котлован къурула... Анда ишлер шимди пек джиддий. Кок юзюне тикленген демир къолны коресизми? Мына, о, Толкуннынъ демир къолы, онынъ экскаваторы. Чокъ аджайип машина...

– Сен билесинъми, Динара, мен не тюшюнем? – дей Наджие Заманова бираз тынчлангъан сонъ.– Мына биз шимди бу орталыкъны козьден кечире ве айретте къаламыз. Бу ерлерде асырлыкъ хаяллар озъбек халкънынъ ирадесинен омюрге кечириле. Сырдарьянынъ сувы токътатыла ве о, бинълернен, юзь бинълернен

гектар кърпакъ чёллерни сувармакъ ичюн, бинълернен киловатт электрик къвети бермек ичюн башкъа ёлга айдала. Бу, асыларда къаладжакъ иш... Оны мейданга кетирген инсанлар ич бир вакыт унутылмазлар.

Бир аз тынчланган сонъ, Динара, бугунъ Наджие аптенен мытлакъ лакъырды этмек керек олганыны, бутюн дерт ве сырларыны онъа ачмагъа къарар берди. Озю бу лафны япмагъа истеп бир къач кере ынтылса да, бинъ бир тюрю тюшюнджелер онынъ тилини баглай эди.

Наджие Заманова да, огълунен Динара арасында олган багъны бир кереден анылады. Эм Динара, эм де Толкъун онынъ фикирини бильмеге ашыкъалар.

О, Динаранынъ янына, бираз къавраган-янгъан отлар устуне отурып, къыздан мукайтлыкънен сорады:

– Динара, Толкъун манъа сенинъ акъкъынъда нелердир язган эди. Мен сени корьмек ве якъындан бильмек истеген эдим. Энди корьдим, лякин аранъыздаки мунасебетни толусынен анылап оламадым. Мен догърудан-догъру айткъаным ичюн джанынъ агъырмасын. Бельки сен бир шейлер айтмакъ истейдирсинъ?

Динара башыны ашагъы асып динълей эди.

– Менимнен ачыкътан лакъырды эткенинъиз ичюн, сагъ олунъыз... Мен де сизге ачыкътан джевап бермеге тырышырым. Мен... мен Толкъунны севем...

Динара авучларынен юзюни япты ве артыкъ бир шей айтмай, сусып къалды. Бираздан текрар о башыны котерди, къолларыны яваштан юзюнден чекти ве девам этти:

– Бельки сиз мени аныламазсынъыз, менден юзь чевирирсинъиз. Меним омюримни эр кес анылап оламаз...

Озю бу вазиетни корьмесе... Бойле алларга къалмаса...

Мен сизге эр шейни айтырым... Сиз исе, манъа не япмакъ керек олганыны айтынъыз...

Динара кечкен яныкълы яшлыгъыны икяе этти. Биринджи севгисининъ кедерли саифелерини ачты. Эр шейни олганы киби айтты. Лякин башына келип-кечкенлер ичюн кимсени яманламады, тек озюни къабаатлады.

Наджие Заманова оны буюк дикъкъатнен динъледи. Къызнынъ онынъ огюнде бутюн юрегинен ачылганыны анылады. Онынъ озь юрегинде де пек чокъ шейлер къозгъалды... О, оны анылады. О, озю чокъ шей корип кечирди...

Динара сусты ве башыны ашагъы алды. О, Наджие аптенинъ юзюне бакъалмады, лякин бетини орыткен пармакълары арасындан онынъ козьлеринде ялтыраган буллятор яшларны эследи.

– Меним азиз къызчыгъым! – деди Наджие апте, онынъ башыны коксуне басаракъ.– Санъа утанмагъа бир шей ёкъ. Сен ич ким-

сенинь огюнде къабатлы дегильсинь. Мен сени озь къызым деп, къучакълайым...

Динара, яш бир бала киби, онынъ коксюне даа зияде басылды ве башыны котермей, окюнип-окюнип агълады...

* * *

Япылмагъан ишлер язылып, къурназлыкънен план толдурылгъан бутюн документлер, имзаларнен берабер, идаре секретарынынъ столы устюнде турмакъта. Идаренинь меджлиси акъшам саат алтыгъа тайин олунды.

Хакимов къабулханеге чыккып, кятибине:

– Ольга Андреевна! Манъа Талалаевны ве Саттаровны чагъырыныыз, – деди.– Сонъ, Арсланбековгъа телефон этип, айтынъ, алтыгъа дегиль де, бешке, бир саат эвель кельсин.

Бир къач дакъкъадан Ольга Андреевна Арсланбековнынъ иште олмагъаныны бильдирди.

Хакимов къарар проекти устюнден козьлерини алып, саатке бакъты.

– Саат экиге он дакъкъа даа бар. Эгер иштен саба келип саба яткъан олса биле, энди юкълап тойгъандыр. Меним машинамы ал да, Арсланбековнынъ эвине барыныыз. Барып да эвде олмаса, бутюн къуруджылыкътан къыдыр, лякин мытлакъа тапыныыз. Саат беште о идареде олмакъ керек.

Азиз эвде ёкъ эди. Оля оны докъузынджы ятакъханеден тапты. Гульайланнынъ кичкене одачыгъы мусафирлернен толу эди. Азизден пайры, мында Гульайланнынъ бригадасындан учь къыз ве Амет Бекташ бар эди.

Оля Азизге идареге чагъырылгъаныны айтты.

– Коресиньми, Гуль, саат беште онда олмакъ керек, – деди Азиз.

– Биз исе, киногъа барайыкъ, къызлар!– деди Амет. – Билет мен тапарым. Бу активист кете берсин, биз саат секиз сеансына барырмаыз. Догърумы?

– Бельки сен саат он сеансына етиштирирсинь? – деп сорады Гульайлан Азизден.

Азиз башыны чалкъап алды.

– Ким биле. Энь яхшысы, мени беклеменьиз.

Озю онынъ къулагъына эгильди: – Мен идареден сонъ келирим...

Бу арада оданынъ къапысы бирден ачылды ве устюнде комбинезоны, аякъларында резина чызмалары олгъан мазаллы бир къыз кирип кельди.

– Мустафаева, санъа устадан мектюп, – деп онъа бир къыгъыт узатты.

– Гузеллер меляикеси, – деди Амет, къызнынъ огюне теменна-

нен эгилип. – Бир кимсенинъ эвине кирмезден эвель, къапыны къакъалар...

– Бу эв, сен ичюн башкъасынынъ эвидир, бизим ичюн исе, бизимки. Биз озъ эвимизге киргенде къапы къакъмаймыз, услюпсызлар падишасы, – деди кыз ве къапыны тарс этип къапатып чыкты.

– Киногъа бармакъ бизге кысмет дегиль экен, кызлар, – деди Гульайлан, элиндеки кягъытчыкны окъуп. – Саат дёрттен сменагъа чыкъамыз.

– Учъ афтадан берли раатлыкъ корьмеймиз, – деди кошеде отурган панти бурун кызчык, шикяетнен.

– Агълама, Асие, – деп кульди Гульайлан, – бир айда бутюн нишанлыкъларынъны къазанырсынъ. Кызлар, айды, одаларгъа дагъылынъыз, бригада азаларына хабер этинъиз. Саат учъ бучукъта ёлгъа чыкъармыз.

Эр кес кеткен сонъ, Гульайлан Азизге айланып:

– Аллагъа шукюр, эписи кеттилер, – деди. – Отур, Азиз, бир дакъкъа олса да, экимиз къалайыкъ. Бу шаматалардан мийим айланды. Джума эртеси кунюне къадар пек чокъ иш япмакъ керек. Яхшы ки, кызлар бар, ярдым этелер. Бугунъ янъы эвни ювып темизлермиз деген эдик. О да олмады.

– Айнынъ башында бойле къалабалыкнынъ себеби не экен? – деди Азиз.

– Себеби – учюнджи галерея. Бугунъ мытлакъа битирмек керек, деп яза уста. Эки бригадагъа болюнип бетон къоямыз. Айткъанларына коре, оны энди чокътан азыр деп, сводкагъа кечиргенлер.

– Сводкагъа? Азиз Юсупович бойле шейге разы олур, деген фикир акъылыма кельмеген эди.

– Азиз Юсупович мында ёкъ. Онынъ ерине Финкин къалган эди. Лякин меселе онда да дегиль. Эмир эткенлер. Мына шимди онынъчюн де еди къат теримизни сыдыралар. – Гульайлан башыны бираз эгип, бахтлы козьлеринен Азизге бакъты. – Демек, огюмиздеки джума эртеси куню той... Асла инанаджагъым кельмей. Кызлар: «Энди сен бизни ташлап кетерсинъ? – дейлер. Санъа бетон къарыштырып, тырнакъларынъны сындырмакъ не керек, Азиз бинълерни шытырдата», – дейлер.

– Я сен?

– Мен де шай дейим: «Сиз, кызлар, чокъ агъланманъыз, бизим бригада нам берип кельди, нам берип де кетер». Лякин, Азиз, мен кечкен-кеткен кунълерни хатырлагъанда тёпе сачларым тим-тик олар. Ач ве хаста сабий ве аналар... Шимди, Аллагъа шукюр, осьтик, аякъкъа турдыкъ. Энди эбедиен, ольгендже бирге олурмыз. Догърумы?

– Омюр билля! Тек экимиз!

Уйкен прораб не япадажагъыны бильмей, участка бою сачмалап чапкъалай. Тюневин къуруджылыкъ начальнигининъ эмирини

алды – учюнджи галереяны бетонлап битирмек керек. Бу иш бир суткада эда этильмек керек эди. Энди, бир кьач сааттен, Сардаров келеджек. Финкин башына патлайджакъ къабакъны биле.

Бетонны галереянынъ диварларына кьоялар. Базы ерлерде дивар энди керек юксекликке къадар котерильген. Лякин диварнынъ сонъунда оны бир метр даа юксельтмек ве устюни бетонламакъ керек эди.

Вакъыт-вакъыт машиналар бетон кетирелер. Олардан бетонны курек ве кетменлернен ерге бошата ве сонъ, тачкаларгъа, носилкаларгъа юклеп, бетон кьоюладжакъ ерге ташыйлар. Иш пек сыкълет олгъанындан, Финкин Якъубовкъа Мустафаеванынъ бригадасыны чагъырмакъны теклиф эткен эди.

– Бу неге керек? – деди Якъубов. – Эписи бир мында айланмакънынъ чареси ёкъ. Аякъ тюбюнде къарышып юреджеклер.

Лякин Финкин эмиринден вазгечмеди.

Сардаров объектке саат дёртлерни кечкенде кельди. Гульайлан Мустафаеванынъ бригадасы энди ишке тюшкен эди.

– Сабагъа къадар битирисизми? – деп сорады Сардаров.

– Сабагъа къадар мытлакъа, – деди Финкин.

– Мына, меселе шойле, Финкин аркъадаш, – деди Сардаров бузлы бакъышынен. – Меним шимди айтаджакъ сёзлеримни унутмамагъа тырышынынъыз: – эгер сабагъа къадар галерея бетонланып битмесе, сизнен лакъырды башкъаджа оладжакъ. Аньладынынъызмы?

Финкин аньлады: эгер сабагъа къадар бу галерея бетонланып битмесе, онынъ иши дюдюк. Энди арткъа дёнмекнинъ чареси ёкъ: учь кунь эвель экинджи форманы озю имзалагъан эди. О, бу форманы Сардаровнынъ эмиринен имзалагъан олса да, буны кимсеге айтып аньлатамазсынъ.

Сардаров шашмалагъан прорабкъа кьулакъ асмадан бутюн галереяны юрип чыкъты. Финкин исе онынъ артындан, сесини чыкъармай, адымлады.

Мустафаеванынъ бригадасы чалышкъан ерге кельгенде, Сардаров токъталды.

– Эй, дюльберлер, сиз артта къаласызмы, шу? – деп сорады. Гульайлан омузларыны кысты.

Финкин, Мустафаеванынъ бригадасы озь вазифелерини битиргенлерини ве шимди ярдымгъа кельгенлерини айтты.

– Сизнинъ бригаданъызгъа насыл бир вазифе берильди? – деп сорады Сардаров Гульайландан.

– Мына бу кенардаки учь секцияны бетонламакъ.

– Учюни де?

– Эбет.

– Етиштирисизми?

– Тырышырмыз.

– Я, етиштирмесенъиз?

– Сёзюмиз – сёздир, – деди о.– Гедже узун. Битирмегендже къайтмамыз.

– Мына бу керчектен лакъырды, – деп, Сардаров Гульайланнынъ омузыны таптады. Гульайлан омузыны чекип, кенаргъа бурулды. «Мен санъа Солидат дегилим!» деп, къычырмакъ истеди. Зар-зорынен озюни эльге алды. Козълеринде атеш-ялын пейда олды.

Нефеси тутулып Якъубов Финкинге чапып кельди.

– Механик насос бермей, – деди.

– Бельки ишимизни насоссыз япармыз?

– Я озюньиз коресиз де, сув бутюн вакъыт арта.

– Не олды? – деп аныламакъ истеди Сардаров.

– Сув, – деди прораб къолунен косътерип.

Сардаров галерея ичиндеки быланчыкъ сувны ялынъыз шимди эс-леди. Сув бетон къоюлгъан диварнынъ кошесинден тамламакъта эди.

– Я мында бу сув къайдан кельди?– деп сорады Сардаров тю-шюнджели бир алда тургъан прорабтан.

– Энди кузь. Озенде сув котерильди. Топракъ астындаки сувлар да артты. Бу ерде вакъытынен сай олгъан. Шимди исе онынъ ер асты сувы котерильмекте. Коресизми, топракъ бош. О даа къатып етишмеген. Механикке айт, – деди о Якъубовгъа айланып, – тез насосларны къойсын.

Финкин экинджи форманы хатырлады ве шу саат козлерине къаранлыкъ чёкти. Бу ернинъ эшилъмеси, топракънынъ ве къоюл-гъан бетоннынъ авдарылмасы мумкюн. Бельки, бир шей олмаз... Диварлар чокъ юксек дегиль, озю де къалын бетоннен орьтюльген. Бельки, бетон къатып етиштир...

Бу участкада ишни токътатмакъ кереклиги Сардаровнынъ акъылына биле кельмеди. Бир сааттен идаренинъ меджлиси оладжакъ. Бираз къолайсыз меджлис. Камал Серпиндиевич промбанк инспекторынынъ япкъан актынен энди таныш олды. Ин-спекторнынъ бурунына бир къокъулар ургъан, гъалиба... Эв-баркъ къуруджылыгы объектинде арткъач язылгъан ишлер акъкъында бир аз чеккелешмек мумкюн. Лякин, мына учюнджи галерея... Бу иш сабагъадже мытлакъа битмек борджлу.

Саттаров ве Талалаев оны сувдан къуру чыкъараджакъларына Сардаров ишана эди. Шимди энъ керек шей, учюнджи галереяны бетонлап битирюви эди.

– Сабагъа къадар мытлакъа битирильсин! – деп, Сардаров машинагъа минди.

Кичкене къабулхане ичинде тарашлыкъ эди. Сардаров оданынъ ортасында токъталды ве этрафкъа козь ташлады. Сонъ, кабинетке кирди. Идаренинъ бутюн азалары энди мында эдилер. Ялынъыз Азиз Юсупович ёкъ.

Сардаров ич бир вакъыт умумий, узун стол кенарында отурмаз эди. О, эр вакъыт, идареджининъ столынынъ къабургъасында ерлешир эди. Лякин бугунъ мында Меркезий Комитетининъ векили отурмакъта. Юкъары тешкилятынынъ векили олгъаны онынъ ичюн бекленильмеген бир шей эди. О, кабинетнинъ онъ тараф-таки диварынынъ арт кошесинде тургъан диван устюне отурды.

Хакимов топлашувны ачып, кунъ тертибини бильдирди. Кунъ тертибинде къабул меселесинден башкъа, «Промбанк инспекторынынъ актыны музакере этюв» деген бир меселе даа бар эди.

Қабул меселеси битетякъанда, кабинетке Азиз Юсупович кирип кельди. Қяпы янында отургъан Азиз деръал еринден турды ве онъа огге, бош ерге кечмесине ёл берди.

– Ишинъизни битирмей не ичюн къайттынъыз? – деди онъа Сардаров.

Азиз Юсуповичнинъ ерине Хакимов джевап берди:

– Мен оны телеграмманен чагъырттым. Бугунъ биз джиддий меселе бакъамыз. Онынъ чезилювинде идаренинъ бутюн азалары иштирак этмек кереклер.

Хакимов бу сёзлерни сабырнен айтса да, онынъ сеси Камал Серпиндиевични пек яман теляшландырды.

Қабул меселеси битти.

– Промбанкнынъ векилини, эм де Талалаевнен Саттаровны чагъырынъыз, – деди Хакимов Екатерина Ивановнаға.

Кабинетке биринджи промбанкнынъ инспекторы кирди. О, узун бойлу, орта яшларында ве арыкъ бир адам эди. Хакимов озюнинъ столы янындаки бош скемлени косътерип, онъа отурмасыны теклиф этти. Инспектор отурды. Қяра папкасыны ачып, онынъ ичиндеки къагъытларны стол устюне къойды. Сонъ, козлюгини чыкъарды, онынъ джамларыны явлугъынынъ кошесинен сильди, буруны устюне такъты, къагъытлары ичине комюлип кетти.

Саттаровнен Талалаев исе къапы янында диваргъа таянып къалдылар.

– Сизге не къадар вакъыт керек?– деп сорады Хакимов инспектордан.

– Беш дакъкъа етер, деп тюшюнем.

– Башланъыз.

Инспектор давушыны котермеден, сабырнен окъуды. Актта эр шей къайд этильген: япылгъан ишлернинъ колами отуз бинъ кубометр зияде язылгъан; эвельден япылып, энди чокътан эсапкъа алынгъан топракъ ишлери текрар къошулгъан; беш юз къырк бинъ рублелик арткъач иш язылгъан...

– Арув экен, – деди Азиз Юсуповичнинъ янында отургъан идаре азасы Заломов.

«Учюнджи галереяда япылган ишлер арткъач косътерильген, бетон къоюлып битирильди деп язылган...»

– Оны биз даа башламадыкъ! – деп къычырып йиберди Азиз Юсупович.

Хакимов къолуны котерип, онынъ токътамасыны теклиф этти.

– Бойлеликнен, – деп, инспектор девам этти, – Арткъач язылган ишлернинъ къыймети, август айында, бир миллион рубледен зияде. Бу паралар, бир сёзсиз, кери къайтарылып алынаджакъ.

Инспектор козлюгини чыкъарды. Сюртти. Ерине отурды.

– Сагъ олунъыз, – деди онъа Хакимов. Энди сёз Саттаров ве Талалаев аркъадашларгъа. Бу джинаетке эллери насыл баргъаныны сёйлесинлер. Учюнджи галереянынъ бетонлап битирильмегени эпимизге белли.

– Алган малюматларынынъыз янълыш, – деп сесленди Сардаров отурган еринден. – Учюнджи галерея бетонланып битти.

– Не? Битти?! – деп, бар сесинен къычырды Азиз Юсупович.

Эр кес онъа айланды.

– Мен галереягъа бетон къоювны ясакъ эткен эдим!

– Лякин мен бетон къоюлмасыны эмир эттим! – деди Сардаров.

– Эм бетонланды!

Азиз Юсупович оны динълемеден, Хакимовнынъ столына тараф атылды ве телефонгъа япышты.

– Азиз Юсупович, сизге не олды?! – деп абдырады Хакимов. – Не бар, сёйленъиз,

– Аньлатмагъа вакъыт ёкъ. Бельки энди кеч олгъандыр, озенде сув кеткен сайын котериле.

О, телефон трубкасыны къулагъына кетирди.

– Котлованмы? Устаны чагъырынынъыз... не? Джевап бермейлерми? Диспетчерни беринъ. Участкада?.. Манъа машина, чабик! – деп айланды о Хакимовкъа.

– Машина мында, – деди Екатерина Ивановна ве онынъ артын-дан чыкъты.

Бир къач сание тынчылыкъта кечти. Къуруджылыкъ ёлбашчысы ве Хакимовдан башкъа ич бир кимсе не олгъаныны аньламадан, къатып къалдылар. Сардаровнынъ козю алдында Мустафаеванынъ бетонлагъан участкасы, бетон къоюлган юксек ве къалын диварнынъ тюбюнден токътамай ийип чыкъкъан быланчыкъ сув кельди...

Хакимов да теляшланды. Лякин о, котлован начальниги эр шейнинъ огюни алып, деп тюшюнди.

– Меджлисни девам эттиремиз. Саттаров аркъадаш, идареге эр шейни олгъаны киби аньлатынынъыз.

– План толмасына бираз етмеген эди, – деди о, – аз бучукъ къошмакъ керек олды.

– Бойле къараргъа бир озюньиз кельдинъизми?– деп сорады Заломов.

Саттаров индемени.

– Къуруджылыкъ начальнигинен аранъызда бу акъта насыл бир лакъырды олды?

– Къуруджылыкъ начальники манъа не керек, санки мен тюневин догъган балам!

– Ёкъ, ачыкъ айтынь. Къуруджылыкъ начальнигининъ бундан хабери бармы?

– Бар, – деди тап сонъу Саттаров.

– Эр шей анылашылды, отурынъыз, – деди Хакимов.– Талалаев аркъадаш, сизни динълеймиз!

– Мен эр шейни олгъаны киби айтырым... Мени чагъырдылар ве битмеген эки объектни битти деп, сводкагъа къошмамны теклиф этилер.

– Ким теклиф эти? – деп сорады Меркезкомнынъ векили.

– Къуруджылыкъ начальниги.

– Сиз разы олмамакъ истединъизми?

– Эбет.

– Начальникнинъ къанунсыз арекети акъкында бирде-бир тешкияткъа билдирмединъизми?

– Ёкъ. Лякин Камал Серпиндиевичке айттым...

– Мен ярдым этейим, айса, – деди Хакимов.– Сен, «бизни тутарлар», дединъ. Лякин Сардаров сенинъ гонъюлинъни алды ве сен бунъа разы олдынъ. Шаймы?

– Шай, – деди Талалаев башыны асып.

Сардаров ишнинъ къайда айлангъаныны анылады,

Хакимов меселени даа кескинлештирмеге тырышыр. Бу меселени къуруджылыкъ идаренинъ умумий топлашувына чыкъарыр ве анда, юксек минберден онынъ устуне атылыр. Бунынъ устуне якъында министрликнинъ коллегиясы оладжакъ... Къалабалыкъ Москвагъа барып етеджек.

Сардаров озюни тутмакъ ве уджюмге кечмеден, меселени ятыштырмагъа тырышмакъ керек олгъаныны анылады. Онъа сёз берильгенде, о анджакъ, бойле бир ёл тутты.

– Къуруджылыкъ идареси ве шахсен меним тарафымдан буюк янълышлыкъ япылган. Идаре буны вакъытында коръди ве догъуртмагъа чаре кыдыра. Бунынънен манъа, къуруджылыкънынъ ёлбашчысына, ярдым къолуны узата. Мен озюми къорчаламагъа тырышмайым, лякин, акыкъатны айтмакъ керек ола. Промбанкнынъ актында меселе бираз къабартылгъанына да козь юммакъ олмаз...

Оны эр кес дикъкъатнен динъледиде ве больмедилер. Бу исе онынъ иманыны къавийлештирди, рухуны котерди ве ишнинъ сонъу яхшы битеджегине инандырды.

– Биринджиде, топракъ акъкъында, – деди Сардаров. – Бу, бир аз идда котереджек меселе. Эбет, промбанк хадимлерининъ нокътайи назарлары олмакъ керек. Лякин бу саада япылган гъает буюк ишлерни де козьден къачырмамалы. Оны кимсе инкяр этип оламаз...

– Ёкъ! – деди, апансыздан кабинетнинъ босагъасында пейда олган Сарвар. – Ёкъ! Айткъанларынынъ ялан!

Бу арада Хакимовнынъ акъылына «къапыны къалын мешиннен орымек керек экен, эр шей эшитиле», деген фикир кельди ве къарындашынынъ токъал тарафыны чевирип, столгъа урып, тасырдатты.

– Сарвар Салимов, сен неге изинсиз кирдинъ? – деп сорады ондан Хакимов.

– Чюнки мында ялан айтыла, – деп джевапланды о, ачувлы козьлерини Сардаровдан алмай. – Насыл топракъ ташылгъаныны билемиз. О башкъа топракъ. Мен озюм де ташыдым оны. Мында башкъалары да айтырлар. Мына, Заломов да мында, о да айтыр.

– Яхшы, яхшы Салимов, биз озюмиз анълашырмыз, сен, шимдилик, чыккып тур, – деди онъа парторг.

Сарвар къолуны силькип ташлады ве чыкты.

– Девам этинъ, Камал Серпиндиевич, – деди Хакимов.

– Кене текрарлайым, булар эписи япылган ишлер,

Салимовнынъ айткъанлары исе, мартавал. Талалаев аркъадашкъа кельгенде, о озю къабаатлы. Не япкъаныны озю бильмесе керек. Август айында о бу объектлерни битирмек борджлу эди. Айнынъ сонъунда, о, план толды деп малюмат берди. Энди анълашылгъанына коре, о бизни янълыш ёлгъа чеккен. Мен, эр бир объектнинъ ишини тешкерип бильмек ичюн эмир имза эттим.

Якъын кунълер ичинде эр шей белли оладжакъ. Эр бир объектеки вазият акъкъында идарени хабердар эте билирим.

– Идаре азаларындан кимнинъ суали бар? – деп сорады Хакимов. Кимсе сес чыкъармагъанындан, о, экинджи суальни берди: – Сёз айтмакъ истегенлер бармы?

– Мында сёз айтмагъа не аджет, – деди Заломов, – эр шей анълашылды. Қарар къабул этмек керек.

Хакимов стол устюндеки къагъытларны алып:

– Ойле олса, къарар проектини музакере этейик, – деди. – Екатерина Ивановна, окъунъыз.

Сардаров къарарны сабырнен динълесе де, онынъ сонъки

джумлеси бу киббар адамнынъ эль-аягыны къалтыратты: «Бютюн арткъач язылувар, къурназлыкълар Сардаровнынъ разылыгынен ве онынъ догърудан-догъру ёлбашчылыгынен япылгъан».

– Разы дегилим!– деп къычырды о. – Къуруджылыкъ начальнигининъ бу ишлерде ёлбашчылыкъ япкъаныны исбатлагъан документ къайда?

– Бойле документ ёкъ, – деди Хакимов. – Лякин акъыкъатта, анджакъ мына бойле олгъан.

Къарарнынъ умумий къысымы рейге къоюлды. Эр кестен сонъ олса да, Сардаров да къолуны котерди.

– Протоколгъа язынъ, Екатерина Ивановна, – деди Хакимов. – Эр кес разы. Къаршы ёкъ. Энди къабаатлы шахслар хусусында къараргъа кельмек керекмиз. Сардаров аркъадаш акъкъында насыл фикирлер бар?

Сардаров тап бу къадарыны беклемеген эди. О, шашмалап, эеджаннен Хакимовкъа бакъты. Лякин о, онынъ бакъышына къулакъ асмады.

– Сардаров Уставыны бозды. Биле-биле девлетни алдатты. Ойле экен, эпимизни де алдатты.

Бойле ишлер ичюн ишинден чыкъармакъ керек... Догъру, о, озюнинъ янълышыны таныды. Сонъки тенби иле къатты тазир берип, онынъ шахсий учет карточкасына язылмасыны теклиф этем, – деди Хакимов.

Сардаров якъасы богъазыны богъгъаныны дуя. Хакимовнынъ бою онынъ козю огюнде алакъ-булакъ корюле. Юрегининъ эр бир дюкюльдиси башына чыкъа. О, якъасыны чекти, садефи узюльди... ондан къутулгъан садеф ойнакълап, тыгъырланып къайдадыр джюлып кетти.

– Аркъадашлар, бойле олмаз даа!– деп къычыраджакъ олды о. Лякин къычырамады, онынъ янында отургъан Саттаров биле оны зар-зоруна эшитти. Эр кес озюни ойле алып бара ки, дерсинъ, Камал Серпиндиевич мында ёкътыр, дерсинъ, шимди онынъ такъдирини чезмей де, башкъа бир меселе акъкъында лаф кете. Бойле олмасы оны бус-бютюн йыкты.

– Башкъа теклифлер бармы? – деп, сорады Хакимов. – Ёкъ? Бу теклифнен разы олгъанлар, эллерини котерсинлер.

Сардаров котерилип бакъмаса да, эр кес къолуны котергенини бютюн вуджудынен дуйды. Кене ачувы къозгъалды, ачув исе онъа къувет берди.

– Мен Меркезкомгъа къадар барырым! – деп къычырды о. – Байрамны эрте япасынъ, Хакимов!

Хакимов онынъ бакъышыны ве къычырувыны сабырнен кечирди.

– О, сизнинъ акъкъынъыз.

Тынчлыкъ баскъан арада, телефон чынъылдады. Хакимов труб-

каны алды ве ондан эшитилген ильк давуштан чырайы ап-акъ олды, козьлери эеджаннен парылдады.

О, кьолунда сыкьылы кьалгъан трубкани ашагъы эндирди.

– Галереяда кьаза. Бригадир Мустафаева ве башкьалары...

Азиз еринден турды дегендже, салланды ве йыкьылайым дегендже диваргъа абынды. Къаранлыкъ чёккен козьлеринен онынъ ёлуны кескенлерге бакъты, оларны кьакъыштырды ве кьапыдан атылды...

...Азиз Юсупович бир кьач дакъкъа кечикти. О, машинаны кьапалы шлагбаум янында ташлап, нефеси тутулып чапып кельгенде, энди галереянынъ онъ тарафы авдарылгъан эди.

Таш-чакъыл тёкюльген ерден чешит демир ве тель парчалары тюртип чыккъан. Даа кьатып етиштирмеген бетон эшилген. Он метр узунлыгында демир столба бетон ташыйыджы машинанынъ устуне йыкьылып, оны басып эзген. Орталыкъ кьарма-къарышыкъ.

Финкин аджыныкьы бир алда. Бутюн вуджудынен кьалтырап, шишкен бетини рузгьаргъа кьаршы чевирип, юкьусызлыкътан ве адджы ельден кьан баскьан козьлерини этрафкъа доландырып, чукьур ичинде юрмекте. Ондаки адамлар сессиз-солукъсыз чалышалар. Тек кьазма ве куреклернинъ, кетмен ве ломларнынъ тыныкъ давушлары эшитиле...

Финкинден бираз авлакьта, ерде серилип яткъан яш кьызчыкьнынъ янында бетонджы кьызлар доланалар, Кьадынлардан бири онынъ юзуне сув пускюрте

Азиз Юсупович оларгъа якъын кельди. О, шимди Финкиннен лакъырды этип олмаз эди. Онынъ джесаретсизлиги ве кьоркъакълыгъы адамларнынъ эляк олмаларына себеп олды.

Бетонджы кьадынлар Азиз Юсуповични огге йибердилер.

– Асие Османова гьалиба даа сагъ, нефес ала, – деди шу ерде тиз чёкип отургъан кьадынлардан бири. – Сиз не ичюн пальтосыз чыкьтыныыз, Азиз Юсупович? Кьызлар, бирде-биринииз онъа япынмагъа бир шей беринииз.

– Аджеле медицина ярдымыны чагъырдыныизмы?– деп сорады Азиз Юсупович.

– Чагъырылды. Шимди келеджек, – деп текрарлады бир кьач сес.

Мазаллы ве кень омузлы йигит аля даа эшилеяткъан сырымдан зар-зоруна котерилип, эки кьолу устунде Гульайланны алып чыкьты. Мукъайтыкьнен оны ерге кьойды. Олюм онынъ дюльбер юзюни хырпалап ташлагъан. Онынъ янына Любаны кьойдылар. О, даа сагъ эди. Онъ кьолу кьыбырданды. Дудакълары арасындан зар-зорына ынъранув эшитилди. Сонъ, яваштан кьалтырап, козь кьапакълары котерилди. Эр вакъыт кульген козьлери шимди джансызлыкьнен бакътылар.

– Эй, Аллаһым, бу недир?! – деп кычырды бир эсли кыадын ве авучларынен юзюни япты.

Азиз Юсупович ерге чёкти.

Аджеле медицина ярдымы кельди ве кыазагъа огърагъанларны машинагъа кыюп алып кеттилер.

Азиз Юсупович ич бир шей айтмай, баягъы вакыт тургъан еринде кыатып кыалды. Аджеле ярдым машинасы айланмадан джююлгъан сонъ, о Финкинге чевирильди:

– Бар, кыаза чыкыкыаныны идареге хабер эт! Шимди эр кес анда... – деди.

– Япалмайым, – деди кыалтырап, Финкин.

– Тез ол, бар!– деп ачувнен кычырды Азиз Юсупович, – Сен энди эр шейден кыоркыунчлы ишни яптынь!

Сардаров мезарлыкыкыа кыадар джаяв кетти.

Ёлгъа чыкыкыанда, сыранен кеткен адамлар, сонъ озъаралары кыарыштылар. Лякин Сардаров ич бир шейге эмиет бермей, ашагъы асылгъан башыны котермеден кете берди. Онынъ адымлары адеттеки киби ири ве кыуетли дегиль де, кичкене ве агъыр эдилер. Онынъ янындан кеткенлернинъ лакыырдылары онынъ мийинде ич бир фикир догъурмай эди. О, атта, куннинъ шефкыатсыз арекетини биле дуймай. Кенардан бакыкыанда о, буюк кедер, гъам ве тышунджелер ичинде кыалгъан киби корюле эди. Албу исе, о ич бир шей тышюналмай кете эди. Онынъ козю огюнде ялыныыз сонъки айларнынъ адиселери сырасыз, чыбалыкы бир алда доланыр эди.

Онынъ козю алдында ачувлы ве эеджанлы Азиз Юсупович джанлана. Оны о, Хакимовнынъ кабинетинде, элинде телефон трубкасы олгъаны алда коре... Буюк бир джесаретнен бакыкыан Гульайланнынъ дюльбер юзю пейда ола... Промбанк инспекторынынъ титис, кыара козъюги... Солидатнынъ яшлы козълери. Азизнинъ узун ве кучлю кевдеси. Чечеклер ичинде комюльген джесетнинъ башы уджунда сагълыкылашув дакыкыалары. Толкун...

Сардаров эгильди. Бир авуч сары топракы алып, мезар ичине ташлады. Мевта комюлип, кыабирнинъ устю гульчемберлернен ортыюльгенге кыадар, о аякы устюнде кыатып-бакып кыалды.

Сонъ, бир озю кыалды. Сес-седа тынды. Тынчлыкы басты. Сардаров яваштан тизлери устюне чёкип, башыны эгди. Кыалын ду-дакылары кыыбырданды.

Бу арада онынъ омузына кимнинъдир кыолу тийди.. О, абдырады ве башыны котерди. Онынъ алдында Солидат турмакыта эди. Сонъки он кунъ ичинде, оларнынъ сонъки корюшювлеринден сонъ, Солидат чокъ денъишкен. О, ич бир вакыт бойле яныкылы ве гъамлы алда корюльмеген эди.

– Манъа сизнен турмакъ мумкюнми? – деп, кедернен сорады о. Сардаров, ёкъ дер киби, башыны салады.

Солидат ынджынды, чырайы агъаргъан алда мезарлыкънынъ теренлигине, тереклер арасына гъайып олып кетти.

Сардаровкъа ялынъыз къалмакъ, озюнинъ вазиятини тюшюнип-ташынмакъ керек эди.

Омюринде биринджи кере онынъ бахтлы йылдызы сёнди. О, энди озюни енъильмез бир къувет деп беллемей. О, буюк фаджиа ичинде телеф ола. Аньлашыла, о, гемисине пек чокъ юк юкледи. Гемиси батаятыр. Лякин бу, даа геми бус-бутюн батты демек дегиль. Гемидеки арткъач юкни бошатып, башкъа скелеге ялдар... Лякин энъ аджыныкълысы шу ки, бу гемиде онынънен кимсе къалмады. Бир озю. Эр кес ондан юз чевирди. Бельки, ялынъыз бир адам, даа, деми онынъ омузына къолуны къойгъан къыз, онынънен къала билир...

Я огълу? «Эр алда о, меним огълум, – деп тюшюнди Сардаров. – О, мени аньламакъ керек. О, мени къбаатламаз. Мени къбаатлайджакълар онсыз да тапылырлар».

О, мезарлыкътан чыкъып, догъру Толкъунгъа кетти.

Къапы къакъылды. Босагъадан ичери Сардаров кирди. Толкъун еринден котерилип, онъа эеджан ве тааджипнен бакъты.

– Мераба, Толкъун!

Толкъун онъа узатылган къолны тутты. Онынъ зеининде: «Бу адамнынъ мында не иши бар экен? Не ичюн кельген?» деген фикирлер доланды.

Сардаров бу суаллерни Толкъуннынъ юзюнде окъуды:

«Аньлашылгъанына коре, – деп тюшюнди Сардаров, – о даа бир шей бильмей, анасы онъа ич бир шей айтмагъан».

Сардаров ачыкътан-ачыкъ айтмаса да, энди аньлашылгъан адисе Толкъунны шашырды. Бабасы акъкъында чокъ тюшюне эди. Лякин Сардаровнынъ огълу олмакъ... Анасынынъ яныгъы, къарь-къасевети, озюнинъ ынджынувлары онынъ юрегинде аньлашылмагъан къарышыкъ дуйгъулар догъургъан эди. Шунунъ ичюн де шимди онынъ сёзлери къуру ве кескин янгъырадылар:

– Анам манъа бу акъта ич бир шей айтмады...

Сардаровнынъ юзюнде къара булутлар пейда олды.

Лякин, кене де олса, муляимликнен сорады:

– Я, сен манъа не айтырсынъ?

Сардаров скемлеге чёкти ве ишмарнен Толкъунгъа да отурмасыны теклиф этти.

– Мен чокъ къбаатлым, Толкъун. Эр вакъыт, урып-йыкъып адымладым ве чокъусы кере ёлумдан чыкътым... Энди, мына, отурам, санъа бакъып отурам. Сен исе, манъа, ят адамгъа бакъкъан киби бакъасынъ... Сёйле, неге сустынъ? Сен де мени сонъуна къадар урып йыкъ. Манъа ойле керек...

– Камал Серпиндиевич, сиз манъа буны айтмагъа кельдинъизми?

Сардаров башыны асты. Чокъ вакъыт индемей отурды.

– Пек шиддетли урулдым, пек афатлы сарсылдым, лякин даа йыкълмадым, Толкъун! Бир озюме агъыр...

Тек бир озюм къалдым, анълайсынъмы? Кетмек керек, эписини ташлап, кетмек керек ве эр шейни бир даа башындан башламакъ керек... Бир озюме агъыр, ёлгъа берабер чыкълыйкъмы, Толкъун?

Толкъун яваштан башыны котерди:

– Бир вакъытлары сиз бир озюнъиз кеттинъиз, мен бабамны джойдым. Сиз кельдинъиз, энди манъа анамны джоймакъ керекми? Сизге асла кельмек керек эдими?..

Сардаров агъырдан котерильди ве ич бир шей айтмадан, къапыдан чыкълты.

Гульайланнынъ комюльгенинден эки кунъ кечти. Динара бу кунълери бир озю, янъгъызлыкълта кечирди. Эвден биле чыкълмады. Акълшам устю Толкъун Динаранынъ одасына келип киргенде, о озюнинъ тар кроватчыгъл устюнде тюшюнджели-тюшюнджели отурмакъта эди.

Толкъун курсюни кроваткъа якълн чекти ве Динаранынъ янында отурды.

– Манъа агъыр, Толкъун, – деди Динара яваш ве тыныкъ бир давушнен. – Мен ялынъыз къалсам яхшы олур эди... Санъа озюм келирим...

Толкъун онъа эгильди, онынъ сувукъл ве титреген дудакъларындан опип, азбаргъла чыкълты.

Наджие апте Ташкентке къайткъан эди. О, бу къалабалыкъны эшиткен экенми? Шимди о Динаранынъ янында олгълан олса, онъа да бир аз енгиль олур эди... Не де олса, онъа мектепке бармакъ керек. Насылдыр бир хасталыкъкъа къаршы балаларгъл ашлав япмакъ керек, О, буюк агъырлыкъл ичинде эзильсе де, эълбет де, яхшы япты, мектепке кетти. Эм, иш арасында, къайгъл-къасевет бираз унутылъа.

Динара даа мектептен чыкълып етиштирмеген эди, узун софа бою онъа къаршы Солидат Махмудова адымламакъта эди. Динараны корьген киби, онъа тараф чапты, онынъ бойнуна атылды ве бала киби окюрип агълъады.

– Солидат, санъа не олды?

Солидат агълъай ве ич бир сёз айталмадан, къалтырамакъта эди.

Динара оны озюнен алып, софа бою кетерек, мектеп азбарына чыкълты. Анда агълч скемле устюне отурдылар.

– Токълта, бираз башынъа эсинъни топла, – деди о Солидаткъа.

– Санъа не олды, не айтмайсынъ шу, акълыз?

– Не ичюн, не ичюн, о манъа ойле япты?.. – деп, козьяшлары

арасындан сөйледи Солидат. – Мен оны севе эдим де... Шимди де севем...

Динара, бу ағлавының манасыны аңлап, чырайы сытылды. О, бойле оладжағыны биле зди. Солидатның баштакъ севгисининъ бойле битеджеги белли эди.

– Эсинъни башыңа топла да, не олды, сөйле...

– О, кетти...– деди Солидат дудакъларыны калтыратып.

– Я сен, озюнен берабер сени де алып кетер, беллединъми? – деп ачувнен сорады Динара.

– Мен бир шей беллемедим...

Динара озюнинъ сертлигинден утанды.

– Онынъчюн янып-якълмакъ не керек, – деп аркъадашының гонълюни алмакъ истеди.

– Ынджындым... Асла, о мени ким белледи, кимдир деп сайды...

– Энди ағламагъа не керек. Бельки, озюнь де, бир кунъ ола бойле битеджегини тюшюнгендирсинъ. Онынъ кьадыны оламаз эдинъ, эбет...

– О манъа мектюп ёллагъан, – деди Солидат. – Мен унутмагъан экен деп, кьувандым. Манъа ондан башкъа шей де керекмей. Лякин о...

Солидат кьойнундан узун бир конверт чыкъарды. Конверт кьалын ве кьатты эди.

– Мен озюнинъ ресимини ёллагъандыр белледим, о исе...

Динара конвертни ачып, ондан бир десте шатырдавукъ юзер-ликлерни чекип чыкъарды.

– Башкъа шей ёкъмы?

Солидат онъа дёрт буклю кичкене кягъытчыкьны узатты.

«Бугунъ кетем. Сенинънен сагълыкълашып оламагъаныма кедерленме. Сенинънен бир даа корюшмек кьысмет олурмы-ёкъмы, бильмейим».

– Сонъ, даа неге окюресинъ?– деп сертейди Динара. – Ондан кьуртулганыңа кьуван. Сен исе, ағлайсынъ. Я акъчаны не япмакъ истейсинъ?

– Бильмейим, – деди Солидат. – Онъа ёллар эдим, адресини бильмейим.

– Санъа не кьадар агъыр олса да, акъчаны сакъла. Барып да онынънен корюшмек сырасы кельсе, онынъ юзюне шыпырт. Аңладыңмы?

Динара Солидатны озюне алып кетти. Ашатты. Озь кроватина яткъызды.

Солидат юкьугъа далды. Вакъыт-вакъыт агъыр нефес ала, ах чеке. Тюшюнде кимнендир чекише... Динара исе, козьлери ачыкъ, тавангъа бакъып ята ве инсаннынъ бахт араштырып кеткен ёлларынынъ не дередже муреккеп олганыны тюшюне.

Ярын раатлык куню. Олар бутюн кунь Толкьуннен оладжаклар... Бойле бинь-бир тюрю тюшюндже ве хаялларгъа далгъан Динаранынь козьлери юмуды, юкьугъа кетти.

Солидат энди эки афтадан берли бетон кьоюджи кьызларнынь бригадасында – эвельден Гульайлан Мустафаева бригадир олгъан бригадада чалышмакьта.

Биринджи куньлери Солидат, башкьаларынен берабер, учюнджи галереянынь йыкьылгъан ерини темизледи. Иш пек зор олмаса да, онынь ичюн агьыр эди...

Эшилген диваргъа янтайып кран турмакьта. Кьызлар онынь буюк текнеси ичине бетон, таш ве чакьыл кьалымтыларыны юклеилер. Солидат да башкьаларындан артта кьалмайджакь олып тырыша. Тишлерини сыкьып, бар кьуветинен агьыр курекни бетон ичине сокьа, оны толдуруп, краннынь текнесине авдара. Кимерде бир, курек кьатты бетон я да демирге барып ура, кьолларыны сарсыта, авучларынынь ичини якьа.

– Курегиньни берчи, – деди онынь вазиятини корьген Люба. – Мына, бакь, бойле чалышмакь керек.

Текне ичине бир кьач курек таш-топракь аткьан сонь, оньа аньлатты:

– Сен курегиньни обанынь ортасына сокьаджакь олып чекишесинь. Дерсинь, сенекнен тобан я да пичен алмакь истейсинь. Курекни обанынь тюбуне сокьмакь керек. О вакьыт таш-чакьыл курегинь устюне эшилип обаланыр. Мына, бакь!

Солидат дикькьатнен бакьты. Лякин курекни алып зорлангъан сонь да таш-топракь онынь куреги устюне топланмады. Курекнинь уджу арды-сыра арматура демирлерине, чешит сой агьач ве тахталаргъа урунды. Шу куню онынь омюрюнде энь узун кунь олды.

Эвге насыл кьайткьаныны, насыл яткьаныны Солидат хатырлап биле оламады. Шу геджеси олю киби юкьлады. Сабасы турмакь да пек зор олды. Агьырмагъан, сызламагъан бир ери ёкь эди.

Люба кьайнагъан чайникни стол устюне кетирип кьойды ве Солидаткьа чевирилип:

– Тур, чай ич. Эм, яхшы аша. Ондан башкьа уйлеге кьадап чыдап оламазсынь, – деди.

Биринджи саатлери иш кене пек агьыр корюнди. Соньундан исе, озюнинь чыдамлылыгына озю тааджипленди, зор олса да, яваш-яваш алышты. Сменанынь соньунда, иш битеткьанда, Солидатнынь гоньлю кьуванчкьа толып-ташты.

Акьшам иштен кьайтаткьанда диспетчер эви огюндеки машинаны эследи. Кабинадан Сарвар тюшти. Бир ань оларнынь бакьышлары расткелишти. Солидат абдырады. Лякин Сарвар

шу саат бакъышыны кенаргъа чевирип, ири адымларынен онынъ янындан кечип кетти.

Бутюн акъшам Солидатнынъ козю огюнден Сарварнынъ юк-сек бою чекильмеди. Озю ичюн энъ якъын ве энъ тувгъан адам Сарвар олгъаныны, Камал Серпиндиевичнен мунасебети исе, алчакълыкъ, онынъ шанына сыгъмайджакъ бир арекет олгъаныны анълады. Сарварны энди бус-бутюн джойгъанына инанамады. Эгер де Сарвар онынънен якъынлашмакъны тюшюнсе биле, о буны япалмаз эди.

Эшилген учюнджи галерея бир къач кунъ ичинде темизленди. Анда дюльгерлер гъайры баштан опалубкаларны ерлештире, арматураджылар исе, арматура къоя эдилер. Энди текрар бетон къоюладжакъ кунъ кельди.

Къызлар бутюн бетон къоюладжакъ блокны бир даа темизледилер. Дюльгерлерден сонъ къалгъан бутюн тахта ве агъач парчаларыны джыйыштырдылар. Сонъ, бетон къоюладжакъ темельни сувнен ювдылар. Люба блок ичине тюшип, эр ерни козьден кечирди.

– Эр шей сырасында. Юринъ, комиссия блокны къабул эткенге къадар, биз уйлелик ашап келейик. Сен, Солидат, бу ерде къал, кельселер, эр шей азыр олгъаныны сёйлерсинъ.

Люба къызларнен кетти. Солидат бир озю къалды. О, бетон къоюладжакъ блокнынъ диварына таянып, кене эски тюшюнджелери ичинде къалды.

Орталыкъ тынч эди. Солидат ойчан козьлеринен уфукъкъа бакъа. Бирден о, анда-мында урунып учкъан безз кобелечикни эсledi. Бираздан, ёрулса керек ки, арматура демири устюне къонды, къанатчыкъларыны джайды ве серилип къалды. О, кеч кузьде терек устюнде сакъланып къалгъан япрачыкъкъа ошай эди.

Солидат онъа якъынлашты, яваштан алып, авучы ичине къойды.

Кобелечик къанатларыны керди. Буны корьген Солидат оны авагъа атты. Дерья тарафтан енгильден эскен ель оны къучагъына алып, авагъа котерди ве о кунешнинъ алтын нурлары ичинде гъайып олып кетти.

Назм

Сеитумер ЭМИЧІ

ЯША, СЕН, МИЛЛЕТИМ!

«...Ах, не эйлейим, достларым,
юмуды козьлерим.
Айталмадым сизлерге,
Козьайдын сёзлерин...»
Джеппар Акимов,
1983 с. июль 31

...Юрегим эфкярнен гюдюрдеп алганда,
Озюмни туталмай, чокь шейлер айтам.
Тиз чёкем, миллетим, мен сенинь алдыньда.
Асырлар кечирген куньлерге кьайтам.

Атларнынь давушын эшитем узакьтан.
Иджретке чыкькьан гемилер ынърана.
Сес-сада яньгырай Кефеден, Тувакьтан...
Далгьалар окюре... Таш-топракь яна.

Хаяллар ичинде ойларгьа далганда,
Ах, нелер келе, кене де, хатрыма!
Юзюнье бакькьанда,
Кечмишни аньганда,
Алимни корем мен, атлана атына.

Тоз-думан чыкьарып, уча о, ёлларда.
Сельби чокьракьтан токьталып, сув иче.
Акь-табан атынынь чылбыры кьолларда.
Салгырдан, Бельбектен ялкьылдап кече.

Ор-Чоньгьар сарсыла
Инкьияп адымлай.
Кьошула халкьым да
Кьудретли ташкьынгьа.

Шеэрлер, койлерде байракълар ялкыйлдай.
Кунь догъа Къырымнынъ топрагъы-ташына.

Гурьдели йылар,
Дешетли сарп ёллар...
Кечирдинъ, сен халкъым, ана ватанда.

* * *

Сонъ, бир кунь, саба танъ аткъанда,
Патлады бомбалар...
Курешке къалкъты бабалар...

Курештинъ атешли ве къанлы ёлларда.
Аметхан, Чалбаш кокте нам бердилер.
Бурулча боюнда – айтувлы дагъларда,
Чатышты партизан
Рамазан,
Бекирлер...

Алимень, Васфиень эзильди зинданда.
Нидже койлеринъ якъылды – куль олды.
Къаралар кийинди ем-ешилъ Ада.
Юрегинъ дерт-верем, азапнен толды.

Къан тёктинъ,
джан бердинъ.
Курештинъ
ве енъдинъ.

Лякин танъ атмады, эр кесдай санъа.
Сен, санки, огий-ят, бир миллет эдинъ,
Огърадынъ къыямет, афатлы алгъа.

Окюрди – 18-майыста о къара поездлар.
Имдат къыдырды сабийлер, аналар.
Ябаний коклерде янмады йылдызлар.
Аля, эп, бизлерни, душман деп анъалар.

Сепильдинъ
Уралгъа,
къумларгъа,
миллетим.

Ач-чыплакъ хорландынъ – азаплар чектинъ.
Ватансыз, ве акъсыз къалдынъ сен, бир етим
Комендант огюнде баш эгдинъ, чёктинъ.

БЕКАБАД

Огълум Албат
ве кызым Лейлягъа

Къыркъ дёртте атешли еллер юзюмни якъкъанда,
Сен мени, тек ольдюрмединъ, Бекабад!
Сырдарья сувларнен толып-ташып акъкъанда,
Бир ютум сув биле, бермединъ, Бекабад!

Хаёт комендант чызмасы сындырды белимни.
Зеэринъде къапалдым хасталыкъкъа.
Заман булгъавлады аягъымны, элимни...
Кене де, садыкъ къалдым хор Халкъыма!

Йылар кечсе де, юрегимни эп якъасынъ!
Сен, акълыма кельсенъ,
Аля сескенем!
Сырдарья, сен, кене де, шай тыныкъ акъасынъ.
Унутылды къара кунълер, беллейсинъ!

Мен, сени анъам, Бекабад, ич унутмадым!
Ах, насыл, насыл анъам, озюм билем!
Лякин мен, мушкюль алымдан ич утанмадым!
Мен азиз Халкъыма этмедим элем!

Сенде сёнди халкъымнынъ Ай, Кунеши – Джеббар.
Сонъ нефесинде: – Халкъым! – деп, берди джан.
Сенде телеф олды куреште Осман оджа.
Меним де юрегимде къанлы яранъ бар!

Сувлар дегиль, зеэрлер акъты Дерьянъдан.
Арареттен сув тапмадыкъ ичмеге.
Акълымда, нидже йыл кечсе де, арадан,
Рухсет бермединъ ялыдан-ялыгъа кечмеге...
Сенде телеф олды яшлыгъында, Анам.
Хор-факъыр эвлятларым къалдылар сенде!
Янам, янам, мен оларгъа пек янам!
Къолум етмей оларны къучакълап севмеге...

Ёкъ, унутмадым сени, афатлы Бекабад!
Мезарлыкъ олдынъ эджельсиз Халкъыма!
Къалтыарым,

анъгъанда –

яткъанда,

тургъанда...

Нелер, нелер кельмез бугунъ, акълыма!

Нидже, нидже джанлар эляк олды сенде.
Сенде акты козяшлар, акшам-саба.
Бир тилим отьмекке тельмирди ана-баба...
Сабийлер Дюньяга котердилер сада...

О къара куньлерде котерильдик курешке.
Ант эттик азатлыкъ ёлунда, бизлер.
Ептик биз, ай-ярыкъ, къуванчлы Кунешке.
Къырылса да къанатлар, талса да тизлер...

О куньлер!
Унутылмаз о къара куньлер!
Лянетлер ягдырам мен санъа, Бекабад!
Хорлангъан халкъыма бахт-кунеш кулер.
Лянетлер ягдырам мен санъа, Бекабад!

*Бекабад, Ташкент,
Новороссийск, 1965-1987 сс.*

СЕН ОЛМАСАНЪ...

Сен олмасанъ,
азиз халкъым,
ким кърчалар,
шавле сачар
ёлума?
Сен олмасанъ,
бульбуль къонмаз,
къалем туткъан
къолума.
Сен олмасанъ,
ким парчалар,
юрегимнинъ бузларын?
Сен олмасанъ,
ушюрим мен,
бузларым.
Сен олмасанъ,
ёлда-изде,
къалтыарым-сызларым.
Сен олмасанъ,
ерде къалмаз
омюр-билля,
ызларым...

Сен олмасанъ,
ким эшитир
«Ватан!» – деген
сесими...

Сен олмасанъ,
мен ольген сонъ,
ким хатырлар неслими?
Сен олмасанъ,
не Ай догъар,
не Танъ атар
Дюньяда.
Сен олмасанъ,
не Ватан бар,
не Ана бар,
не баба...
Сен олмасанъ,
не Ялта бар,
не деньиз бар,
не Ада...
Сен олмасанъ,
яньгырамаз
ерде-коkte
йырларым.
Сен олмасанъ,
Янсын –
батсын
фелякетли
шу Къырым!
Сен олмасанъ, Азиз Халкъым,
кимге керек бу Дюнья!
Сен олмасанъ, эй, гузелим,
оксюзим мен, Къырымда.

Москва. 02.10.1957

КЪУЗГЪУНЛАР...

Кок гудюрдей,
Яшын ойнай Къырымда.
Сюрю-сюрю доланалар къузгъунлар.
Дава къызгъын:
– Гъаркъ! Гъаркъ! – ява
авада.
Дерсинъ недир пайлашалар «агъалар»...

Сары кьузгун ачувлана-багыра:

– Бу да меним!

Эр шей меним!

Къырым да! –

Багыргъансай, къанлы козьлер агъара.

Къара кьузгун къалмай артта сарыдан.

Къайрай ташкъа оракъдайын чёкючин.

Ич айрылмакъ истемей о Къырымдан...

Кок юзюне котере бар кучюни...

Уфакъ-тюфек кьушчыкълар да, кенарда,

сырдашалар, чивильдейлер, яваштан...

Олар да пай кыдыралар Къырымдан.

Лезет алгъан, эм олар да, яшавдан.

Кимнинъ малы пай ола,

шу, Къырымда?!

Ёкъмы мында

ернинъ, кокнинъ Саиби?!

Къайдан пейда олгъан асыл кьузгунлар?

Ничюн мында къан кьусалар хынзырлар?

Дерсинъ, къалгъан падишалыкъ оларгъа.

Дерсинъ, олар, кокте-ерде Аллалар!

Топ-тюфекни алгъан олар къолларгъа,

Койден-койге, эвден-эвге далалар...

Бойле кетсе, бир кунъ ола, кок патлар.

Ер ярылыр, афат къопар, таш ягъар...

Богулырлар къанларына озьлери.

Сонъ тоярмы, къангъа тоймаз козьлери?

Ойле олгъан, эм авада, эм ерде –

Инсанлар да, бир-бирини егенлер.

Янъылмагъан бизим къартлар, кимерде.

Бунъа динсиз-хынзыр Дюнья дегенлер.

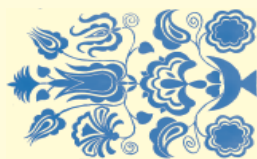
... Кок гудюрдей, ель сызгыра-увулдай.

Эп талаша о кьузгунлар авада.

Къара денъиз афакъанлы шувулдай.

Халкъым агълай шаматалы Къырымда.

Акьмесджит-Новороссийск, 1991 с.

Җатырлавлар

Сеитумер ЭМИН

Языджыларымыз минберде

СССР языджыларының VII съездинде языджымыз Сеитумер Эмин де сѣзге чыкъкан эди. Окъуйдыжларының дикъкатына оның шу съездеки чыкышы теклиф этиле.

Урьметли аркъадашлар, мен Краснодардан, Краснодар улькесинден кельдим. Лякин меним адресим манъа озюме де белли дегиль. Мында съездге Русие языджылары бирлигининъ озъ языджы тешкиятлары олгъан чешит миллетлернинъ векиллери оларакъ кельдилер. Мен исе кырымтатар халкъының языджысы олам. Амма мен, энди бильгенинъиз киби, Къырымдан кельмедим, эм анда къайталмайджам. Мында отургъанларның эписине белли олгъаны киби, меним халкъым озъ эждатларының топрагъындан къувулгъан эди ве шимдигедже уджсуз-буджакъсыз мемлекетимизнинъ бутюн территориясында сепилип сюрдюонликте яшамакъта. Бизлер – кырымтатар языджылары, бир заманларда буюк Къырым языджылары тешкиятының азалары, шимди чешит языджылар тешкиятларының азаларымыз эм эпимиз репрессиягъа огъратылдыкъ.

Эдебият, биз истесек де, истемесек де, эр вакыт интернациональдир, эм, эльбет де ярын насыл адландыраджагъына бакъмадан, бугунъ Советлер Бирлигини тешкиль эткен халкъларының эдебияты интернациональдир.

Интернационализмге биз махкъом этильгенмиз. Бу тамамиле бизим тувгъан Русие Федерациямызгъа да аитир. Онъа айырылмас суретте ве къан-джанынен кырымтатар халкъының эдебияты да кире, ангисини бу нуфузлы меджлисте такъдим этмек шерефи манъа берильди.

Къырымтатар языджыларының отряды буюк дегиль, лякин Совет акимиятининъ 70 йылы ичинде биз баягъы эсерлер яраттыкъ, эм бу эсерлер олар акъкъында лакъырды этильмек ичюн акълы укъукъ къазандылар. Къырымтатар языджыларының романлары, повестлери, икяелери, ширий эсерлери мемлекетимиз халкъларының

чокъ тиллерине терджиме этильди. Шамиль Алядин, Эмиль Амит, Решид Мурад, Риза Халид, Эрвин Умеров ве дигер языджылар киби чокъусына союз эдебиятына чыкъмакъ ёлу олмаса да (чюнки бизим эсерлеримизни дердж этмейлер), окъуйыджыларнынъ урьметине маликлер. Сизлерге белли олгъан себеplerге коре бизим эсерлеримизни не басалар, не нешир этелер.

Бу халкънынъ джиан эдебиятында белли бир ер алгъан революциядан эвельки эдебияты да бар. Исмаил Гаспринский, Шамиль Тохтаргъазы ве дигерлери киби языджы ве мутефеккирлеримизнинъ адлары аля даа окъуйыджыларнынъ, халкънынъ юрегинде яшамакъталар.

Октябрь революциясындан сонъ да Бекир Чобан-заде, Умер Ипчи, Ильяс Тархан, Джафер Гъафар киби языджылар аджайип эсерлер къалдырдылар.

Эдиплернинъ эксериети Сталин бастырыкъларында гъайып олды, языджыларнынъ бир несилининъ аман-аман эписи Улу Ватан дженкининъ джебэлеринде дженклешти ве чокъусы эвге къайтмады.

Эбет, къырымтатар языджыларынынъ отряды буюк дегиль, амма бизлер – 1944 сенесининъ майыс геджесинде япылгъан дешетли джинаетнинъ шаатлары, ондан да аз къалдыкъ. О вакъытта ялынъыз къырымтатар эдебиятынынъ аяты дегиль де, бутюн халкъымнынъ аяты кесильген киби корюнген эди.

Эбет, бу лакъырды эдебияттан бираз узакъчадыр, амма мен озъ халкъымнынъ бахытсыз огълудырым, онынъ фаджиясы акъкъында эр ерде айтмакъ ве телаш котермек меним мукъаддес борджумдыр, чюнки озъ халкъым олмаса, мен языджы дегилим, халкънен эдебият айырылмаз бирликтир. Халкъ эдебиятсыз, деве орькечсиз киби яшап оламаз, дейлер араплар, орькечни исе Алла онъа джеза оларакъ дегиль де, эйилик оларакъ берген.

Эльязмалар янмайлар, деген икметли фикир бар, халкъны бутюнлей ёкъ этмек мумкюн дегиль деген къатты анылам да бар, амма биз бутюнлей гъайып олув алында олгъан эдик.

Майыс геджеси къыскадыр, амма Сталин – Берия джеллятлары даа къыска вакъыт ичинде япаджакъларыны яптылар. Тикленген пулеметлар ве автоматлар алтында бутюн бир халкъ 110 эшелонгъа, айванлар ташылгъан вагонларгъа буюк бир чабикликнен юкленип, айванлар киби, олюмге ёллангъан эди. Биз бутюнлей гъайып олмадыкъ, амма шаркъкъа кеткен бу кедерли ёл къундакъ балаларынынъ, къадындарнынъ, къартларнынъ бинълердже джесетлеринен толып къалгъан эди. Сюрюнликнинъ биринджи бир бучукъ-эки йылы ичинде исе сувукътан, ачлыкътан ве хасталыкълардан халкъымызнынъ 46%, яни аман-аман ярысы телеф олгъан эди.

Дюньянынъ башкъа бир мемлекетинде бунъа бенъзеген геноцид япылдымы, айтынъыз манъа?! Бу халкънынъ эр кишилерининъ

эксерииети айны вакытта Улу Ватан дженкининъ джебэлеринде ве партизан отрядларында къолунда сиянен тынчлыкъны къорчалагъаны киби даа бир мисаль косътеринъиз.

Бойле мисаллер ёкъ! Теэссюф ки, буларнынъ эписи акъкъында догъру ве намуспен икье эткен мисаллер де не джиан эдебиятын да бар, не къырымтатар эсерлеринде. Бизим къырымтатар языджыларынынъ эсерлерини нешир этмейлер, дигер халкъларнынъ языджылары исе индемейип отуралар я да Сталин мукафатынынъ лауреатлары Павленко, Первенцев ве оларгъа бенъзеген Басовлар, Вергасовлар япкъанлары киби, тарихны бозып косътерелер ве халкъымнынъ устуне ифтиранен атылалар.

Ве, бельки де, бу залда отургъанлардан бириси, – о исе мында акълы оларакъ олмакъ борджлу, – Анатолий Приставкин озюнинъ «Ночевала тучка золотая» («Геджеледи алтын булутчыкъ») адлы аджайип китабында дигер халкънынъ, биз киби вахшийдже сюрюн этильген бир халкънынъ мисалинде акъыкъткъа якъынлашып олгъандыр ве биз онъа седжде этемиз.

Биз, шимди сагъ олгъан языджылар, бу залда отургъан бирлик азаларынынъ орта яшы исе, эйат, гъает эслидир, сюрюн этильген халкъларнынъ фаджиясы акъкъында энди икье этип етиштирамамыз, гъалиба. Я башкъалары икье этсинлер, айса, эм тек дешетли Къырым фаджиясы акъкъында дегиль де, меним халкъымнынъ озь эвине къайтувынынъ аман-аман ярым асырлыкъ энишли-ёкъушлы ёлунынъ эр шейлери акъкъында икье этсинлер. Бу ёлдан меним акъ-укъукъсыз халкъым энди Бериянынъ тешкиятлы эшелон «сервис»инен дегиль де, бутюн къыйынлыкъларны озь бойнуна алып, бир тюрю ярымсыз, къалдыргъан мал-мулкю ичюн бир тюрю пара алмайып, там манада озь аякъларынен сюйрекленип кельмекте. Я эвде бизни не беклей?

Бу ерде мен урьметли Булат Окуджаванынъ – о да бу зал ичиндедир – «Биз эвге кельгенде, эвимизде хырсызлыкъ къокъуй...» киби гъамлы сёзлери олгъан йырыны хатырлатмакъ борджлум. Эвлер тутып алынган, башкъалар тарафындан ишгъаль этильген, тар-мар этильген, баба-деделеримизнинъ мезарлыкълары арамланган, бир заманда чечекленген республиканынъ икътисадияты бусбутюн харап этильген. Эбет, Къырым татарлардан хырсызланды!

Бунынъ устуне Никита Хрущевнынъ кениш арекетинен башкъа республикагъа бахшыш этип берильди ве шимди о республика бизден, бу территориянынъ асыл саиплеринден сорамайып, Къырымда саип олув укъукъы акъкъында рус халкъынен дава эте. Бундан да гъайры даа якъын кунълерде Б. Ельцин ве Л. Кравчук Украинанен Русие арасындаки мунасебетлернинъ эсасыны къойган мукавелени имзалагъанда, не акъкъында анылаштылар ве умумен бу хусуста лакъырды этилерми, бизге белли дегиль. Бизни бир сынав даа – референдум беклей. Онда руслардан,

украинлерден, Кырымда эвель ве шимди яшагъан башкъа халкълардан, шу джумледен татарлардан да сораиджакълар: оларны, татарларны ярымадагъа асла йибермек керекми? Эм эр шей олмакъ мумкюн – митинг афаты бир къарар чыкъарыр: «Татарлар, Кырымдан ёкъ олунь!» Демек, асла бойле референдум керекми? – деген бутюн къардаш халкълардан сорамакъ истейим: меним халкъымны хорлагъанлары етмейми? Халкъыма озюнинъ къадимий топрагъыны, онынъ республикасыны къайтарынынъ! Президент М. С. Горбачевгъа кырымтатар халкъынынъ Кырымгъа олгъан ич бир сёзсюз укьукьы, бизни гъайып олув алына кетирген 1944 сенесининъ вахший ферманыны... лягъу этиов боюнджа ферман къабул этмеге чокьтан берли вакыт кельгени айдын-ачыкьтыр.

Бугуньки Кырым насылдыр? Мен даа янъычыкъ андан келем. Анда озь Ватанына къайткъан топракъсыз, эвсиз, аш-сувсыз, пропискасыз чекишкен татарларнынъ (халкъ эсасен даа сюрдюнликте) чадыр шеэрчиклери, анда ерли акимиятнинъ ве къайтып кельген ер саиплерининъ телюкели къаршы-къаршыгъа турувы, анда эр кесни ве эр шейни татарларгъа къаршы сыттырув, анда суный суретте къозгъалгъан миллетлерара душманлыкьнынъ къан тёкюлюв имкяны укьом сюрмекте. Я тюшюн де бакьынъыз, эгер сизинъ бетинъизге тюкюрселер, котеклеселер (эм базы ерлерде ольгендже) ве: «Ёкъ ол мындан, пис татар!» деселер, сиз озюнынъизни насыл дуяр эдинъиз.

Я сизлер, инсан джанларнынъ инженерлери, къайдасынынъиз, меним халкъымнынъ инъильтисини, чагъырувыны эшитмейсизми? Ярын, къан тёкюльген сонъ, кеч олур. Эм, о, ярынки эдебият, меним халкъымнынъ фаджиясы акькъында айтыр, эм тек меним халкъым акькъында дегиль – «азат» республикаларнынъ сарсылмаз бирлиги» бойле кедерли мисаллернинъ джумерт серпинтисини чокь берди.

Мен озь сёзюмни екюнлеерек, чокь белялар чеккен халкъымнынъ адындан сизлерге, русиели агъа-къардашларымызгъа мураджаат этем: меним телеф оляткъан халкъымны къорчаламакъ ичюн сесинъизни котеринъиз!

Биз мында топлангъан эсас меселе боюнджа – языджылар бирлиги олмалымы, олмамалымы, деген меселеге кельгенде исе, мен бирлик тарафдарым ве языджылар бирлиги олмасы тарафдарым.

Дикькъатынынъиз ичюн сагь олунъыз!

«ЙЫЛДЫЗ», 1991, № 2

Сеитумер Эминнингъ шиирлеринде эбедий адий акъикъат

С. Эминнингъ шиирлери декларатив дегиль, аксине, ифадели ве джазибели. Олар алтын кузь пишкинлигини башындан кечирмекте олган инсан тарафындан айтылган сёзлер. Шунунъ ичюн де олар салмакълы ве чокъ маналы олып, акъылданелик эм де юрек ара-рети иле айдынлатылган уруш атешлеринден, къарсанбаларын-дан кечкен адам самимий ве инсанпервер олмамасы, эйиликке, акъикъаткъа, дюльберликке дикъкъатлы олмамасы мумкюн дегиль.

Джаит Азизов

«...Озюмни думанлы къаялар эвляды саям...» – дей Сеитумер Эмин 1990 сенеси Албат коюнде язган «Ольсем де, къалсам да» шииринде. Шаир, несирджи, терджиман Сеитумер Эмин 1921 сенеси майыс 15-те Багъчасарай районынынъ думанлы, сюйрю къаялы Албат коюнде догъды. Диванкой, сонъра Буюк

Озенбаш кой мектеплерини битиргенинен генч Сеитумер Куй-бышев район «Ударник» газетасында эдебий хадим, муаррир вазифелеринде чалышты. «Сеитумер Эмин бедий яратыджы-лыкънен та генчлик чагъындан огърашып башлады. Онынъ макъа-лелери, очерк ве шиирлери район ве джумхуриет газеталарында сыкъ-сыкъ басыла эдилер. Аркъадашлары аскерликке кеткенде, оларгъа багъышланган «Аркъадаш, ёлгъа!» серлевалы манзуме-си онынъ ильки язган шиирлериндендир», – дей Закир Къуртнезир.

«...Озюмни курешке азыр бир аскер беллейим», – дей шаир.

Экинджи джан дженки башлагъанынен он секиз яшлы осьмюр чагъында гонъюлли оларакъ дженкке кете. Дивизия газеталарында онынъ дженкчилернинъ къараманлыкъларыны, федакярлыкълары-ны тереннум этиджи макъалелери ве икяелери басыла. Сеитумер Эмин 1944 сенесининъ апрель 11-не къадар Къырым дагъларын-даки Меркезий партизан отрядында партизанлыкъ япа.

«...Озюмни бенъзетем яралы турнагъа кузьде...», – дей шаир.

Акъикъатен де, Акъар ве Одессанынъ мудхиш чатышмаларында яраланган, мешакъатлы десантларда иштирак эткен ве «хаин», «саткъын» тамгъларынен Ватанындан къувулган шаир шефкъат-сыз сюрдюнлик фуртунасы къаршысында озюни «яралы турна» киби дуя. Сюрдюнлик далгъасы джебэджи языджыны та Озбеки-станнынъ Бекабад шеэринен багълады. О, къуруджылыкъта, кино косътерюв идаресинде чалыша. 1965-1974 сенелери С. Эмин Ташкентте эдебият ве санат нешриятынынъ къырымтатар эдебия-ты болюгинде муаррир оларакъ чалыша. 1968 сенеси шаирнинъ

«Без чечеклер» адлы биринджи шиирлер джыйынтыгы дюнья юзю коре. С. Эминнинь «Дженк олгъанда», «Дагъ левхасы», «Энди дженк ёкъ», «Меним хатирем» шиирлеринде дженк вакъиялары барышыкъ куньлернен багълана. Ватан муэллифнинь юрегинде савушмагъан яра изи къалдыргъан. О, къайда бакъмасын, дженк, сюрдюнюк акъибетлерини коре. О «севгилисининь козьлеринде – кечкен дженкнинь излери»ни коре, онынь «асретли юрегинде къопа исьян», «козьашлары интикъам алмагъа чагъыра». Шаир деньизджи достларынынь хатиресине «Эйкель» шиирини багъышлай:

*Далгъалары увулдагъан ялыда,
Севастополь къаялары янында,
Бир эйкель бар... Йигитлерчюн хатире,
Акылыма чокъ шейлерни кетире...*

«Шиддетли курешлерден кечкен Сеитумер Эмин бир сыра шиир джыйынтыклары ве халкъымызнынь джесюр къызы Алиме Абденанова акъкында «Атешли куньлер» поэмасыны язды. Бу китапларда дердж олунгъан шиирлерининь эксериети дженк хатирелерине багъышлангъандыр... «Яшлыгъым» адлы шиирде Сеитумер Эмин озю киби биньлернен адамларнынь яшлыгъы джебзелерде кечкенини ве буны омюр бою гьурурнен хатырлайджакъларыны эминлигини къайд этти», – дей Сафтер Нагаев.

*Сен меним козюме бакътынъ окюнчли,
Сездим – яш башынъа акъ къарлар тюшти...
Лякин мен магърурым, яшлыгъым энъ кучьлю,
Энъ агъыр курешлер ичинде пишти.*

Дженк мевзусы о, я да бу шекильде Сеитумер Эминнинь бир чокъ шиирлеринде расткеле. Дженк шаир ичюн эвеля къырымтатар халкъынынь такъдири ве хатырасы, несиллер хатырасыдыр. Поэтик эсерлерде бу хатыра тюрю образларда джанлана. Биринде бу – дженк мейданында эляк олгъан аскернинь анасы – Абибе къартый, дигеринде – «башына акъ къарлар тюшкен» къырымтатар къызы, учюнджисинде исе – «юреклерни къалтыраткъан» Ватан седасы. Эляк олгъанларнынь хатиреси огюнде эбедий теменна этювнинь темсили оларакъ эйкеллер туралар.

Сеитумер Эминнинь иджадында тувгъан ульке ве шахсиет, инсаний менлик киби тюшюнджелерге терен фельсефий мана бериле. Халкъкъа севгисининь эсас чизгилерини догъру сечип алгъан шаир, яш несильнинь юрегине тесирли бир вастанен (тавурнен) еткизмеге тырыша. Халкъкъа олгъан севги-сайгъы дуйгъулары эр бир эвлятынъ юрегинде ер алып, омюр бою оныньнен яшамакъта. «Сен олмасань...» шииринде халкъ мевзусы Ватан мевзусынен бирлешип кете. Шаир гьурургъа уйгъун кучьлю

аэнк ярата, къафие ве ритмлернен буюк меаретнен къуллана. Ерли-еринде къуланган «сен олмасань» текрарлавы шиирге гоньюльдешлик рухуны синьдире, гьурурлы аэнк, самимийлик бере. Шаир «сен олмасань»ны он учь кере текрарлай ве бойле этип озь ис-дуйгуларыны ве фикирини даа да тесирчен этип аньлата.

«... Эдебий адий акьикъат С. Эминнинь шиирлеринде реаль оларакъ джанлана ве озюнинь насылдыр айрыджа тарафларынен балкъылдап тура.

Шаир яшап кечиргенлерининь, ис эткенлерининь ичинден тек окъуйыджыны эеджанландыра биледжек, онъа кучьлю тесир эте биледжек муим, характерли, козьге чарпкъан шейлерни сечип ала, – дей эдебиятшынас ве тенкъитчи Джаит Азизов. Шаирнинь лирик левхаларынынь терен шахсийлиги ватандашлыкь эмиетинен зенгин. С. Эминнинь лирик къараманы фааль арекетте, озюнинь ана-юртунынь къараманий тарихына ве фаджиалы такъдирине алякъадар.

«Инанмам...» шииринде, зан этсек, языджынынь шахсий такъдирининь бир парчасы озь ифадесини тапа. Муэллиф, агъыр сынавлардан кечкен, ватандашлыкь борджуна садыкъ къалган аскер, арадан чокъ йыллар кечкен сонъ адалетсиз сюрюнлик афатыны даа да элемли сезе, адалетсиз махкемеге «къол котермегенине, башыны аскъанына» окюне, «акьикъаткъа къол узата»:

*Эгер, апансыздан, сюрюнсем, йыкъылсам,
Душман огюнде тиз чёкти беллеме.
Тизлерим къангъа буланса, яралансам,
Мен кене де къалем алырым элиме...
Къанлы дженклерде, тазе сыджакъ ярамы басып,
Тек бир дефа турмадым мен аякъкъа.
О вакъыт къол котермедим, башымны асып.
Шимди мен къол узатам акьикъаткъа.*

1980-нджи сенелери Сеитумер Эминнинь шиириетининь мевзу даиреси гъает кениш ве чешиттир. Шаир эминликнен ве сербест алда озю ве заман акъкъында, аят ве севги акъкъында шахсий фикирлерини беян эте («Шаир къальби», «Къыш», «Сен кеттинь», «Беклев»), Ватан акъкъында ойлана («Къардашым ичюн чечеклер», «Сельби акъкъында баллада», «О – бир дане», «Дагълар»), дешетли дженк йылларыны, озюнинь дженкчи сафдашларыны хатырлай («Гуль акъкъында баллада», «Дженк олгъанда» ве иляхре).

«Проблематика ве гъаевий-эмоциональ рух онынь шиирлерининь эм ольчю-интонациясы, эм оларнынь аэнкини тайин эте. С. Эминнинь шиирлери къурулышы джеэтинден джиддий классик аньанеге риает этмей, лякин сербест алда шаир къальбинден къайнап чыкъаракъ, сербест шиир шекилини ала» (Дж. Азизов).

Шаирнинъ 1990-нджи сенелери язган «Гонълюмде аля доланыр ойлар...», «Къарылгъач», «Коръмесин козюм...», «Къырымлы татарнынъ анты» шиирлери эм мундеридже, эм шекиль джеэтинден фаркълыдырлар.

«Къырымлы татарнынъ анты» шииринде о озь яратыджылыгынынъ бутюн маиетини ифаде этти. Шаир Аллагъа олган мураджааттан башлай:

Эй, Амма!
Истесень мени ташкъа дѣндюр,
Мени тек тувган юртума къайтар.
Истесень, сен мени якъ, истесень сѣндюр...
Омюрлик адым къалсын къырымлы татар!
Иншалла,
Аякъ бастым ана-топракъкъа!
Ёкътыр кери ёл – ольсем де, къалсам да.
Ер къазарым, таш устюне таш къоярым,
Баба-деде юртумда эв къурарым,
Къаным тѣкюльсе де, атеште янсам да.
Мен янсам,
Кулюмни джайрат топрагъымда
Рухум яшасын дагъ ве ташларымда,
Чѣллеримде, багъ-багъчамда, тогъайымда,
Халкъымнынъ къартларында, яшларында...

Шаиране тильнен язылган бу мураджаатында авдет ёлуна тюшкен халкънынъ руху, арзу истеклери сезиле.

С. Эминнинъ шиириетининъ озь къанунлары бар. Онда мувафакъиет ве магълубиет, пессимизм ве оптимизм эксери алларда ян-янаша булуналар. Бу къануниет инсан аятында эйилик ве кемликнинъ ян-янаша келювинен догъа. Шиириетининъ меркезинде баш къараман сыфатында инсан образы тура. Шаир шу инсаннынъ къыяфетини, арзу-истеклерини, кедер ве къуванчыны ачып косътере. Онынъ озюне хас тасвир усулы, озюнинъ мустакъиль эстетик идеаллары бар. С. Эминнинъ къалеми алтындан чыкъкъан сѣзлер – «бурчакъ киби ягъалар», «яшын киби яшнайлар», «Салгъырнынъ сувлары киби шырылдап акъалар». Бойле аджайип бенъзетювлер шаир лирикасындаки летафетни, дуйгъуларнынъ, аэнклернинъ ве ренклернинъ нефислигини косътере.

С. Эминнинъ севгиге аит шиирлери озюнинъ самимийлиги ве текрарланмазлыгы иле инсан къальбини джоштура, шаирнинъ севги мевзусына багъышланган «Татар къызы», «Гонълюмде аля доланыр ойлар...» шиирлери терен маналы ве гъает эмоциональдирлер. Муэллифнинъ бедий васталары озьгюнлигинен, муайен образ, бенъзетювлернен окъуйыджыны эсир эте.

Языджынынъ несири халкъына намуснен хызмет эткен федакяр эмекчилер, джебэ сынавларындан кечкен челик ирадели къараманларгъа багъышлана. Онынъ дюнья юзю корьген «Ираде дерьясы», «Сенинъ йылдызынъ» романлары, «Яврум да Салгъырнынъ бою», «Къар тюбюнде къалгъан топракъ», «Сепет ичинде къалгъан чечеклер», «Бульбульнинъ эляк олувы» повестьлери, «О, кузь чечеклерни север эди», «Хатырлав», «Шефикъа», «Япалакъ-япалакъ къар ягъа», «Дженкявер акъран койдешлерим» ве даа чокътан-чокъ икяе ве очерклери кырымтатар эдебиятында иджадий излениш девири башлангъаны акъкъында муим делялет олды.

Сеитумер Эмин «Дженкявер акъран койдешлерим» (1988) адлы эсерини догъмуш топрагъыны душмандан азат этюв киби мукъаддес ишке джанларыны къурбан эткен семетдешлерине багъышлады. Эсерден бир парча мисаль кетирейик: «Бу къаялар ве дагълар, багъчалар ве багълар, тогъайлар ве чайырлар арасында ерлешкен мавы Албат дженюбий ялы боюндаки койлер киби, дюльбер сарайларнен, деньizde ялдагъан гемилернен теньештирильмесе де, озюне ляйыкъ дюльберлиги, зенгинлигини, аэнклиги, корюниши олгъан кой. Юксек къая джаплары ве алтын кунешнинъ нурларындан янгъан юзюм багъларынен орьтюльген. Дагъларында, теньешти олмагъан салкъын сувлу чокъракълар. Фындыкъ, кызылчыкъ, адджы-алма, ахлап тереклери, Дертлерге дерман ювезлер! Къаялар башында чаталлы башларыны гъурурнен котерип, эйкель киби тургъан къараджалар. Бу топракъ табиятнынъ чебер ве тылсымлы къолларынен яратылып, берчли ве эйбетли къолларнен ишленилип, эфсаневий бир дженнет кошесине ошар. Бу ерлерни бир дефа корьген ве бу чокъракълардан бир кере сув ичкен, акъшамлары дженюбий йылдызларнынъ йырыны эшиткен, чот къушларнынъ такъылдыларыны динълеген ве мусафирликте къонакъбай емегини ашагъан инсан ич бир вакъыт унутмаз. Къайта-къайта бу ерлерге келир.

Ёлынъ эки тарафында табиятнынъ чеберлигинен, ель ве сувларнынъ къуветинен мейдангъа кельген аджайип къаялар. Къобалар, эйкеллер... Оларны корьгенде, бутюн вуджудынъ эеджанланыр. Асырларнен яшагъан бу муджизели къобалар инсаннынъ хаялыны чыбалта ве бинъ-бир тюрю тюшюнджелер ичинде къалдыра...

...Бельбек боюнынъ топракълары ве дагълары зенгин ве дюльберлер. Язда, кузьде багъчаларда ал-янакъ баллы шефталилер! Армутлар! Бера армутларынынъ пытакълары онълукътан котералмай букленирлер. Къандиль-сынап алмалары исе, кеч кузьге къадар тереклерде балланырлар. Киразлар, вишнелер, джеvizлер...

Джапларда тыгъырланып къалгъан татлы согъанлар! О ялынъыз мында осер...

...Бу топракъта мешур яызджы, демократ Шамиль Тохтаргъазынынъ излери къалды. Бу ерлерден йигирминджи сенелери къызыл атлылар баязларны айдадылар. Бу ерлер ольмез Гаспринскийни корьдилер. Улу пролетар яызджысы Максим Горький, досту, чобан Раимнен мында корюшти. Дагъда, атеш башында емеклеринен болюштилери...».

Корюне ки, Сеитумер Эмин ширииетте де, несирде де семелери чалышкъан эдип. О, озюнинъ пишкин, шекиль ве мундери-дже джезептен мукеммель эсерлеринен эдебиятымызда дженк ве барышыкъ мевзусыны байытувгъа буюк иссе къошты.

Фера Сеферова.
Къыскъартылып алынды

Урьметли окъуйыджылар!

Йылдыз
МЕДЖМУАСЫ

2021 сенесине «Йылдыз»гъа
абуне олмагъа унутманъыз.

Ярым йыллыкъ (июль–декабрь)
абуне фияты – **474 кумюш 27 капик.**

Абуне
индекси –
75298

Ант этип, миллет ичюн джаныны феда эткен инсан

*«Эй, достлар, илери!
Патласын душманлар!
Бахтымыз догъар азатлыкъ ёлунда.
Халкъ ичюн курештен кыйметли не бар?!
Азатлыкъ байрагъы меним къолумда...»
С. Эмин «Инанмам...», 1971 с.*

«Азатлыкъ байрагъыны» 1941 сенеси къолуна алып котергенлерден, ватанпервер, миллетсевер, къоркъубильмез джесюрлерден бири 20 яшында генч Сеитумер Эмин бу байракъны омюрининъ сонъунадже къолундан тюшюрмеди.

Озь коюни, ешилъ ярымаданы, Ватаныны сынъырсыз севген Сеитумер Эмин тувгъан Албатыны бойле ифаделеген эди: «Албат кою бизим гузельден-гузель дженнет кошеси олгъан Кырымнынъ Бурун-къая ве Суюрю къаяларнынъ арасында, та Акъяр орталыкъларындан Яйлагъа – Ай-Петриге къадар узангъан топракъларда, къаялар, дагълар мекянында ерлешкен бир кой:

*Унутмам бир вакъыт мен сени
Башыма бинъ тюрюк белялар кельсе де,
Онынъчюн, ольсем де, къалсам да,
Омюрлик сакъларым сенинъчюн севгимни гонълюмде».*

Эм шаир, эм языджи, эки тильде – кырымтатарджа ве русча язгъан истидатлы бу инсан бизге бир сыра романлар, эфсанелер, дестанлар, шиирлер мирас оларакъ къалдырды. Ондан гъайры Сеитумер Эмин бутюн омюрини кырымтатар халкъынынъ акъукъулары, девлетчилиги тикленмесине, онынъ Ватангъа къайтув курешине багъышлады.

Афатлы дженк башлангъанда, озь Ватаныны душмандан къорчаламакъ ичюн генч Сеитумер Эмин гонъюлли оларакъ аскерликке кете, дёнъизджи-десант аскер оларакъ хызмет эте. Десант аскерлеринен Акъярда, Одессада, «Малахов курган» этрафларында дженклеше. Дженк эткен ерлеринде, джесюрлик косътерип, биринджи сыраларда булуна. Агъыр яралана, Ставрополь госпиталинде тедавийлене, десант аскерлеринен Новороссийск шеэринде ёлланыла. Бу десант Новороссийскнинъ «Малая земля» деген бир ялы кошесинде бекилип къала ве «Долина смерти», «Колдун гора» этрафларында урушларда иштирак эте. Бу десантынъ устуне немселер тонналарнен снаряд, бомба ягъдыралар. Бу хышымлы чарпышмаларда сагъ къалгъанлар пек аз олды.

Новороссийскте «Колдун гора» янында С. Эмин агъыр яралана. Оны катернен Туапсе шеэринге алып баралар. Анда о госпитальде тедавийлене. Экимлер оны дженктен азат этелер. Лякин о бир шейге бакъмайып, Къырым Юкъары Шурасы ве Обкомы тешкиль эткен штабы иле Къырым дагъларына партизанлыккъа кетмеге наиль ола. Сеитумер Эмин партизанларнен берабер буюк чарпышмаларда иштирак эте, листовкалар азырлап, Къырымнынъ шеэрлеринде, кой ве къасабаларында даркъалмасыны тешкиль эте. Бу джесюр инсан Къырым азат этильгендже дагъларда булуна. Акъмесджит шеэри азат этильген сонъ, С. Эмин, Джеппар Акимнен берабер 17 майыскадже «Къызыл Къырым» газетасынынъ чыкъарылмасыны темин этелер.

1944 с., майыс 18 куню бутюн халкънен берабер Сеитумер Эмин, дагъдан къайтып кельген партизанлар, девлет хадимлери сюрдюк этильдилер. Сеитумер Эмин халкънен берабер Беговат шеэринге, Фархад ГЭС къуруджылыгына тюше.

Эр кесни джедвельге алып, экинджи куню ишке ярагъанларны Фархад ГЭСи къуруджылыгына айдайлар. Адамларгъа чувалларнен, сепетлернен топракъ ташытып, бент яптыра эдилер. Сеитумер Эмин де бу эсирлернен бир сырада агъыр ишлерде чалышты.

Халкъымызнынъ башына кельген бу афатлы куньлерни «Яша, сен, миллетим!» адлы шииринде Сеитумер Эмин шойле акс этти:

*Окурди – 18 майыста шу къара поездлар.
Имдат къыдырды сабийлер, аналар.
Ябаний коклерде янмады йылдызлар.
Аля, эп, бизлерни, душман деп анъалар.
Сепильдинъ Уралгъа, къумларгъа, миллетим.
Ач-чыплакъ хорландынъ – азаплар чектинъ.
Ватансыз ве акъсыз къалдынъ сен, бир етим.*

Мен Сеитумер Эминнен Бекабадта 1959-1960 йыллари якъындан таныш олдым. Бабамны С. Эмин дженктен эвель биле эди ве Бекабадта олар сыкъ-сыкъ корюше эдилер. Эмджем Абдураим Шейхзаде Алтанълынен С.Эмин дост эдилер. Эмджемнинъ шииретинге С. Эмин буюк къыймет кесе эди.

Бизим танышлыгъымыз Ташкент ве сонъра Новороссийск шеэрлеринде девам этти. Танышлыкъ йылларнен достлуккъа чевирильди, къавийлешти ве онынъ сонъки куньлеринедже узюльмеди. Достлугъымыз къавийлешмесине баш себеп экимизнинъ де миллий арекетте фаалъ иштирак эткенимиз олды. Сеитумер Эмин миллий арекетке 1955-1956 йыллари къошулды. Къошулды демек янълыш олур. О озь достларынен, белли дженкчилернен, партизанларнен, дженктен эвель укюмет къурумларында чалышкъан адамларнен миллий арекетни тешкиль эткенлерден бири эди. Сеитумер Эмин Джеббар Акимнен, Бекир Османнен, Мустафа Селимнен, Басыр

Гъафарнен, Мухсим Османнен ве даа чокъ аркъадашларнен берабер миллий арекетнинъ гъаесини, тешкилий къурумыны, япыладжакъ ишлерини, халкъ огютини ишлеп чыкъардылар ве бу ишке бутюн халкъны джелъп эттилер.

С. Эмин озюнинъ актив иштирагинен миллий арекетнинъ инкишаф этмесине буюк иссе къошты. Ондан да гъайры, С. Эмин озъ шиирлеринен, дестанларынен, бутюн иджадынен миллетимизни бу арекетке джелъп этмеге тырышты ве эр кесни бу арекетке давет этти, чюнки бутюн халкъ котерильсе, адалетке етмек мумкюн деп инана эди.

Миллий арекетнинъ иштиракчилери арасында энъ актив олгъан С. Эминни КГБ незаретчилери даима козь алтында тутта эдилер ве омюр бою озъ ишлерини ойле де девам эттилер. Оны чокъ беляларгъа, эзиеглерге огъраттылар. Чалышкъан ерлеринден къувдура эдилер. Бекабаддан кочип кетмесине олар себепчи олдылар. Сеитумер Эмин Ташкент шеэринде авушты ве анда эв къурды. Ташкентте яшагъан йылларында С. Эминнинъ иджады чокъракъ киби чагълады. Гъафур Гъулям нешриятында къырымтатар тилинде китаплар чыкъарды, «Ленин байрагъы»нда чалышты ве чокъ эсерлер, повестьлер, поэмалар яратты, озъбек, рус классиклернинъ эсерлерини къырымтатар тилине терджиме этип нешир эттирди. Бу ишлернен берабер миллий арекетиндеки актив иштирагини даа зияде къуветлендирди. КГБ ве милиция хадимлери С. Эминнинъ ирадесини, джесюрлигини букип оламагъанларындан себеп, оны кене де иштен бошаттырдылар ве Ташкенттен кетмеге меджбур эттилер.

Ташкенттен кеткен сонъ Сеитумер Эмин чокъ ерлерни доланып, Новороссийск шеэринде келе ве анда ерлеше. Анда да озъ кучюнен эв къура. Озюне ляйкъ иш тапалмагъаны ичюн, аммал олып, агъыр ишлерде чалышмагъа меджбур ола. О агъыр кунлерде биле о озъ иджадыны токътатмай, рус тилинде эсерлер язып, китаплар чыкъармагъа малик ола, озъ эсерлеринен дигер миллет яzydжыларыны таныш эте, итибар къазана.

1969 сенеси СССР яzydжылары бирлигининъ азасы ола. Новороссийск шеэринде ерлешкен сонъ, Сеитумер Эмин андаки миллий арекет фааллерине къошула, оларнынъ етекчилеринден бири ола.

1987 сенеси о, Москвада олып кечкен вакъияларда фааль иштирак этип, бинълернен халкъ векиллерине ёлбашчылыкъ япты.

Озъ Ватанына ёл алгъан миллет акъынтысынен берабер, Сеитумер Эмин де Къырымгъа келип, Акъмесджитте ерлешти. Сюрюн этильген халкъларнынъ акъ-укъукъларыны ерине кетирюв комитетинде, муарририетлерде чалышты, миллетимизнинъ ерлешмесине ярдым этти. Шу сырада озъ иджадыны токътатмай ве озъ хатырлавларыны язып, тарихта къалдырмагъа тырышты.

Языкъ ки, Сеитумер Эминге сынъырсыз севген ана-юрт топрагында чокъ яшамакъ кысмет олмады. Чёллеринден, дагъларын-дан, юрегинден бир анъ чыкъмагъан мас-мавы денъизден алгъан ильхамындан бутюнлей файдаланып оламады. Бутюн иджадында биринджи ерде тургъан эждатлар Ватанында, севимли Къырымында Сеитумер Эминнинъ башына мусибетлер, фелякетлер кетиргенлер, онынъ ишинден чыкъып Новороссийскке къайтып кетмесине себепчи олдылар.

Сеитумер Эмин бутюн халкъымыз киби, пек агъыр, эзиетли омюр кечирди, чекишти, хорланды, азаплар чекти. Озюнинъ иджадынен халкъымызнынъ рухуны котерди. Бу ишлерде онынъ энъ къавий таянчы къорантасы олды. Омюр аркъадашы Диляра ханым ве балалары онынъ бутюн япкъан ишлеринде ярдымджы олдылар. Оларгъа олгъан севгисини о бир сыра шиирлеринде ифаде этти.

Сеитумер Эминнинъ якъын досту, сафдашы, миллий арекетнинъ энъ белли тешкилятчысы олгъан Джеппар Аким кечинген сонъ, о ватанпервернинъ башташына шойле сёзлер язгъан эди: «Ах, не эйлейим, достларым, юмудды козьлерим. Айталмадым сизлерге козьайдын сёзлерин».

Сеитумер Эминнинъ де юмудды козьлери. Онынъ озюне де бойле омюр кысмет олды. Джандан севген Ватанына къайтып келип, озъ халкъына козьайдын сёзлерини айтып оламады. Онынъ иджады, язып къалдыргъан эсерлери, йыр олып къалгъан шиирлери, миллетимизнинъ юрегинде омюрлик яшар ве улу яzydжымызнынъ эбедий эйкели оладжагъына эминим.

Миннетдар халкъмыз озъ джанкуерини бир заман унутмаз.

Ахмед-Дильшад ИЛЬЯС ШЕЙХ-ЗАДЕ.

Акъмесджит шеэри

О, «вакътим ёкъ», деген сёзлерни бильмей эди

(Сонъки нефесине къадар кучь-къуветини миллий давамизгъа берген аджайип инсан ве шаир Сеитумер Эминнинъ догъъан куню мунасебетинен)

«Сен олмасанъ,
мен ольген сонъ,
ким хатырлар неслими?
Сен олмасанъ,
не Ай догъар,
не Танъ атар
Дюньяда.
Сен олмасанъ,
не Ватан бар,
не Ана бар,
не баба...

Сеитумер Эмин

Сен олмасанъ... Бойле терен маналы сёзлерни язмакъ ичюн тек шаир дегиль де, юректе ана-топракъкъа, догъмуш миллетине балалыкътан ашлангъан сынъырсыз севги дуйгъусынынъ саиби олмалы. Бойле дуйгъу Сеитумер Эминнинъ къальбинде, ойларында, хаялларында акъикъатен толып ташкъаны ичюн о ана-Ватанындан вахшийджесине сюрюн олунгъан кунюнден башлап, сонъки нефесине къадар миллий курешке озь кучь-къуветини берди, халкъына садыкъ олды, арекет этти, къасеветленди ве, ахыр-сонъу, янып-куйип кетти.

О, бу фаний дюньяны хасталыкътан, къартлыкътан терк этмеди. Оны куйдюрген, якъып-йыкъкъан шейлер – бизим бири-биримизге олгъан первасызлыкъ, дикъкъатсызлыкъ, урьметсизликтир. Булар оны арамыздан алып кетти.

Сеитумер агъа сагъ олгъан олса, онынъ юбилейлери къайд олунмагъаны киби, бу йыл да 90 йыллыкъ юбилеи къайд этильмеди. Сагъ олсунлар Новороссийск шеэрининъ «Джемаат» тешкиляты ве онынъ реберлери. Олар озь кучьлеринен бу йыл 15 майыс куню Сеитумер Эминнинъ 90 йыллыкъ юбилейини тантаналы суретте тешкиль этип, кечирдилер.

Мен бир шейни анълап оламайым. Биз озюмизни миллет сайсакъ, не ичюн нукъсанлыкъларгъа ёл беремиз? Бельки бойле шейлер олмаса, Сеитумер агъа «Сен олмасанъ...» шиирлер китабында озь омюрини, башына келип-кечкенлерини миллий куреш ёлларында янгъаныны тариф этип чыкъкъан сонъ: «Мен кимим?» –

деп аджыныкълы суальни къоймаз эди. Эбет, шимдики заманда, муитте, бойле суальни эр бир инсан къоя биле. Лякин Сеитумер Эмин киби шаир, яызджылармызны биз бильмесек, саймасакъ, анъмасакъ, янгъан экен чырагъымыз... Биз чапып-чапкъалап девлет къураджакъ оламызмы? Насыл девлет? Кимлер ичюн? Алла берсин, къурайыкъ. Амма ондан сонъ да бойле первасызлыкълукъ укъом сюреджек олса, ойле девлетнинъ кимсеге кереги ёкътыр.

Сеитумер агъа Ватангъа, Къырымгъа къайткъан сонъ, кимсеге керек олмайып «Мен кимим?» деген суальни къоймагъа меджбур олды. Сонъ кене Новороссийскке къайтып, анда джан берди, эбедий сюрюнликте къалды.

Алланынъ рахметинде олсун! Бугунъде базы корюмли адамларымызны, миллий арекет ветеранларымызны бир-эки сёз язып, догъган кунюнен, оларны миллий ве диний байрамларнен хайырламагъа биле вакътымыз ёкътыр. Языкълукъ. Первасызлыкълукъ муити бизни къаврап ала, бойнумызгъа ура. Лякин къабаат муитте дегиль де, къабаат озюмиздедир.

Эбет, чокълукъ белялар, меселелеримиз, девлетчилигимиз олмагъаны себебинден чезильмей, деймиз. Миллий курешимиз ватангъа къайткъан сонъ зайыфлашты, къуветли сийлем ёкътыр. Къырымгъа кельген сонъ, Сеитумер агъа киби болдурмайып, Ватан, Миллет, деп гедже-кундюз янып-куйгенлер, кимсеге керек олмайып, четте къалдылар.

Сюрюнликте вазиет башкъа эди. Анда Сеитумер агъа киби инсанлар биз халкъымызгъа, Ватанымызгъа керекмиз, деп яшай ве арекет эте эдилер.

Сеитумер Эмин Новороссийскке кочип кельген сонъ, биз бирде-бир мектюп, я да мураджаат язаджакълукъ олсакълукъ, онъа чапып бара эдик. О, ич бир заман вакътым ёкъ, язып оламам, демеди. Даима ишлерини быракълукъ, весикълаларыны азырлай ве чокълаштыра тургъан. Краснодар улькесинде отъкерильген митинглерде, акцияларда, топлашувларда иштирак эте, онынъ атешин нуткълары ватандашларымызнынъ рухуны котере эди. Халкъ арасында онынъ буюк итибары олгъан.

1983 сенеси манъа Абинскке Москвадан Басыр Гъафаров кельди ве Озбекистангъа бараджагъыны айтты. Мен, аман, Новороссийскке Сеитумер агъагъа телефон ачтым. О, Гамер Баевнен берабер тез вакъытта манъа етип кельдилер. Башкъа ерлерден де аркъадашлар кельди, топлашув кечирдик. Басыр агъагъа чокълукъ тевсиелер берильди.

1987 сенеси октябрь айында Таманъдан Къырымгъа юрюш тешкиятландырылгъан эди. Ондан бир къач кунъ эвельси Сеитумер агъа манъа келип: «Рефат, мен мытлакълукъ бу юрюште иштирак этмек кереким», – деп, колоннанынъ огъ сафында туруп, етекчилик япты. О вакъытта «Советская Кубань» газетасында (1987 с.,

9 октябрь): «Среди наиболее активных оказался член Союза писателей СССР Сеитумер Эминов», деп язылган эди. О геджеси Таманьдан Абинске яшлар келип, манъа: «Рефат аъа, Тамань юрюшинде иштирак эткенлернинъ эписини клубъа къапаттылар. Сеитумер аъа да оларнынъ арасында. Аджеле суретте бир шей япмакъ керек», – деп кене Таманьга къайттылар. Мен Ильми Аметовнынъ эвине барып, оны юкъудан уянтып, экимиз почтага бардыкъ ве Москвага – Горбачёвнинъ адына эки телеграмма ёлладыкъ.

Иште, Сеитумер аъа бойле инсан эди. О, даима халкънен берабер олды. Бойле вакъыт олды ки, Мустафа Джемиль такъипке огърагъанда, базы адамлар онынънен лаф этмеге биле къоркъкъан маальде, Сеитумер аъа Мустафаны эвине чагъырып, мусафир этти. О топлашувда бутюн Краснодар улькесининъ тешиббюсчилери де иштирак эттилер.

1987 сенеси Краснодар улькесинде миллий куреш о къадар къайнады ки, оны токътатмагъа, тындырмагъа кучъ-къувет ёкъ эди. Март айында Краснодар улькесинден Москвага бармакъ ичюн 50-ден зияде векиль сайладыкъ, Озбекистандан еди векиль барды. Москвада биз, етекчилер, Басыр аъанынъ эвинде яшадыкъ. Озбекистандан Мустафа Джемиль ве Рефат Годжен ёллагъан мураджаатлар къабулгъа киргенде теслим этильди. Бу къабул бизни къанаатлендирмеди. Мен къабулгъа кирип оламадым, чюнки бабам кечингени акъкъында къара хаберни алып, онынъ дженазесине етишмек ичюн ашыкъып, къайттым.

Бу къабулдан сонъ, Бекир Умеров Краснодарга къайтып, ачлыкъ илян этти. Бу вакъиалар Озбекистанда да арекетимизни джанландырды. Ондан сонъра апрель айында Ташкентте буюк топлашув олды. Краснодардан анда Амет Асанов иштирак этти. Топлашувда кене Москвага бараджакъ 16 адам тайин олунды. Олардан беши Краснодар улькесинден. Сеитумер аъа да олар арасында эди. Затен, Сеитумер аъа бутюн яз Москвада олды. Ялан ТАСС хабери чыкъкъан вакъытта, биз Кызыл Мейдан ташларында отура эдик. О куннинъ сабасына биз партиянынъ Меркезий Комитети (ЦК) огюнде топландыкъ, ТАСС хаберине къаршы реддиет яздыкъ. Оны Фуат Аблямитов язды. Сеитумер аъа да ярдым этти. Эбет, Сеитумер аъа киби инсан бу хабер не дереджеде ялан олгъаныны яхшы биле эди.

Меселя, Г. Янаевнинъ комиссиясы тешкиль олунгъан маальде онынъ биринджи топлашувында Новороссийсктен Сеитумер Эмин, Гамер Баев, Асан Хуршутлов иштирак эткен эдилер. Андан къайткъан сонъ, Сеитумер аъа «Советская Кубань» газетасына интервью бергенде: «(...) **наши требования: восстановить Крымскую АССР, организовать государственное возвращение крымско-**

татарского народа на родину и компактное расселение его в местах исторического проживания(...), деп джевап берген эди.

Мына бойле арзуларнен, тюшюнджелернен, макъсадларнен яшагъан инсан, сюргюнликте къалып кетип, янып, бу дюнъяны эбедий терк этти.

Мен эминим, вакъыт келир, Сеитумер агъамызнынъ халкъымыз, Ватанымыз ичюн якъан аркетлери, эйиликлери козь огюне алыныр ве догъмуш топракъта онъа лаякъкъ эйкель къоюлыр. Лякин джемаатымыз буны беклемейип, Сеитумер Эминнинъ адыны янны сокъакъларгъа, мектеплерге берсе пек эйи ве адалетли иш олур эди.

Рефат ЧАЙЛАКЪ.
Судакъ шеэри

Рефат ЧАЙЛАКЪ

Багъышла

Сеитумер Эминге

Дженазенье баралмадым, Сетмер агъа, багъышла,
Сонъ сёзюмни айталмадым мен, адынъны алгъышлап.
Эбедиен алдынъызда башым эгем, тиз чёкем,
Насыл сия олгъанынъны, Сетмер агъа, мен билем.

Ёкъ, инанып оламайым, сен ольмединъ, яшайсынъ,
Инсанларнынъ чешит сойын коре-коре шашасынъ.
Бир-бирмизге урьмет олса, къалмаз эдинъ сюргюнде,
Козьяшымыз тёкюлирди догъмуш Албат коюнъде.

Лякин адынъ эбедиен Къырымынъда яшайджакъ,
Дестанлар, шиирлеринъни миллетинъ унутмайджакъ.
Мектеплерге, сокъакъларгъа сенинъ адынъ къоюлыр,
Мен эминим, Юртумызда сен арз эткен той олур.

Эминим мен, Сетмер агъа, несиль сени унутмаз,
Шанлы Сеитумер адынъ ич кимсеге таптатмаз.
Миллий куреш темелинде къалды терен ызларынъ,
Ватанпервер олгъанынъа садыкъ огълан, къызларынъ.

Миллий байракъ эллеринъден алтыш сене тюшмеди,
Якъаландынъ, ишсиз къалдынъ, явургъа баш эгмединъ.
Гъурбет ильде къалгъанынъа, Сетмер агъа, пек янам,
Дерсинъ, Къырым сенинъ ичюн, огей ананъ ве бабанъ.

Дерсинъ, Къырым, Ватан дие алтыш сене чапмадынъ,
Къызыл мейдан ташларынъда афталарнен ятмадынъ.
Дерсинъ, Новороссийск догъмуш Албатынъ,
Гъурбет ильде къалгъанынъа меним де бар къабаатым.

Инанмайым, Сетмер агъа, къалкъ, Ватана гидейик,
Сен арз эткен, мен арз эткен ниетлерге етейик.
Сенинъ киби инсанларгъа мухтадж Ана-Юртумыз,
Омюр бою курешерек, ниает, не булдынъыз?

Дженазенъе баралмадым, Сетмер агъа, багъышла,
Сонъ сёзюмни айталмадым, мен адынъны алгъышлап.
Ёкъ, инанып оламайым, сен ольмединъ, яшайсынъ...
Инсанларнынъ чешитини корип-корип шашасынъ.

Атешюрек шаир

Сеитумер Эминнинъ та яшлыкътан шекилленип башлагъан омюрни ве девир маиетини сезюв къабилиети, зенгин аят теджрибеси сонъундан онъа такъдир муджиби замандашларынынъ бутюн бир несли адындан сёйлемеге акъ берди ки, дженк ве оннынъ къыйынлыкъларынен, фашизм узеринден къазанылган гъалебе ве халкъ анъынынъ осюви девринен берабер мейдангъа чыкъкъан бу несиль, 1920-нджи ве 1930-нджи сенелернинъ уйкен несли иле 60-нджи, 70-нджи йыларда элине къалем алган яш несильни бир-бирине багълагъан бугъумны тешкиль этти. Сеитумер Эмин иште джебэ атешлеринден кечип, гъалебенен къайтып келерек сюргюнликке тюшкен, сюргюнлик фаджиясынынъ бутюн мешакъатларыны башындан кечирген шу такъдири агъыр несильге менсюп шаирдир.

Бу ерде Сеитумер Эминнинъ гурьдели иджат ёлуны чаналаткъан шойле бир вакъианы хатырламакъ ери деп саям. 1974 сенеси эди. О девирде биз, иджаткярлар, КГБнинъ даимий незарети алтында булуна эдик ки, бизим не япкъанымызны, къайда баргъанымызны, кимлернен къонушып, кимлернен багъ туткъанымызны – эписини биле ве бизни козь огюнден къачырмайып, эпимизге «досье» топлай эдилер. Ниает, 1974 сенеси куньлерден биринде (бизим «досье»леримиз энди етерли дередже толган деп эсап этселер керек), сабадан Сеитумер Эмин чалышкъан Гъафур Гъулам адына нешриятнынъ директорына ве мен чалышкъан «Ленин байрагъы» газетасынынъ муаррири Абселям Ислямовгъа Меркезкомдан бизлерни иштен чыкъармакъ хусусында къатты косьтериш бериле. Сеитумер Эминни директоры шу куню иштен бошатты. Мени исе Абселям агъа озь одасына чагъырып: «Сен бокъынъ баласы (о ойле лаф эте эди), кене тегине отурмайсынъ, кене сакът олмайсынъ. Санъа артынъа-алдынъа бакъып юр, деп къач кере айттым. Эп озь дегенинъни япасынъ. Мына сени иштен бошатмакъ ичюн указание берильди», деп яхшы этип тазирледи де, сонъ: «Не япайым, сен манъа керексинъ де, сенинъ къалеминъ бар, бильгинъ бар, чалышмагъа да билесинъ. Мен сени къатты наказать этип, иште алып къалмагъа арекет этеджекмен. Яни сени эдебият ве санат болюгининъ мудири вазифесинден бошатвп, адий терджиман вазифесине тюшюреджекмен. Айлыгъынъ да эксиледжек. Эгер разы болсанъ, мен ЦК-гъа барып, бу шартнен сени иште алып къалмагъа тырышаджакъман», деди де, элиме кягъыт туттырып: – «Яз бу кягъытка шу шарткъа разы болгъанынъны», – деди. Мен яздым, эльбет, не чаре. ЦК-да Абселям агъа не айтты,

не айтмады, бильмейим, амма о, андан кыйтып кельгенинен, шу юкларыда айтылганы киби меним редакцияда вазифем дёнйштирильмеси ичюн эмир берильди. Яни мен редакцияда чалышувымны девам эттим.

Сеитумер ага озюнинь «Сен олмасань... Если б не было тебя...» адлы китабына язган «Мен кимим?» серлевалы кириш сёзюнде бу вакъианы пек кыйскадан тариф эте: «Мына эдебият фаалиетимнинь котерилеяткан бир девринде Халкъ Арекетинде иштирак эткеним ичюн, мени Ташкенттен кувулмама, кетмеме меджбур этелер. Халкъ Арекетинде иштирак эткен, халккъа садыкъ олган адамлардан айыралар».

Иште бойле. Бу вакъиадан сонь, чоккъа бармадан, Сеитумер ага Новороссийскке кочип кетмеге меджбур олды. О, анда эвельки зенаатында яни Госкино системасында чалыша. Анда о «Сенинь йылдызынь» адлы экинджи романыны язып битирди. Окъуйыджылар бу романнен «Йылдыз» журналынынь 1991 сенеси 3-нджи ве 4-нджи санларында таныш олдылар. Бу романларынен Сеитумер Эмин озюни кавий къалемли не-сирджи олганыны косътерсе де, эр алда о биринджи невбетте шаирдир ки, кениш окъуйыджылар арасында да о эвеля шаир оларакъ беллидир.

Дженктен соньки девирде миллий эдебиятларда эки тильде иджат эткен муэллифлер пейда олды. Бизде де бир сыра аркъадашлар озь эсерлерини эм ана тилинде, эм рус тилинде я да озьбек тилинде ярата эдилер. Сеитумер Эмин де бойле эки тильде язган шаирлеримизден биридир. Онынь рус тилинде язган бир сыра ширий китаплары Краснодар китап нешрия-тында басылып чыктылар. «Опаленные волны» (1977), «Дорога» (1980), «Голоса» (1983), «Горы» (1987) адлы ве дигер китаплары шу джумледендир. Онынь бу аджайип ширий китаплары пек чокъ рус окъуйыджысына халкъымызнынь вазиятини, онынь Ватанга севгисини, Ватан асретлигини, Ватан огьрунда курешини ве бу куреш оны бир кунь ола мытлакъа Ватанга кавуштыраджа-гына эмин олганыны еткизгендир.

Шуны кыйд этмели ки, Сеитумер Эминнинь татарджа олсун, русча олсун, язган шиирлери энъ юксек поэзия севиесинделер. Эгер муэллифнинь адыны корьмесень, ич буларны кырым-татары язган демезсинь – о дередже темиз русча ве кучлю язылгандыр.

О, иджадий зиялыларымыз арасында кырымтатар миллий арекетинде догьрудан-догьру ве энъ фааль иштирак эткенлер-ден, бутюн кучю ве куветинен бу курешке берильгенлерден биридир. Миллий арекетимизнинь корюмли ветеранларындан

бири оларакъ о, миллий меселемизнинъ чезилюви огърунда, халкъымызнынъ Ватангъа къайтарылувы, онынъ девлетчилиги гъайрыдан тикленилюви ичюн куреште тешкиль этилип кельген бутюн буюк тедбирлернинъ фааль иштиракчиси ве оларнынъ чокъусынынъ догърудан-догъру тешкилятчысы олгъандыр. Челик ирадели, тюкенмез гъайретли бу киши яшлардан къалышмайып арекет этти.

Риза ФАЗЫЛ.

Къыскъартылып алынды

Урьметли окъуйджылар!

Йылдыз
МЕДЖМУАСЫ

2021 сенесине «Йылдыз»гъа
абуне олмагъа унутманъыз.

Ярым йыллыкъ (июль–декабрь)
абуне фияты – **474 кумюш 27 капик.**

Абуне
индекси –
75298

Халкъ севгисини къазангъан шаир

Сеитумер Эмин акъкъында Бекабадда мен энди озюмни билип башлагъан бала чагъымдан, эвимизде сыкъ-сыкъ эшитип тура эдим. Ёкъ, мен оны корьмедим, бильмей эдим, амма о да меним бабам, Ибраим Билял огълу киби Албатта догъгъаны, онынъ койдеши олгъаныны, оны Сетмер деп чагъыргъанларыны билем. Сеитумер агъа Бекабадда «Фархадстрой» тешкилятында медений ишлерни алып баргъаны, мында кырымтатар артистлерини топлап ансамбль тешкиль эткени белли. Бекабадда яшагъан йылар вакътында Сеитумер агъа, бизим эвден узакъ олмагъан, Лермонтов сокъагъында яшагъан Джеппар Акимовнен миллий арекетте иштирак этип башлай, сонъ Ташкентке авуша.

Онынъ Бекабадда догъгъан огълу Албатнен биз бир сыныфта Маяковский адына 12-нджи мектепте окъудыкъ. Мектепте сыныфымыз невбетчилик япкъанда о даима мектеп ашханесине якъын невбетчилик ерини сайламагъа тырыша эди. Бу себептен оджамыз онъа «рыцарь желудка» деп, шакъа этип тургъан эди. О вакъытта биз талелелер бу баланынъ ады Албат коюнинъ ады олгъаныны бильмей эдик. Мектепни битирген сонъ о Ташкетте политехника институтына кирди, мен Къазангъа ёл алдым. Теэссюф ки, кет-кете онен багъымыз сакинлешти ве узюльди.

Къазанда олгъан корюшювимиз

Сеитумер агъанен козь-козьге ильк корюшювим Къазанда 1989 сенеси февраль орталарында олып кечти. Мен Бекабаддан кетип 1979 сенеси Къазан консерваториясына окъумагъа кирген девирде бу шеэрде тек-тюк кырымтатар генчлери де, дженктен эвель келип ерлешкен, шу джумледен бизге чокъ къошулмагъан уйкен несиль кырымтатарлар да бар эди. 1988 сенеси Татаристанда Татар ичтимай меркези (ТОЦ – Татарский общественный центр) къурулып башлай. ТОЦ эркъанында биринджи олып кырымтатар секциясы мейдангъа кетириле. 1989 сенеси ТОЦнынъ ильк Къурултайы азырлангъанда биз секция адындан кырымтатар меселеси боюнджа бутюн керек ишлерни, кырымтатар делегатларыны, айры резолюцияны азырлап, Къурултайгъа Новороссийсктен Сеитумер агъа ве Гамер Баевны делегат оларакъ теклиф эттик.

1989 сенеси февраль айы, Къазанны кърлар басып алгъан, аязлы куньлер. Бутюн Советлер Бирлигинден къазантатарлар Къазангъа топлана. Олар арасында биз де бармыз. Шимдики киби акълымда. Акъшам саат 10 кърарлары эди. Мусафирлеримизни озгърдыкъ, эр кес дагъылды. Къазаннынъ «Булгъар» мусафирханесининъ одасында мен ве Сеитумер агъа къалдыкъ. Ярын Къурултайда экимиз насыл тарзда чыккыш япаджакъмыз,

нелер айтаджакъмыз – буларны музакере этемиз. Сеитумер агъа озюнинькини, мен озюмникини исбатлайым. Музакеремиз баягъы кызышкъанда Сеитумер агъа маса устюнде тургъан фильджанны къолуна алып, Дилявер, мына бакъ бу фильджангъа, онъа башкъаджа бир шей айтмакъ мумкюн дегиль, чюнки фильджанны фильджан дерлер, деп мени насылдыр бир меселеде къандыраджакъ ола. Мен де яшлыгъыма, инатлыгъыма барыпмы, озъ дегенимде тураджакъ олам. Эльбет, сёз халкъымызнынъ огюнде тургъан миллий меселе, ярын оладжакъ чыкъышларымыз акъкъында кете эди. Сонъунда Сеитумер агъа, эписи албатлылар бири-бирине сой олгъанларыны билесиньми? Сенинъ бабанъ да манъа сой оладыр, деп давамызны токътатты. Эртеси куню мен сабадан Къурултай президиумына барып ТОЦнынъ реиси Марат Мулюковгъа кырымтатарлар адындан тек Сеитумер Эмин чыкъыш япаджакъ, меним вакътымны да онъа бериньиз дедим.

Ойле де олды. Къурултайда уйледен сонъ Сеитумер агъа халкъымызнынъ вазияти акъкъында ойле бир чыкъыш япты ки, бутюн делегатлар аякъкъа турып оны девамлы, гурьдели эльчырпмаларнен къаршылады. Бу, о девирде, бизим халкъымызнынъ Къазанда олгъан кучюк бир гъалевеси эди. Ондан сонъ Литвадан кельген литва татарларындан Менсаид Байрашевский чыкъыш япып, мен кырымтатарларгъа къолтутам. «Наши мезары тоже в Крыму!», – деди. Сеитумер агъа сабыр эталмайып, санагъа чыкъып оны джан-юректен къучакълап, тешекюр бильдирди. Бутюн зал бирден аякъ устуне къалкъып оларны гурьдели эльчырпмаларгъа комьди. Иште, Сеитумер агъанынъ Къурултайда япкъан чыкъышы бизни пек рухландыргъан эди. Шу куню онынъ тасмагъа язылып алынган бу чыкъышыны 2009 сенеси мен Къырымда бир заманда радиода чалышкъан Шевкет Меметовгъа, эфирде эшиттирирсинь, деп берген эдим, амма Сеитумер агъанынъ атешин бу чыкъышы Къырымда ойле де янъгырамады эм бу тасма бир даа къолума къайтмады. Керчекми, яланмы Шевкет Меметов айткъанына коре, джоюлган эмиш, языкълар олсун...

Акъмесджиттеки корюшювлеримиз

Къазанда олгъан корюшювден сонъ биз Сеитумер агъанен, сыкъ олмаса да, мектюплешип башладыкъ. Шу язгъанларына коре, онынъ о девирде миллий меселелер боюнджа чешит тарафларгъа юрюшлери чокъ эди. Тахминен 1992 сенеси о, Акъмесджитте Сюрюн олунгъанларнынъ ишлери боюнджа комитетке ишке кире ве шу комитетнинъ фаалиетини айдынлатып тура. Къырымда олгъан ильки корюшювимде онен шу комитетте олгъан эди.

71 яшында бу акъсакъл языджымыз Къырымда ятакъханеде яшаса да, энди язув ишлерине зияде вакъыт айыра эди. Не ичюндир,

Кырымга кайткан кырымтатар языджылары топлашувларын- да о сийрек корюне эди. Сонъундан о комитеттен «Янъы дюнья» газетасына ишке авушты.

«Янъы дюнья»да языджыларнынъ бир топлашуву акълымда пек кьалды. Мен о топлашувга кечикип кельгенде, Сеитумер ага, нечюндир, оданынъ ичерсинде дегиль де, кириште, босагъанынъ кенарында отура эди. Сеитумер ага, не ичюн мында отура- сыз, ичериге кечсенъиз, дегениме о кьулакьасма деген манада кьолуны саллап еринде кьалды. О топлашувда онынъ Украина языджылары бирлиги джедвелине даа кечмегени акъкьында лаф олгъан эди, топлашувны алып баргъан Шакир Селим онынъ бу акъта аризасы олмагъаныны айткъанда, Сеитумер ага бойле аризаны язып бергенини бильдирген эди...

Бу топлашувдан сонъ Сеитумер агъанен Акъмесджитте тесаду- фен корюшип соращкъанда, о элемнен: «Сен де олардансынъ...», – деп кьолуны саллап кетти. Мен неге огърагъанымны бильмей, тюшонджеге далдым.

Чокъ вакъыт кечмеден «Янъы дюнья» газетасында онынъ «Мен кимим?» деген буюк макъалеси чыккыты. Меним анълагъанымна коре, омюр бою Кырымга кайтув хаялынен яшагъан шаирни ана юртта, о умют эткени киби, кимсе беклемегени онъа пек тесир этти. Хусусан озь кьалемдешлеринден о насылдыр зияде якъынлыкъ беклеген олса керек...

Бизим кене де Акъмесджит мейданында тесадуфий олгъан невбеттеки бир корюшювимиз вакътында Сеитумер ага мени кьучакълап, багъышла, сенинъ ич бир кьабаатынъ ёкъ, деп якъында Акъмесджитте алгъан квартирасына давет этти. Бундан сонъ бир кьач керелер онынъ эвинде корюшип, эдебият, языджыларымыз акъкьында субетлешмек сырасы тюшкен эди. Шахсен о Черкез Али, Шамиль Алядин акъкьында чокъ айта тургъан эди. Мен олар- га кьолумдан кельген ярдымны япарым, дегени де акълымда кьалды. О, насыл этип Новороссийскте озь кучюнен темель тиккени акъкьында тарифлей тургъан.

Сонъки йыларда Сеитумер ага, миллий арекетимиз акъ- кьында роман устюнде усанмадан чалышты. Азыр олгъан эльяз- масынынъ бир кьач нухасыны квартирасында кьалдырып, Но- вороссийскке кеткенде, онынъ экинджи кьаттаки квартирасына хырсызлар дала. Олар бир шейге тиймейип, факъат бутюн эльяз- маларны алып кетелер, бойлеликнен, энди азыр олгъан роман ёкъ олып кете. Сеитумер ага ичюн бу бекленильмеген агъыр бир дарбе олды. Онынъ бир кьач йылыкъ эмеги зая кетти, артыкъ, энди о бу романны янъыдан язып оламайджагъыны анълай эди, чюнки о девирде компьютерлер даа ёкъ, эсер машинкада басылгъан эди. Языджы ичюн бундан да бетер фаджиа ола билеми, адже- ба? «Буны ким яптырткъаныны мен фарз этем, себебини де анъ-

лайым. Романда мен миллий арекетимизге керчектен де темель кьойган инсанлар, оларнын халкъ такъдири огърунда япкъан ишлери акъкъында язам. Базы бугуньки «къараманлар» акъкъында анда сёз ёкъ», – деген эди Сеитумер агъа.

2004 сенеси 21 мартта Сеитумер Эмин Новороссийскте хасталыкътан вефат этти, дженазеси анда кылынды. 2014 сенеси Албатта шаирге абиде тикленди, шаирнинъ 95 йыллыгына багъышланган тедбирлер 2016 сенеси апрель – май айларында Акъмесджитте И. Гаспринский адына кырымтатар китапханесинде, кырымтатар санат музейинде кечти.

Шаирлер ольмейлер олар эбедийликке дёнелер, дегенлери де керчектен де догърудыр. Бизим шаиримиз, Сеитумер агъамыз да ольмеди, о эбедийликке дёнди. О озюнинъ аджайип шиирлеринде, китапларында, бизим хатырамызда яшай эм даима яшайджакъ, чюнки о керчектен де халкъ севгисини къазанган улу шаиримиз.

Дилявер ОСМАН,

“Йылдыз” № 2, 2016 с.

Къыскъартылып алынды

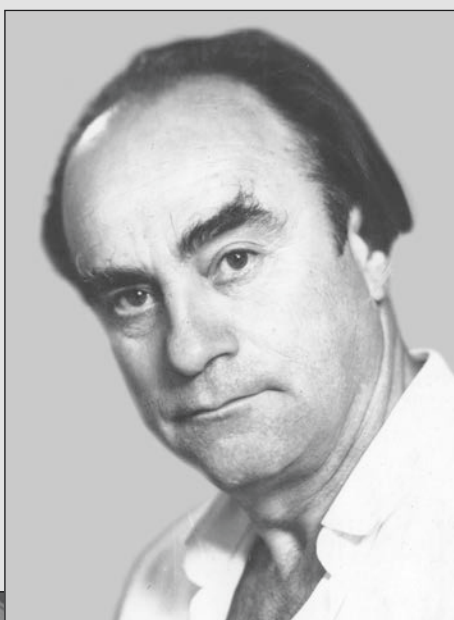

Сеитумер
Эмин,
Джеббар
Акимов,
Керим
Джаманакълы.
1943 с.

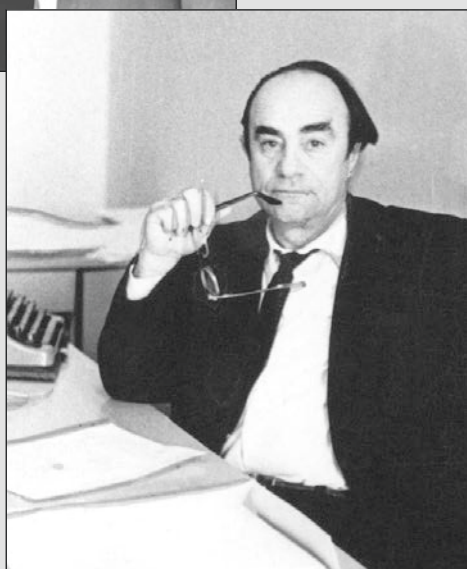
Шаир Черкез-Алининъ
эвинде мусафирликте.
Солдан: Сеитумер
Эмин, Абдулла Дер-
менджи, Раим Тынче-
ров. Бекабад ш., 1963 с.

Сеитумер Эмин, Эшреф Шемъи-Заде Къазандан кельген
языджыларнен. Ташкент ш., Гъафур Гулям адына нешрият. 1969 с.

Къырымтатар яызджылары
(сагъдан): С. Эмин, Ш. Алядин,
З. Джавтобели, А. Дерменджи

Сеитумер Эмин ишлеген
еринде. г. Ташкент
(А. Велиевнинъ архивинден)

Сеитумер Эмин омюр аркъадашы Диляранен наразылыкъ биль-дирген кырымтатарлары арасында, Кремль янында. Москва ш., июль, 1987 с.

Сеитумер
Эминнинъ ми-
тингте чыкъышы.
Новороссийск,
2 июль, 1989 с.

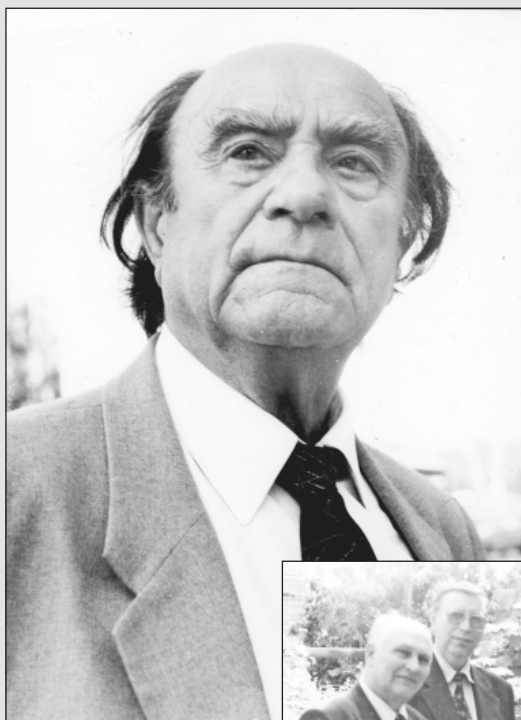
Сеитумер Эмин Тамань – Симферополь джаяв юрюшининъ иштиракчилери арасында. 1987 с.

С. Эмин семетдеш-
лери арасында, ТОЦ-
нынъ I-нджи къурул-
тайы. Къазан ш., 17-18
февраль, 1989 с.

Сеитумер Эмин дженк
иштиракчилери иле.
Москва ш., 2000 с.

Сеитумер Эминнинъ юбилейи, къорантасы ве Кубань яzydжылары иле. 2001 с.

Сеитумер Эминнинъ къабири. Новороссийск ш.

**Сен олмасанъ,
не Ялта бар,
не дънъиз бар,
не Ада...
Сен олмасанъ,
Азиз Халкъым,
кимге керек
бу Дюнья!**

**Мен емин-ант этем:
Сыранъда къалам.
Ольсем де,
къалсам да,
яшар несилим!**

**Мен сенден кучь-къувет,
Илъхамлар алам...
Яша сен миллетим! –
Бу меним истегим.**

Ғазл

Юнус ПЕМИРКЪАЯ
(1915–2004)

Той тантанасы

«Къуртий баба» ширий романдан парча

Кунъ кечкен сонъ арасы
Дамбур-думбур той олды.
Джемаатнынъ ярысы
Иле азбар, уй толды.

Чалгъыджылар кельгенге
Той авасы чалдылар.
Бахшышыны бергенлер
Буюк алгъыш алдылар.

Той башланды курештен,
Тутуштылар пельванлар.
Йылтырады кунештен
Байракътаки ильванлар.

Къызгын куреш башланды,
Ерге ельке тийсин, деп.
Бирер костюм ташланды,
Пельван олгъан кийсин, деп.

Кучюклернинъ куреши
Яваш-яваш буюди.
Курешчилер кунълешип,
Къолгъа кучъни эп уйди.

Пельванларнынъ чокълары
Курешкенде йыкълды.
Сонъ курешнинъ юкъары
Баскъычына чыкълды.

Курешмекчюн ниает,
Чыкълты чатал юреклер.
Къоюп буюк кучь-гъайрет,
Тартыштылар билеклер.

Илиндирди тузакълкъа
Куньдешини бир пельван.
Бурып оны терс якълкъа,
О къутулды ыргакълтан.

Кучлю къолнен япалакъ
Баш устюнде айланды.
Тизге алмакъ, терс къакълмакъ
Усуллары сайланды.

Бир азамат джанбазлыкъл
Иле йыкълты эркесни.
Этсе эгер кучь азлыкъл,
Сыкълаштырды нефесни.

Буюк гъайрет, кучь керек,
Абрамагъа учевни.
Учюзйыллыкъл учь терек
Киби оськен учь девни!

Бу зор ишнинъ тюбюнден
Чыкълты о генч виджданнен.
Гъалип олды шу куньден
Генч курешип бир джаннен.

Пельванларгъа берильди
Той эвининъ бахшышы.
Алдларына серильди
Кийимликнинъ яхшысы.

Екюн япув вакълты,
Курешчилер макълталды
Кимнинъ олса бахыты,
Баш джюльдени о алды.

Бундан сонъра эглендже,
Кочъти джюйрюк чапувдан.
Кочъти айт-уйт дегендже,
Шан ве шурет тапувдан.

Беш-алты верст авлакътан,
Ёлга тюшти джюйрюклер.
Медет кутти Аллахтан
Ат чапыджы йигитлер.

Тюшмей къамчы урмагъа,
Атлар окъны озгъанда.
Башын чекип турмагъа
Тюшмей аякъ созгъанда.

Насиатнынъ кереги
Озь-озюни косътере.
Атнен затнынъ эмеги
Гоньюллерни осьтюре.

Мына атлар якъынлап,
Кельмектелер той бетке,
Халкънен чалгъы такъымлар
Чекилелер бир четке.

Узун аякъ, индже бель
Джюйрюк алдда кельмекте.
Санки саллап о бир эль
Халкъкъа селям бермекте.

Экинджинен учюнджи
Атлар ондан къалышмай.
Олар къошта энъ кунджи,
Къалгъанлары кене шай.

Мына чалгъы-чагъана
Хайырлады учюни.
Косътерди учъ багъана
Аякътаки кучюни.

Тантананен бирликте
Алды олар мукафат.
Къалгъанларын кинликтен
Ичи толды бир афат.

Догърусыны айткъанда,
Айып мында сыр бермек,
Тойдан къуру къайткъанда,
Ачувыны косътермек.

Чокъ эгленмей къошчылар
Ёлгъа олды риване.
Иш къалмады, пошулар
Югенлерде бир дане.

Халкъ сабадан йыгъылып,
Той кечкеджек созулды.
Нидже пельван йыкылып,
Нидже джуйрюк озулды!

Акышам олып, кунь къонып;
Къазмер шефакъ сёнгенде,
Кунь боюнджа иш ёнып,
Халкъ эвине дёнгенде,

Тарла, чайыр теналап,
Далды терен юкъугъа,
Титисленип, феналап
Себеп олды къоркъугъа.

Акышам башы маали
Артты тойнынъ къувамы.
Тойгъа кельген эали
Лаф, сёз ачты, къуванып.

Кесильген сонъ келювлер,
Джан-къан кирди инсангъа.
Чыкты келин-киев
Халкъ джыйылгъан мейдангъа.

Эеджаннен экиси
Отурдылар столгъа.
Къонушувнынъ сергиси
Косътерильди сагъ, солгъа.

Бу акышамда той башы
Къыскъа бир нуткъ сёйледи.
Бир-биринънинъ ёлдашы
Олунъ даим сиз, деди.

Сиз омюрлик кьурунъыз
Бир бахытлы кьоранта!
Догьру ёлда турынъыз
Ташкьынларда, боранда.

Бала-чагъа арттырынъ,
Олсун олар эдепли!
Барны ёкътан таптырынъ,
Олсун омюр шербетли!

Къадирины билинъиз
Акъ сют берген ананынъ!
Козьяшыны силинъиз
Сизни бакъкъан бабанынъ!

Олардан сиз бир вакъыт
Аяманъыз ярдымны!
Сизлер ичюн буюк тахт
Оларнынъ эр адымы...

Буюрынъыз, джемаат,
Сизлерге бу ниметлер!
Зевкълы отсин эр саат,
Гулленсинлер ниетлер!

Эки ярнынъ сагълыгъы
Ичюн дуа сиз беринъ!
Эки ярнынъ сагълыгъы
Ичюн къаде котеринъ!

Кьошакъ олып экиси
Юкни бирге чексинлер!
Джемаатнынъ эписи
Оларны козь этсинлер!

Бу кириш сёз биткен сонъ,
Толдурылды къаделер.
Наткъ мейдандан кеткен сонъ,
Зевкъ, шефкъ алды эр бир ер.

Яшлар ичюн ашамлыкъ,
Ракъы, ашлар, къаделер.
Къартлар ичюн акъшамлыкъ
Фильджанларда къавелер.

Ашап, ичип, кейфленип
Халкъ башлады шеньликке.
Кокюслерден тепренип,
Рухлар чыкты кеньликке.

Оюн, кулькю, шамата
Ур патласын мейданда.
Давулджы да патлата
Чокъмарыны бир яндан!

Келин, киев отурган
Якъкъа эр кес къарашты.
Столларыны толдурган
Гуллер не де ярашты.

Гуллер берди гузеллик
Той-джыйында гонъюльге!
Сары чечек, юзерлик
Теньешалмай ич гульге!

Къаранфиллер, замбакълар
Буллюрлернинъ ичинде.
Сувсандаки япракълар
Бирер къиякъ бичимде.

Къаранфильнинъ къокъусы
Бугунъ кескин сезиле.
Кельмей халкънынъ юкъусы,
Гонъю зевкъте кезине!

Четке чыкъмай мевзудан,
Сёзни девам этейик.
Шаматадан, зий-чувдан
Узакълашып кетмейик.

Кларнетнен трубаны
Шевкъий, Ремзий инълетти.
Даре, давул, зурнаны
Учъ зат халкъкъа динълетти.

Кеманенинъ яйы да
Керегидже созулды.
Язнынъ июнь айында
Тынчылыкъ шойле бозулды.

Шеньлендирди, агълатты
Тойда халкъны генч Аппаз.
Озь дердини анълатты
Чалгъысынен о бираз.

Халкънынь джанбаз сойлары
Тынмай оюн тѣшеди.
Аякълары, къоллары
Биргелешип ишледи.

Оюн дегиль, тельгенюв
О ритмли арекет.
Оюн, кулькю, шеньленюв –
Даим яхшы бир адет.

Оюн, кулькю созулды
Бу акъшам да кене эм.
Юкъу вакъты бозулды,
Ёкътыр онъа ич мельэм.

Оюнджынынь чокъусы
Ойнай-ойнай талдылар.
Козьге кирмей юкъусы
Акъча, явлукъ алдылар.

Оюнджыгъа явлугъы,
Чалгъыджыгъа парасы.
Шеньлик – джаннынь сагълыгъы,
Шеньлик – тойнынь анасы.

Тек оюннен иш битмей,
Йырлар дахи йырланды.
Бир тарафлы зевкъ этмей,
Йырлар гоньюль сырланды.

«Салгъыр бою», «Порт-Артур»
Гоньюллерни джоштурды.
«Къара къыз»нен «Элифим»
Гъамны гъамгъа къоштурды.

«Он биринджи айлардан»
Къайгъы, элем сезильди.
Чобан келип яйладан
Халкъ ичинде кезинди.

Яры гедже вакъыты
Келин-киев ойнады.
Эки генчининъ бахыты
Арагъа бент къоймады.

Дувакъ кийген келиннинъ
Оюны бир тааджип!
Къалтыратты элини
Акъча туткъан бир Ваджип!

О келиннен киевге
Шу акъчаны туттырды.
Зарар бермей биревге
Озь ерине отурды.

Чалгъыджылар чалдылар
«Агъыр ава», «Хайтарма».
Не берильсе, алдылар,
Ич бир къолны къайтармай.

Тойдан тюшкен парадан
Чалгъыджылар онъдылар.
Бахыт берди Ярадан,
Генчлер къошакъ олдылар.

Оюндан сонъ джемаат
Бир де хоран тептилер,
Кимде олса себаат
Оны исбат этилер.

Чатырдагънынъ чешмеси,
Салкъын сувны ичмеси.
Окъув, язы пек яхшы,
Ах, асретлик чекмеси.

Деп, екюнни чектилер
Шу тепильген хорангъа.
Умют нуры тѣктилер
Ичи дертнен толгъангъа.

Ойнай, ойнай болдурып,
Оюнджылар талдылар.
Той эвини толдурып,
Яшлар, къызлар къалдылар.

Чынъ айтышмакъ бир адет,
Та бурунғы замандан.
Еньгенлерге сеадет
Нуру ягъа эр яндан!

Чынъджылар да бу ерде
Чынълашмагъа къалдылар.
Къонакъбайнен киевден
Сынъгъа рухсет алдылар.

Бисмиллянен башлады
Чынъны башта огъланлар.
Чынъны башлап ташлады
Чынъдан юкю олгъанлар.

Чынъ артындан чынъ кельди,
Бир-бир кельген далгъадай.
Базы чынълар юксельди
Иляхий кучь алгъандай.

Чокълашувда эки якъ
Косьтердилер джесарет.
Бир-бирине бир тузакъ
Ичюн керек меарет.

Бир-бирини йыкъмагъа
Олар гъайрет эттилер.
Чынъда устюн чыкъмагъа
Истеп, танъгъа еттилер.

Кольмек, фыстан къалмады,
Эшек, кевшек кене шай,
Тиль ве танълай талмады,
Эм де ягъыр къотур тай.

Ахлякъ, аллякъ, гъаммазлыкъ
Киби шейлер айтылды.
Ярамазлыкъ, намазлыкъ
Сынтырындан къайтылды.

Гъалебеге иришти
Чынъджы кызлар энъ сонъу.
Огъланларгъа иш бичти,
Ишнинъ келип бир онъы.

Бойлеликнен джумлени
Къызлар мемнюн эттилер.
Алып тойдан джюльдени
Дагылышып кеттилер.

Бу ярышта енъильген
Яшлар мыскъыл алдылар.
Утанды да енгильден
Тилин тишлеп къалдылар.

Келин, киев болдурып
Танъга якъын яттылар.
Оладжакъны олдырып
Ондан зевкъ шевкъ таптылар.

Лякин олган севинчтен
Олар юкю бильмеди.
Усттен дегиль та ичтен
Бир-бирини динъледи.

Вакъыт тез-тез отъкен сонъ,
Зулмат къачып кеткен сонъ,
Танъ хоразы багъырды,
Халкъны ишке чагъырды.

Шу вакъытта кунъдогъуш
Яваш-яваш агъарды.
Эр бир эниш эм ёкъуш
Гъайрыбаштан янъарды.

Эркес турып юкюдан
Озь ишине тайылды.
Кунеш чыкып уфукътан
Нуру ерге яйылды.

Саба келин эвини
Эти сой-соп зиярет.
Келин бунъа севинип
Берди бол-бол зияфет.

Къайнананынъ къолуны
Келин опыти сайгынен.
Тапмай ишнинъ ёлуны
О юрмеди къайгынен.

Сой-сопуна киевнинъ
Таркъатылды бахшышлар.
Бутюн халкъы бу эвнинъ
Берди онъа алгышлар.

Къайнана да келинге
Бир шал берди эдие.
– Индже назик белинъе
Багъла, балам, сен, – дие.

Санки дерсинъ кумюштен
Олгъан онынъ эр ери.
Топлап акъча о иштен,
Олгъан шалгъа муштери.

Сатыджынен анълашып,
Оны сатын алдыргъан.
О янълышмай адашып,
Бу кунюне къалдыргъан.

Эйиликнен багъла сен,
Бу мор шалны белинъе!
Учан сувдай чагъла сен,
Кучъни топлап элинъе!

Къайнананынъ бахшышы –
Энъ къыйметли мукафат.
Берген юрек алгышы
Ондан азиз эм къат, къат.

Бу мерасим отъкен сонъ,
Сой-акъраба таркъалды.
Эркес турып кеткен сонъ,
Эвде эки яр къалды.

Келин-киев чагъыртув
Оттип кетти тез кунъде.
Олмады джан агъыртув
Бир-бирининъ огюнде.

Бир-бирини эки якъ
Къабул этти муляйим.
Янды эки мум чыракъ.
Сендюрмесин иляим!

Бу омюрде зевкъ олмаз,
Къошакъ-къошакъ олмасанъ.
Эксиклигинъ ич толмаз,
Ишлей-ишлей солмасанъ.

*Эдебият
меселелери*

2020 сенесинде басылган несир эсерлерге бир назар

Меним тасавурымда бизим эдебиятымыз яваштан акъкъан озенни анъдыра. Къуванчлысы шунда ки, яшларымыз да эдебиятымызга джесюране адымларле келип къошула, бизлерге зиль туталар, десем янълыш олмаз. Къыска, терен мундериджеси олган икяелер, повестьлер язмага тырышалар.

Мен яшларымыз дегенде, эльбет, энди чокътан биринджи, экинджи китаплары дюнья юзю корьген, кениш окъуйыджылар кутлесине баягы таныш олган Урие Орталанны, Гульнара Ильясованы, Севиль Карашаеваны, Айше Акиеваны, Эльмаз Бахшышны назарда тутмайым. Олар энди эдебиятымызнынъ мейданында джесюране арекет этмектелер. Оларнынъ терен фельсефий фикирли, аджайип мундериджели эсерлери чокътан бизлерни хошнут этип кельмектелер. Лякин тезссюфлер олсун ки, бу истидатлы генчлернинъ чокъусы сонъки вакъытта не ичюндир сусмакталар. Лякин бу сускъунлыкъ чокъка созулмаз деген уммюттем. «Йылдыз»ымызда тезден оларнынъ эсерлерини окъумага наиль олурмыз, беллейим.

Олардан сонъра бизлер «Йылдыз» меджмуамызнынъ саифелеринде Арзу Зиядуллаеванынъ, Таир Ибраимовнынъ, Ленара Меметованынъ, Гульсум Харахалильнинъ, Мустафа Аметовнынъ, Селиме Акимованынъ, Гульнара Сеитмамбетованынъ, Селиме Ниязиеванынъ, Лиля Меметованынъ ве дигерлерининъ мераккылы язылган терен мундериджели икяелерини окъумага наиль олдыкъ.

Яш къалемдешлеримиз акъкъында фикир юрютир экеним, хатрыма бирден Гульсум Харахалильнинъ «Сталинден де, Гитлерден де къоркъмайым» адлы икяеси тюшти. Эсер озь серлевасынен окъуйыджыны бирден озюне джелъп эте. Оны мераккыле окъумага тутунасынъ. Дюньяда бу эки махлюкны – йыртыджыны бильмеген адам олмаса керек. Бизим яш эдибимиз бу эки йыртыджы акъкъында не айта экен, деп меракъланасынъ!

Эсерде шойле сатырлар окъуйыджынынъ зеинине синъип къалалар:

– Махфурат, сен саткыяларнынъ балаларыны бакъа экенсинъ! Сталин оларны озъ топракъларындан нафиле чыкъармагъандыр, – дей кяттип Умурзакъ.

Махфурат балаларны къорчаламагъа тырыша.

– Оларны бу алгъа Сталин тюшюрди. Ватанларыны тутып алды. Асылында мен шимди Сталинден де, Гитлерден де къоркъмайым. Сталин меним де къоджамнен агъамны Сибирьде ольдюрди. Гитлер дженк ачып, мени эвладларымдан айырды. О экисине сени де коштым! – деди Махфурат апа Умурзакъкъа.

Аджайип икяечик!

Баягъыдан берли, сонъки йыллар ичинде демек де мумкюн, «Йылдыз»ымызнынъ саифелеринде истидатлы талелелерге де кениш мейдан ачылды.

Бизлер Эски Къырым шеэри, 2-нджи мектепнинъ талелеси Рукие Келешнинъ (ребери З. Умерова) «Кучюк Ватан»; Эрмени базар шеэри, 1-нджи мектепнинъ талелеси Сабри Султановнынъ (ребери З. Суюнова) «Театрге сеят»; Акъмечет районндаки Татар Чагъалтай кой мектебининъ талелеси Фериде Ваапованынъ (ребери Л. Ваапова), «Меним яшагъан ерим – театр»; Эрмени базар шеэри 1-нджи мектепнинъ талелеси Рефиде Абибуллаеванынъ (ребери З. Суюнова) «Битамнынъ севген шиيري»; Эски Къырым 2-нджи мектепнинъ талелеси Авашерфе Хайбуллаеванынъ (ребери З. Умерова) «Тылсымлы инджи данеси» кибилери бизлерге ишанч, инам ве умют багъышлайлар. Оларнынъ иджады тазе ачылгъан чокърачыкълар киби фышкъырмасына дуаджымыз.

2020 сенеси «Йылдыз» меджмуасынынъ биринджи санында басылгъан белли язиджымыз Абибулла Одабашнынъ «Унутмайджакъ» икяеси мени айретте къалдырды. Энь эвеля тиль зенгинлиги, аджайип ибарелер, адамлар арасында мунасебетлер, бала тербиеси, къартларнынъ меракълы субетлери, кой шараити пек гузель тасвирлене. Эсма образы пек яхшы берильген, оксюз къалгъан къызчыкнынъ талийи кимсени лякъайд къалдырмай.

Гульнар Усеинова «Алтын парчасы» деп адландыргъан икяесинде къайнана ве келинлер арасында олгъан мунасебетни косьтермеге тырыша.

Сефае къайнананынъ Азизе келинине алтын парчасы, деп ондан пек разы олгъаныны косьтере. Акъикъатен омюрде расткельген адиселер. Муэллифнинъ «Чечекли азбарда» икяеси де гъает меракълы язылгъан.

Окъуйджылар иджадындан мында Назифе Лятифованынъ «Гульдесте» икяеси де мени пек меракъландырды. Бу икяеде Мавие деген къадыннынъ кедерли талийи тасвирлене. Бу яш дживан оджапче олып чалышыркен омюрде озъ бахтыны тесадюфий тапа.

Меджмуанынъ 2-нджи саны Улу Ватан дженки къараманларына, эльбетте, бу улу гъаленинъ 75 йыллыгына багъышлангъан. Несирде Евгений Бессчетновнынъ Аметхан Султан – Советлер

Бирлигининъ эки дефа къараманы акъкъында гъает тафсиятлы весикъалы повесттен парча бериле.

«Авуч ичинде йылдызлар»да Андрей Симоновнынъ Аметхан Султаннынъ тунч бюсти акъкъында икяе этиле. Владимир Лоттанынъ джесюр къараман Алиме Абденанова акъкъында ве онынъ догъмушлары онъа къолтуткъан аркъадашлары тасвирлениле.

«Йылдыз»нынъ 3-нджи, 4-нджи санында бизим белли несирджимиз Урие Эдемованынъ аджайип терджимесинде мешур, дюньяджа белли кыргъыз языджысы Чингиз Айтматовнынъ «Далфидан бойлу дюльберим» повестинен таныш олдыкъ. Эдибе Айтматовнынъ бу аджайип эсерининъ тесирини, гъаесини, мевзугъа янашувуны бизим окъуйыджыларымызгъа озъ тилимизде лаякъкълы оларакъ такъдим эте бильген.

Сейяре Меджитованынъ «Къадын сабыры» икяесинде Мавиле образында кырымтатар къадыны сабырлы, метанетли, челик ирадели, мерхаметли, намуслы олгъаны айдынлатыла.

Генч къалемлерде Эльзара Сеитислямованынъ «Дженнет кошеси» левхасында Къырымны тасвирлей.

Эрали Алимов «Меним сеяатым» (Кунъделик дефтерден) Судакъ, Къара денъиз манзарасы ве белли рессам Иван Айвазовский акъкъында тарифлене.

«Йылдыз»нынъ 5-нджи саны бутюнлей Советлер Бирлигининъ эки дефа къараманы, мешур учуджы Амет Хан Султаннынъ 100 йыллыкъ юбилейине багъышланып, ана тилинде ве русча дердж этильди. Терен мундериджели макъалелер ве аджайип фоторесимлер меджмуаны яраштыралар.

Белли языджы ве шаир Риза Фазыл ве Лютфие Софунынъ «Аметханнынъ йылдызы» китабындан парча, Станислав Ковалевнинъ «Меч Амет Хана», Игорь Шелест «Амет Хан Султан», Евгений Белоусовнынъ «Алупка. Детство Амета», Муса Гареевнинъ «Штурмовики идут на цель», Анатолий Маркушанынъ «Тысячу раз герой», Евгений Бессчетновнынъ «Любовь и признательность» киби макъалелер окъуйыджыны мефтюн этелер. Къальбинъни гъурур ве ифтихар дуйгъусы сарып алгъаныны дуймай къаласынъ.

Меджмуанынъ эсас кысымында Хайри Кельдаметовнынъ «Аметхан Султан Китаб шеэринде» адлы эсеринден бир парча такъдим олунган.

Анда къараманымыз озъ догъмуш халкъы ичюн гъает кыйметли сёзлерни айта: «Мен ичюн, энъ эсас меселе халкъымызгъа, Ватангъа хызмет этмемдир. Бизим Ватанымыз исе Къырым!», «Къара отъмек ашайыкъ, лякин анда яшайыкъ!».

Яни о Ватанымыз огърундаки курешнинъ сафларындан ич чекильмейджегини, даима кырымтатар халкъынен берабер оладжагъыны айтаракъ, акъикый кырымтатар къараманы олгъаны ачыкъ-айдын косътериле.

Меджмуанынъ девамында белли, истидатлы эдиплеримизден Абдуреим Шейх-заденинъ, Сеитумер Эминнинъ, Керим Джама-

накылынынъ, Амет Адильнинъ, Решид Мураднынъ, Шерьян Алининъ, Черкез-Алининъ, Таир Халильнинъ, Энвер Селяметнинъ эки дефа къараманымыз Аметхан Султанга багышланган терен маналы эсерлери такъдим олуналар.

Мектеп талелеринден Рефиде Абибуллаеванынъ «Аметхан – коклерде султансынъ!», Мубина Саид-Абдулланынъ «Къараманларнынъ къараманы», Арзы Абдуллаеванынъ «Бизим къараманымызны да севгенлер...», Эмир Мамудовнынъ «Аметхан – бизим гъурурымыз» киби эсерлерини окъуркенмиз мешур шаиримиз Черкез-Алининъ шу сёзлери анъымызга синъип къалганынынъ исбатыны коремиз.

Ольмеди, ольмеди, ольмеди Аметхан,
Яшар о, яшайджакъ несиллер анъында.
Унутмаз ич оны урь Ватан, догъмуш халкъ,
Батырнынъ чин рухы яшаркен къанында.

Эльбет, Аметханнынъ шурети, несиллерден-несиллерге кечерек халкъымызнынъ къальбинде омюрлик яшайджакъ.

«Йылдыз»нынъ 6-нджы санында конкурска, яни ярышка ёлланылган Сейяре Меджитованынъ «Хаялий бахт» повестинде энъ эсас мевзу оларакъ акъикый бахт ве хаялий бахт тенъештириле. Эки къадын образлары Ребия ве Анифенинъ дюньябакъышлары, омюрге янашувлары тасвирлене.

Назифе Лятифованынъ «Къырымга къайтув» икяесинде миллетнинъ Ватанга авдет олувынынъ мешакъатлы ёлу, кедери, къасевети ве зорбалыкъ, кедер-маниаларга расткельгени косътерилене.

2020 сенеси китап рафларымызда бир сыра гъает аджайип китаплар пейда олдылар. Сонъки эки-учъ йыл ичинде бир сыра корюмли, эдебиятта къавий ер туткан, окъуйджыларнынъ дикъкъатыны джелъп эте бильген языджыларымыздан Джевдет Аметовнынъ, Сеитумер Эминнинъ, Черкез-Али Аметовнынъ, Решид Мураднынъ «Сайлама эсерлер» китаплары дюнья юзю коръди.

«Сайлама эсерлер» китаплары ана-Ватанымызда бу эдиплерге къоюлган абиделер десек даа да догъру олур.

«Майыс ягъмурлары сепелегенде» адлы джыйынтыкта Гульнар Зиядинованынъ повестьлери, икяелери дердж олунганлар. Оларда бизим аятымыз айдынлатыла.

Наджие Аметованынъ «Сары кунеш» адлы джыйынтыгы меракънен окъула, эм де окъуйджыны лякъайд къалдырмай.

Къадыр Велиевнинъ «Инсаниетлик борджу» джыйынтыгына чешит йыларда язган чешит жанрдаки эсерлери кирсетильгенлер.

Корьгенимиз киби, къалемдешлеримиз эп халкънен берабер олмага, олар ичюн гузель-гузель эсерлер яратмага тырышалар.

Айнур.

Бойле истидатлы ве джесюр миллетнинъ эдебияты, шиирieti эбедий яшар

Сюрюнликни башындан кечирген халкъ озюнинъ миллий медений вариетининъ кыйметини дигер халкъларгъа нисбетен зияде-дже анылай ве оны имкянына коре зенгинлештирмеге тырыша. 1944 сенесинден 1957 сенесине къадар ана тилинде газета, журнал ве китаплар окъумакътан марум этильген кырымтатарлары «Ленин байрагы» газетасы чыккып башлагъан сонъ, кыска бир вакыт ичинде онынъ тиражыны отуз беш бинге къадар котерген вакытлары да олгъан эди. Матбуат тек окъуйджыларнынъ ярдымынен шекиллени. Оларнынъ талапларыны тек истидатлы, теджрибелери ве чалышкыяр журналистлер къанаатлендире биле. «Йылдыз» журналымыз нешир этильгенине къадар газетамыз эдебиятымыз огърунда да пек чокъ ишлер япты. Бугунъ, Аллагъа шукюр, кырымтатар тилинде «Къырым», «Янъы дюнья», «Сувдагъ сеси» газеталары, «Йылдыз» журналы, Къырым муэндислик-педагогика университети янындаки Ильмий-араштырув институтынынъ «Къырымтатар филологиясы, тарихы ве медениети меселелери» журналы рус, украин, кырымтатар тиллеринде чыкка.

Оларда тилимиз ве эдебиятымызгъа буюк эмиет айырыла. Журнал ве газеталарда чешит мевзуларда икяелер, шиирлер басылып келе. Исмаил Гаспринский адына медиамеркезде эр сене онларнен муэллифлеримизнинъ иджадий чалышмалары китап шекилинде дюнья юзю корелер.

Меним «хобби»им бутюн бу чыккыан эсерлернен якъындан танышмакъ, яшларымызнынъ иджадынен гурурланмакъ, озьлеринен корюшип, къонушмактыр.

Манъа классик шаирлеримиз – Эшреф Шемъи-заде ве Шакир Селимнен дефаларджа субетлешмек къысмет олды. Олар озь ерлерине бугунъ энди 80-ден кечкен акъсакъл шаирлеримиз Нузет Умеров, Шерьян Али, Иса Абдураман, Певат Зети ве Аблязиз Велиевни къалдырдылар. Бестекярларымызгъа энъ уйгъуны Аблязиз агъа олды. Онынъ шиирлерине онларнен йырлар язылды ве язылалар.

Акъсакъл шаирлеримизнинъ артындан энди етмишке киреяткъан аджайип шаирлеримиз Шукри Аппазов ве Рустем Джелилов кетип, олардан къалышмамагъа тырышалар.

Къыркъ, элли, алтымышкъа кирген шаирлеримизнинъ адларыны сайып кечеджек олсам... Оларнынъ арасындан да бир сыра классиклеримиз пейда оладжагъына эминим. Бойле эйи ниетлернен мен бир кере даа «Йылдыз» журналынынъ кечкен сене чыккыан санларыны гайрыдан саифелеп бакътым. Онынъ сонъ-

ки санына кельгенимде, меджмуанынь баш муаррири Диявер Османнынь «2020 сенеси: базы нетиджелер ве кьайдлар», деп адландыргъан баш макъалесинден козюмни алдырамадым. О бизим эдебиятымызнынъ – несир ве шиириетимизде иришкен мувафакъиетимизни ачыкъ-айдын, эр кеске анълайышлы тильнен нумайыш эте. Онынънен разы олмамакъ мумкюн дегиль. Назмиетте анъып кечкен ад ве сойадларындан эки яш эдебиятчымыз – шаире ве шаирмизни айрыджа кьайд этмек истер эдим. Бу – пек истидатлы, озь ишине гъает месулиетли, принципиаль янашкъан Весиле Менусмановадыр. Бугунъде-бугунъ «Янъы дюнья» саифелерини бу къыз яраштыра, десем, манъа итираз бильдиреджек окъуйыджы тапылмаз беллейим. Шиирлери де кет-кете гузеллеше, къуветлеше. Онынъ иджадына мен 2019 сенеси кыймет кесип, озь устюнде чалышмасыны девам этсе, бир «Джеваиремиз» даа оладжагъындан ич де шубеленмейим. «Йылдыз» журналынынъ кечкен сенесининъ учюнджи санында басылгъан «Озь тилини бильмегенлерге» адлы шиирини дикъкъатнен козьден кечирген окъуйыджыгъа меннен разылашмамагъа кыйын олур, деп беллейим. Озь тилини бильмегенлерге ве бильмеге истемегенлерге Весиле ханым джан агърысынен, лякин джанларыны агъыр^тмадан шиирини бойле башлай:

Базыда бир льякъайд олам, базыда бир къайгырам.
Сакъав киби озь юртунда юрьген къардашларыма...

Сонъки дёртлюги яшларымызгъа насиат тарзында язылгъан:

Сакъат киби озь юртунда акъсагъанлар динъленъиз.
Топаллагъан аякъ дегиль, тиллеримиз, достларым.
Ирип кеткен буздагъ дегиль, миллетимиз, достларым.
Бу бир авуч топракъ дегиль, Ватанымыз, достларым.

Мен беллесем, бу шиирде тек бир къач нида ишарети етишмей.
«Гъурбетликте яшамадым...» адлы шиирини Весиле ханым бир-раз даа ишлесе, анълайышлы олур эди, деп беллейим. Сонъки дёртлюгинде эки бир бирине къаршы кельген джумлелерге расткелемиз:

Гъурбетликни бильмедим мен, сен де бильме миллетим –
биринджи сатыр.
Нелер чектинъ, етер энди кечиргенинъ башынъдан –
учюнджи сатыр.

Шиирден аңлашылганына коре, Весиле ханым миллетине дегиль де, озь яшдашларына «арзу-ниетлерини» бильдире.

Кечкен 2020 сенеси исе козюмизнинь озюнде бир шаир даа осип чыкты. Бу Кырым муфтисининь муавини, Кебир джамининь имамы Раим Гъафаровдыр. Джума намазларына къатнагъан семетдешлеримиз Раимнинь алып баргъан ваазларындан, къылгъан намазларындан ильхам алып, мемнюниетликнен эвлерине къайталар. Бойле инсан шиириетимизнинь босагъасындан атлап киргени къуванчлы бир алдыр. О динимизде якъан хызметлерини эдебиятымызда да, яни шиириетимизде де девам этип, озь иссесини къошмакъ ичюн авесликнен киришти. О озь устюнде чалышып, яни эдебиятымызгъа теренден-терен далып, гъайретнен янашса, акъыкий шаир олып етишеджегине эминим. Мен бу муэллифнинь «Йылдыз»нынь кечкен сенесининь дёртюнджи санында бастыргъан – «Тек арзум Ватан», «Сонь бир кунюм олсун!», «Бир кунь аңларсынъ, балам!», «Меним Ватаным!», «Ватан!» адлы беш шиирини окъугъан сонь бойле фикирге кельдим. Юкъарыда Весиле Менусмановада нида ишаретлери етишмегенини аңдыргъан олсам, Раим Гъафаров бу ишареттен къарардан зияде файдалангъаны бир кереден козьге чарпа.

Раим оджалар аилесинде дюньягъа кельген. Алла-Таала да онъа истидат берген. Истидат толусынен ачылмасы ичюн пек чокь окъумакъ, язгъан шейлеринь устюнде чалышмакъ зарур. Тек о вакыт истеклериньни омюрге кечире билирсинь. Бу тек Раимге дегиль, бу эпимизге аиттир. Энь эйиси онъа шиирлер язмакъны раатсыз юреги меджбур эте. Оны халкъымызнынь, бу джумледен балаларымызнынь келеджеги раатсызлай.

Раим саде, лякин самимий яза. «Меним Ватаным!» шиирини о бойле екюнлей:

Манъа чокь къыйметли бу ер.
Чюнки о меним Ватаным!

«Бир кунь аңларсынъ, балам!» шиири насиат тарзында язылгъан. Бу бабанен бала арасында олып кечкен Ватан акъкъында субеттир. Лякин языкълар олсун, баласына аңлатамай ве муэллиф шиирге бойле серлева къоймагъа меджбур ола. Оны окъугъан сонь, мен онъа Ватан не олгъаныны аңлагъан балачыкъ акъкъында да язып, окъуйыджылар окъуп аңлагъанларыны ве, балаларына да аңлаткъанларыны истер эдим.

Шиирде аңламагъа агъыр олгъан сатырларгъа да расткелесинь:

Айт, къайсы залым оларны мындан къувар?
Къувсалар биле, олар мында къайтып келеджек.

Бу ерде Раим айтаджакъ фикирини ачыкълап оламагъаны корюне.

Бу эксикликлер, мен беллесем, теджрибе арткъан сайын эксилип барыр. Бу исе шаирнинъ илериде усанмадан эдебият огърунда япыладжакъ ишлеридир. Язмакъ инсандан бильги талап эте. Бильмек ичюн чокъ окъумакъ керек.

Раим манъа меджмуамызнынъ бу санында басыладжакъ шиирлерини де ёллайджакъ эди. Языкъ ки, меним вазифем кечкен сененинъ шиириетинен сынъырлана ве бу шиирлерге къыймет кесювни «Йылдыз»нынъ окъуйыджыларына къалдырып, Раим бейнинъ эдебият огърундаки давранышларыны маъуллеп, динимизнен беррабер шиириетимизге де салмакълы иссе къошып бараджагъына, эдебиятымызда да силинмез излер къалдыраджагъына эминим, деген умютнен илериде япаджакъ эял ишлерини такъдирлеп, янъы-янъы иджадий мувафакийетлер тилейим.

Меним макъсадым яш иджаткъярларымызнынъ къальплерини къырмакъ дегиль де, гоньюллерини котерип, Алла-Тааладан берильген истидатларыны тувгъан халкъына, Ватанына къайтармакъ кереклигини бир кере даа анъдырмакъ эди...

Сервер Бекиров

Диаспора аятындан

Мустеджип
УЛКҮС АЛ
(1899-1996)

Къырым ёлунда бир омюр

Къырымнынъ вежялетли эльчиси Костенджеде

1918-нджи сенесининъ язында (Романиядаки – ред.) койлерге бир хабер яйылды: Къырымда къурулгъан миллий Къурултай укюметининъ вежялетли эльчиси Бекир Сидкъи Одабаш геминен Истанбулгъа кетеркен, Костенджеде тюшип, бир къач саат анда булунгъан, илери бир къач киши, ве, бильхасса, шаир ве оджа Мемет Ниязий эфенди иле корюшкен. Кендилерине Къырымда олып кечкен вакъиаларыны ве къурулгъан укюметнинъ хусусиетлерини ве макъсадыны анылаткъан. Добруджадаки къырымтатарларынынъ ватанларына келип чалышмаларынынъ кереклигини, Къырымнынъ оларгъа ве, бильхасса, муневверлерге ве оджаларгъа аджеле ихтияджы олгъаныны сёйлеген ве Къырымгъа чагъыргъан. Бу севиндириджи хабер узерине деръал Костенджеге кеттим, ве Мемет Ниязий эфендинен корюшип, кендисинден асылыны сораштырдым. О хаберни тасдикълады. Генчлернинъ Къырымгъа кетмелерини тевсие этти ве кендисининъ кетеджегини бильдирди. Эеджан иле коюмизге къайттым. Аилеме Къырымгъа кетмек истегенимни сёйледим. Итираз этмедилер, амма разы олгъанларыны да сёйлемедилер. Бабам ревматизмден хаста, къардашларым кичкене. Дженк вазиетининъ не оладжагъы белли дегиль. Факъат, мен ватангъа кетмемни акъылымгъа къойгъан эдим. Ильк акъыл танышкъан кишим – дайым Сеитмехмет (Ситмамбет) эди. Таны-

гъан ве ишангъан кой аркъадашларыма да сёйледим. Къомшу койлердеки генчлерге ве аркъадашларгъа да хабер эттим. Бир айгъа къадар Къырымгъа кетмек истегенлерининъ адларыны бир къыгъыткъа язмагъа башладым. Отуз учъ генч кетмеге къарар бердик. Эр гедже тюшюмде кендимни Къырымда коре эдим, къырымтатарлар арасында яшай эдим. Девлет биналары устюнде саллангъан Кок байракъны, Къырым аскерлерини, юксек Чатыр-Дагъны, шеэрлерни, Салгъыр озенини хаялымда джанландырмагъа тырыштым. Уджсыз-буджакъсыз экин тарлаларны, къара ве боз къалпакълы деликъанлыларны, алтын фесли, сырма къафтанлы къызларны корьген киби олур эдим. Къырым ашкъынен янып туташа эдим.

Къырым ёлунда

Къырымгъа кетмеге ёл парасыны тапмакъ ичюн Костенджеге бардым. Анда алман комендантына кирдим. Отуз учъ добруджалы Къырым асыллы генчининъ Къырымгъа кетмелери ичюн кендисинден изин ве паспорт истегенимизни бильдирдим ве берильмесини риджа эттим. Комендант: «Кетемезсинъиз. О ери – дженк больгесидир. Кирип-чыкъмасы ясакътыр. Эм сиз кичкенесинъиз, олмаз, кетемезсинъиз!» – дие, кесен-кес джевап берди. О ерден чыккып, тюрк комендантына кеттим, ве айны шейлерни сёйлеерек изин алмасыны риджа эттим. Тюрк коменданты: «Биз бу ишке къарышмаймыз. Добруджадакилернинъ бутюн ишлерини Алман ишгъаль ордусы комендантлыгъы чезе», – деп, кестирип айтты.

Къырымгъа кетмесининъ къануний ве ачыкъ ёлдан мумкюн олмагъаныны аныладым. Гизли, къачакъ оларакъ кетменинъ чаресини арамагъа башладым. Бу арада Пазарчыкъ муфтиси, эски оджам, Халил Фехим эфендининъ Къырымдан кельгенини, текрар анда къайтаджагъыны эшиттим. Оны ашчы Яшар агъанынъ локантасында (ресторанында) таптым. Къырым акъкъында ве Къырымгъа кетмек ёлу акъкъында кендисини сораштырдым. О Къырым миллий укюметининъ диянет ишлерининъ мудир муавини ве миллет векили олгъаны акъкъында, Мемет Ниязий ве Др. Мехмет Нури эфендилер иле къара ёлнен Одессагъа, андан геминен – Къырымгъа кетеджеклерини сёйледди. Генчлернинъ ве семинарияны битиргенлернинъ Къырымгъа кетмелерини эйи оладжагъыны, Къырым оларгъа ихтиядж олгъаныны, миллий укюмети дестеклемек кереклигини ве бир ёлуны булып кетмелерини тевсие этти. Бу къонушманынъ сонъунда, меним арзу ве къарарым даа да зияде къуветлешти. Костенджеде Къырымдан кельген, русча бильген ве рус гемилеринде чалышкъан денъызджилерни таныгъан Ибраим адлы бир аякъкъапчы олгъаныны бильдим, ве оны тапмакъ пешине тюштим. Тапкъанымнен, дердимни анылаттым. Манъа кесен-кес: «Бир аф-

тадан Акъярга кетеджек Джорджовада адында алманларнынъ къолунда эсир булунган бир рус гемиси бар. Онынъ такъымы иле сени таныштырырым. Олар сени гемиге алып кирерлер. Амма манъа ве оларгъа эки юз лей береджексинъ», – деди. Разы олдым. Манъа айрыджа рубле береджегини де айтты. Бир саат ичинде манъа 120 рубле тапып кетирди. Лей берип, рублелерни алдым. Азаплар коюмизге къайтып бильген-япкъанларымны бабама ве анама сёйледим. Чокъ кедерлендилер, амма къаршы чыкъмадылар. Бабам ревматизм себебинден юрип оламай. Анам хаста эди. Къардашым Салиха агълай. Дайым ве дигер аркъадашларым кетмектен вазгечтилер. Тек башыма ялынъыз къалдым. Беш кунден сонъра Костенджеде олмакъ кереким. Акъшам 120 рублени индже бир безге сарып урба тюбуне, белиме багъладым. Анам къалакъай (ягълы отъмек) пиширди. Бир шише къарпыз бекмези азырлады. Бабам джебиме 200 лей къойды. Эртеси куню бир къат урба, пекмез ве къалакъайны ве къыска тонымны аларакъ, арабагъа миндим. Анамнынъ, къыз къардашымнынъ козьяшлары ве эйи тилеклери арасында, яры севинчли ве яры кедерли, арекет эттим. Арабаджым Сеиткадил адында ихтияр бир адам, къомшумыз эди.

Ёлгъа чыкытыгъым кунде къомшумыз Юсуф агъанынъ гузель ве севимли къызы Усниенинъ дююни олды. Къызлар топланып, эв артындаки багъчасындан эллерини саллап меннен сагълыкълаштылар. Мен де ишаретнен «Аллагъа эманетим», – дедим. Богъазыма санки бир шей къадалган киби, къонушып оламайым. Араба узакълашкъанджа арада бир эп арткъа айланып бакътым. «Бельки бир даа бу ерлерге къайтмайджам», – дей эдим.

Ёлумызнынъ устюнде турган Къараккой, Хамзахаджи, Топракъхисар койлерини кечтик. Нусрет (Мусурат) коюнинъ бир километр узагындан кечеркен, бир болгар аскери ёлумызны кести. Араба-мызны тинтеджегини, ясакъ эшья булунып булунмадыгъыны тесбит этеджегини сёйледиди ве арады исе ясакъ бир шейлер буламады. Бунъа рагъмен даа илери кетемезсиниз, ясакъ, кери къайтынъ, дие туттырды. Бираз пара беререк ёлумызны девам эттик. Уйледен сонъра Костенджеге кельдик. Мен догъру аякъкъапчы Ибраим устанынъ тюкянына кеттим. Ибраим уста: «Бекле, бираз сонъра эки рус деньизджиси келеджек, сени танытырым», – деди. Бираздан дедиги адамлар кельдилер, таныштыкъ. Гедже саат там 24-те мени Костендже шеэр идареси бинасынынъ аркъасындаки кошеде беклейджеклерини ве о ерден алып гемиге алып кетеджеклерини ве ичери кирдиреджеклерини сёйледилер. Одеме параны оларгъа бердим.

Къардашым Неджип иле ведалашув

Къардашым Неджип алман башлангыч мектебинде окъуй эди. Акърабам Меннан эфендининь оълу Мидат иле бирликте бир тул алман къадынынынъ эвинде яшай эдилер. Оларнен корюшип, сагълыкълашмакъ ичюн оларгъа бардым. Бир саат къадар къо-нуштыкъ; оларгъа планымны анылаттым. Шашмалап къалдылар. Экиси де олса-олса 10 яшында бала олгъанларындан, бу акъта маиет ве манасыны менимсееджек чагъында дегиль эдилер, бир шей сёйлемедилер. Экисини де къучакълап, янакъларындан ве козьлеринден опип, кеттим.

Алман къадынынынъ фалы

Къардашым яшагъан эвинь саибеси къадын, эки ай эвель искамбиль къагъытларындан (*оюн карталары*) манъа фал бакъ-аркен, шуларны сёйлеген эди: «Сен бугунь бу ерде ишлериньни битирип, коюнъе къайтамаджакъсынъ, ярын къайттыгъынъ заман, эвиньизде, олдыгъыны эшиттигиньиз бир якъын акърабанъ иле къар-шылашаджакъсынъ... Бир къач ай сонъра сен денъиз ашыры бир ёлгъа кетеджексинъ. Бираз сыкъынты чекеджексинъ, амма сонъу эйи корюне». Керчек, о кунь ишимни битиреджегимни сандыгъым алда битиремейип, эртеси куньге къалгъан эдим. Эртеси кунь акъшам эвимизге баргъанымда, Османлы девлети ватандашы олгъаны ичюн, роменлер тарафындан сюрюн этильген ве биз, ольди деп эшиткен, тизем Муниренинъ къоджасы – Селямет ходжаны эвимизде коръмейимми?

Арабадан энмеден, анам къаршылады ве аман кендисинден, эвде ким олгъаныны сорадым. Анам: «Нечюн сорайсынъ?» – деди.

«Сен сёйле, мусафир, узакътан кельген бириси бармы?» – дие текрарладым. Севинчли бир тебессюмле: «Эбет, бар, Селямет эништень сюрюнликтен къайтты», – деди.

Къадыннынъ учюнджи кеанети (фалы) да чыкъты. Денъиз ашып Къырымгъа кеттим, бир бучукъ йыл анда олдым. О ерден Анадо-лугъа кечтим. Эки йылдан сонъ Романиягъа къайттым.

Бутюн бу ёлджулыкъларнынъ сонъу эйи чыкъты.

«Фал яланджы, гоньюль эгленджи» – дейлер, амма сёйленген-лер насыл догъру чыкъты! Эр алда бир растланты...

Шимди, текрар, денъизджилернен анылашып, гемиге минме-ге азырланам. О гедже саат там 24-те мен шеэр идаресининъ бинасы артындаки кошеде эдим. Бираз сонъра эки денъизджи кельди. Бирисининъ элинде ягълы бир ишчи жакети иле бир шап-ке бар эди. Буларны киймемни ишаретле анылатты. Юзюмни де, бираз комюр куесинен ышкъылап, денъиштирдилер. Элиме бир денъизджининъ ялыдан кириш-чыкъыш къагъытыны бердилер. Эки

денъызджи янымда, къол-къолгъа, саллангъан сархош такълиди япаракъ, ялыгъа тюштик. Алман невбетчилерининъ бекледиги буюк демир къапыдан кечеджек эдик. Онъа якълашынджа шапкемни къашларым устюне чектим, отекилер киби денъызджи къагытымны элимде тутаракъ, къапыдан сюрип кирдим. Алманлар бир шей сезмедилер. Телюкени атлап кечтик. Гемиге миндик. Мени ашагъыда, къазанларнынъ ве машиналарнынъ булунгъан къаттаки, денъызджилер ятакъларнынъ бирисине яттырттылар. Кучюк эшья богъчамны бир долапкъа сокътылар.

«Бу ерден тышары чыкъмакъ ёкъ!» – деп, кеттилер.

Арамада* якъаландым

Джорджовада Костендже лиманында, мен киргенден сонъра, эки кунъ къалды. Мезар киби тарашлыкъ ерден тышары адым атмадым, эп яттым. Авасызлыкътан, арекетсизликтен, ягъ, комюр ве дигер къокъулардан хасталандым. О вакъыткъа къадар темиз авада, сербестлик ичинде кечкен арекетли аяттан бирден бире там арекетсизлик, авасызлыкъ ве уриетсизлик, тюшкюнлик синъирлеримни ве рухумны чокъ сарсытты. Къарардан зияде тарсыкъа эдим. Башым шиддетле зонъкулдай эди. Шу анъ азатлыкънынъ къадрини ве къыйметини не къадар яхшы анъладым. Озь-озюмни бу сёзлернен тынчландырдым: «Ватан огърунда чекильген мешакъат – рахмет, чекильген сыкъынты – сеадеттир!». Амма, арада бир бу сычан ювасы киби ерге киргениме де пешман олмай дегильдим. Янымда саат олмагъаны ичюн вакъытынъ не олгъаныны бильмей эдим. Одамда даима электрик ышыгъы янгъаны ичюн, геджеми, кунъдюзми олгъаныны бильмей эдим. Къарным ачыкъкъан киби олгъанда, къалакъайдан бираз къопарып ашай, пекмез шишесини агъзыма таяп, бир-къач ютум иче эдим. Булары да артыкъ джаным чекмез олгъан эди. Сыджакъ бир емек, ве я шорба истей эдим. Денъызджилерден бириси бир къап къапыста емеги иле бир парча отъмек кетирди. Оларны о къадар иштаа иле ашадым ки, омрюмде бу къадар леззетли емек аз ашагъанымдыр. Геми учюнджи куню кете эди. Буны гемининъ салланмасындан ве машиналар гурюльтилерининъ артмасындан анъладым. Къач саат, къач кунъ кеткенимизни бильмейим. Бир хайли вакъыт сонъра гемимиз токътады, машиналары сусты. Мени гемиге кирдирген эки денъызджиден бириси, солгун, ве бенъзи сараргъан алда кельди. Чокъ телашлы эди ве русча бир шейлер сёйледи. Анъламагъанымны фаркъ эткендже, элинен долапны косътерип, ичине кирмемни ишарет этти. «Германский солдат», – дие, алман аскерлерининъ арама япкъанларыны анълатты. Деръал къапагъыны ачкъаны, анджакъ аякъта турулабиледжек, тар чамашыр долабына кирдим.

* Арамада – арагъанда, арагъан вакътта

Къапагыны орьтип, устуне бир асма килит къойды. Долаптаки ава эп азлаша, устюмни тер басты. Нефес алмам агъырлаша, коксюм сыкыла. Тышары чыкъмакъ истейим.

Бу арада алман аскерлерининъ аякъ давушларыны ве сеслерини эшиттим.

Одагъа кирип, долапнынъ къапагыны ачмагъа тырыша эдилер. Мен артыкъ алманджа не джевап берейим, дие, тюшюнем.

Килитни къопарып, къапакъны бирден ачтылар. Бир анъде къаршымда револьвернен, фенернинъ къуветли ышыгыны корьдим. Зифт къаранлыкътан къаба бир сес алманджа: «Тышары чыкы!» – деди. Алманджа джевап бердим: «Мен тюрким, ватаным кетем, аскер къачагъы дегилим!». Алманджа къонушкъаным ошларына кетти, сараргъан, зайыф сыфатым къыплерине токьунгъан олса керек, элимден тутып, долаптан чыкъардылар ве ич хырпаламадылар. Ялынъыз гемининъ когертесине чыкъмамны ве эшьямны яныма алмамны талап эттилер. Эшьямны къолтугъыма къысып, когертеге чыкътым.

Ышыкълар ичинде, арекетли, хаялымда жанландыргъанымдан даа буюк ве мухтешем олгъан Акъяр лиманына келип, ленгер аткъанымызны корьдим ве севиндим. Когертеде еди кишининъ тизилип сыралангъаныны корьдим. Мен де сырагъа кирдим. Еди кишиден бириси – Къырымнынъ Демирджи коюнден Фикрет адлы адам. Рус аскери оларакъ алманлара Добруджа джебесинде эсир тюшкен, кампа (лагерьге) алынган, ве о ерден къачып, меним киби, гемиге деньизджилер тарафындан сокьулган. Бир де Добруджанынъ Токьсофу коюнден Али адлы яшлы бириси бар эди. Бу да меним киби, Къырымгъа кельмек ичюн, гемиге гизли минген. Бунынъле, Акъяргъа чыкъмадан эвель, ашагъыда танышып, достлашкъан эдик. Гедже саат 24 олды. Эпимизни гемиден тюшюрип, бир аскер юк машинасына миндирип, алып кеттилер.

Акъяр апсханесинде

Юк машинасынен шеэр ичинде эппейидже долаштырылдыкъ. Трамвайлар къатнай. Къалабалыкъ энди азлашты. Этраф айдыныкъта. Тюкян витриналары мал толу эди. Биналар буюк, сокъакълар кениш ве темиз эди. Биринджи дюнья дженки санки бу ерлерге тиймеген. Большевик рус деньизджилери 1917-де бу ерде тешкиятланаракъ, Алма озени боюнда Къырымнынъ миллий сювары полкы ве пиядеси иле чарпышкъан ве Акъмесджит шеэрини ишгъаль эткен. Большевиклер Акъмесджитте Миллий Къурултай укюметининъ ёлбашчысы Челебиджиханны ольдюрип деньизге аткъанлар.

Козьлерим, тюрклерге аит джами, мектеп, бина, тюкян, локанта (ресторан, кафе) киби ер кыдыра, факъат, корьмей. Машинамыз, денъиз кенарында, юксек диварнен сарып алынган, буюк бинанын огюнде токтады. Алман аскерлернин невбетте турган буюк демир кяпысында бизни машинадан тюшюрдилер. Мен бу ерни кышла (казарма) сандым. Мегер Акьярнын мешур апсханеси экен.

Бизни баш кябулджыга теслим этилер. Устюмизни арагандан сонъра, кяранлык, узун коридорлардан алып кетип, айры одаларга дагытмага башладылар. Буюк бир кяпыны ачып, мени аркямдан ичери итедилер. Кирген ерим не олганыны корьмегеним ичюн, адым атмага кьоркктым. Бельки огюмде бир чукьур я да бир учурым бардыр, деп тюшюндим. Бираз сонъра бир ерде бир серник янды. Бир дакккя девам эткен аладжа кяранлыкта кирген ерим кениш бир ода, бир дивардан дигерине узанган бир тахта ятак ве онын устюнде бир чокь кишинин, урбалары такым, кярма-кярышык ятканларыны эследим. Ерде чименто (цемент) узеринде ятканлар да бар. Мен де сагдаки дивар тюбюне чектим. Кысккя куркюмни кийдим, чамашыр богчамны ястык яптым ве чиментонин устюне узандым.

Саба саат алтыда эпимиз уяндык ве кялккык. Кырымтатарлар яныма сокьуларак, кяерли ве ким олганымны, апсханеге не ичюн тюшкенимни, не кябаат ишлегенимни сордылар. Маджерамны анылаттым. Мерак иле динъледилер ве сонъра: «Сен кьуртулырсын, кябаатлы дегильсин!» – дедилер.

Мени саат секизде кябулджынын одасына кетирдилер. О да апсхане мудирин олган алман субайына алып барды. Онда да маджерамны анылаттым. Хаста олганымны ве экимге ихтияджым олганыны сейледим. Бир сааттен бир алман аскерий экими кельди ве мени эйидже козьден кечирди. Синьирлерим ергун, вуджудым динъленмеге мухтадж олганыны сейлеерек, манъа он кунь истираат берди, ве мени ашадаки айры бир одага кьойдырды. Бир кьач кунь ичинде озюме кельдим. Бир афтадан мени ве Алинен Фикретни бир алман аскеринен Акьярдаки алманларнын баш штабына алып кетилер. Кябулханедеки кялабалык ичинде беклеркен, яхшы кийинген, башында гузель кялпак олган бир кырымтатары кельди. Фикрет бу адамны корьгенинен аяккя секирип турды, ве элине сарылып: «Аман, Садык агьам, бизни кьуртар!» – дие, ялвармага башлады.

Садык Кяйтаз адлы бу мухтерем киши янымызга кельди ве дердимизни сораштырып бильди. «Бир чаре булурым, бираз бекленъиз!» – деп, генерал Кошнын одасына кирди. Он дакккядан бизни чагырдылар. Кырымтатары генералнын янында мукемель алманджа кьонушып ве бизим кырымтатарлар олганы-

мызны аңлатып, азат этильмемизни риджа эте эди. Генерал разы олды. Костенджеден Акъярга къадар геми ёлджулыгымызнынъ фияты оларакъ, бизим юзер рубле одемемизни ве азат этильмемизни эмир этти. Бу фиятны мен иле Алиден алдылар. Фикрет эсир олганы ичюн, ондан алмадылар, амма оны да азат эттилер.

Бизни къуртарган Садыкъ эфенди мырза, сойады Кайтазов экен. Алманияда тасиль алган ве Къурултай укюметининъ Акъярда темсильджиси экен. Али бейнен манъа Багъчасарай шеэринге къадар трен иле бедава кетмемиз ичюн весикъа берди. Онъа чокъ тешекюрлер айтып ве миллий укюметимизге дуа этип, сагълыкълаштыкъ, апсханеге къайтып, шейлеримизни алдыкъ. Апсхане мудирине ве баш къабулджысына тешекюр бильдирип, сагълыкълашып шеэрге кеттик; шу акъшам треннен Багъчасарайга барып чыктыкъ.

Багъчасарай маариф мудирлигинде

Саба эртеси Багъчасарайда эдик. Али Эфенди иле бир мусафирханеге ерлештик. Мен маариф мудирлигине кетерек, Романиядан кельген эскиден бир къырымлы олганымны, Къырымнынъ Къурултай укюметининъ Истанбул мураххасынынъ вежлетли эльчисининъ Костенджеге келип, чагырганы узеринде кельгенимни, Истанбулда лицейде тасиль алганымны, озь юртумда оджалыкъ япмакъ макъсадыле, миллет ве девлетиме кичкене олса да хызмет этмеге истегенимни тилим барганы къадар аңлатмагъа ынтылдым. Багъчасарайда бир башлангыч мектепке тайинимни риджа эттим. Мудир мени Багъчасарай Кайтаз ага мектебине оджа этип тайин этти ве ильк маашымы да деръал одетти. Экинжи куню мектепке кельгенимде бир дин дерси оджасынынъ талелелерни окъуткъаныны корьдим ве онъа тайин эмиримни косътердим. Мемнюн олды. Мен тюркче, тарих ве джогърафия дерслерини береджегимни сёйледим. Багъчасарайдаки китапчы А. Тарпиден керекли дерс китапларыны талелелерге алдырттым ве окъутмагъа башладым.

Бир татиль куню Багъчасарай Зынджырлы медресесини зиярет эттим. Бу ерде Истанбулдан кельген ве оджалыкъ япкъан Фаикъ эфендинен, Чанакъкале дженклеринде бир къолуны гъайып эткен Чолакъ Фаикъ эфендинен ве Риза эфендинен таныштым. Учю де Истанбулда юксек тасиль алган кишилер. Зынджырлы медресенинъ мудире – Керичли Якъуб эфенди. Бу да тасилини Истанбулда алган. Мудир Якъуб эфенди иле аңлашамагъанларыны сёйледилер. Вазиятлеринден мемнюн олмагъанларындан языкъсындылар. Мен кедерлендим ве келеджегимизни козь огюне кетирип, азапландым. Шаир Мемет Ниязийнинъ Акъмесджитте «Хакъ сес» газетасынынъ баш муаррири олганыны айттылар.

Мен газетаны даа эвель корьгеним ичюн, биле эдим. «Хакъ сес» газетасы Къурултай укюметининъ ишини хафиф шекильде тенкъид эткен макъалелер баса ве мухалефет (оппозиция) джефесини (тарафына) къолтута эди. Др. Мемет Нури де о сырада Акъмесджитте ве Къурултайда аза эди. О да мухалефет тарафында чалыша эди. Мухалефетни темсиль ве тешкиль эткенлер бир сыра оджалар иле мырзалар эдилер. Буларнынъ Къурултайнынъ азалары ичинде аз олгъанлары ичюн муим бир роль ойнаялмай эдилер.

Фотисала коюнде

Къайтаз агъа мектебинде чалыша башлагъаныма йигирми кунъ олды. Бир кунъ Маариф мудирлигине чагъырылдым. Кельгенимнен, мени эки киши беклегенини корьдим. Маариф мудир: «Оджа эфенди, бу эки эфенди сени оджа оларакъ Фотисала коюне давет эте, кетерсиньми?» – деди; иляве этти: «Фотисала буюк гузель ве зенгин бир татар коюдир. Инсанлары окъумагъа севген, оджагъа итибар эткен кишилердир. О ерде чокъ раат оладжакъынъа инанам». Ич итираз этмеден ве шарт къоймадан разы олдым. Бу эки киши, Фотисаланынъ итибарлы ве зенгин агъалары олгъан Абдулла ве Ахтем Абдурахман къардашлар эдилер. Бир саат сонъра ёлгъа чыкъмакъ арекет этеджегимизни бильдирдилер. Мен шу вакъыт ичинде Къайтаз агъа мектебине кирип, оджаларгъа ве талелелериме олдугъыны ве къарарымны бильдирдим, ве, Аллагъа эманетим, дедим. Эппейидже узюльдилер. Отельден эшьямны алдым ве ёлгъа чыкътым.

Бир саат сонъра бесленген, джюйрюк эки ат екильген бир фатоннен ёлгъа чыкъып, догъру Фотисалагъа ёнедик.

Этрафы безз топракълы (киречли) байырлар иле сарылгъан бир ова (вадий) ортасында булунгъан Багъчасарайдан чыкъкъандан сонъра, бир саат къадар кеттик; Ялта уездининъ зюмрют киби ешилъ, дерели-тепели, багъ ве багъчаларнен толу илине кирдик. Илык сефер, севгили юртумнынъ овасыны, дере ве тепелерини, багъ ве багъчаларыны тоя-тоя, темиз авасыны, джигерлериме чекечеке, Улу Танърыгъа тешеккурлер айта-айта, зевкъ ве хошнутлыкъ иле, сейир эттим. Кендими чокъ бахтияр ис эттим. Кишининъ кенди миллетининъ топрагъы устюнде «озь юртум» дие яшамасы, не хош! Не татлы! Не буюк сеадет! Танъры бу сеадетни миллетини ве юртуны севген эр кишиге насип этсин! – дие, дуа эттим.

Абдулла эфенди Абдурахманов биринджи дюнья дженкинде чарлыкъ ордусында чавуш рутбеси иле аскерлик япкъан, аягъындан ве къолундан яралангъан, факъат къуветли ве мазаллы бир киши эди. Зенгин, миллетчи ве къурултайджы эди. Къардашы

Ахтем, аскерлик ялмаган, ири, кыветли-кучлю, дюльбер, миллетчи, большевиклернен курешкен бир идеалист кырултайджы эди. Абдулла эвли, Ахтем бекяр эди. Айше адында чокъ урметли бир аналары, Анифе адында бир кыыз-кярдашлары бар эди. Мерхум бабалары мутаассип (фанатичный) олганы ичюн, не огулларыны, не де кыызларыны окъуткъаны ёкъ. Кырым тюрклери (кырымтатарлары) умумен алсакъ, зенгинлери шахсий оларакъ, балаларыны, таассип ве джайль оджаларнынъ янълыш телькинлери (теклифлери)себебиле, окъутмаганлар. Бу тарафтан, миллий истикляль давасы сырасында ве Кырултай девринде чокъ буюк зарарлар корьгенлер.

Бу нукъсанларыны тюзетмек ичюн, Миллий Идаре заманында, илим ве маариф огърунда буюк гъайрет сарф эткендирлер.

Фотисала кою Ялта ильчесининъ (больгесининъ) буюк койлеринден бири эди. Багъчасарай-Ялта ёлу узеринде, этрафы багълыкъ ве багъчалыкъ олган, ичинден сув акъкъан, иляджханеси, фурунлары, локанта (рестораны), ательелери, тюкянлары, къавеханелери ве буюк бир хастаханеси булунган, алты мааллели ве беш бинълик эалиси олган, бир кой эди. Ялынъыз эки-учь рус аилеси, къалганлары эпси кырымтатары эди. Эр маалленинъ бирер джамиси бар, амма бутюн койде ялынъыз эки башлангыч диний мектеп. Бир де, чар девлети тарафындан, буюк бир багъча ортасында япылган бир мектеп. Эки башлангычта тек Кыран ве «ильмихал» окъуткъан, башларында сарыкълары олган, эки оджа.

Бу себептен Абдулла ве Ахтем кярдашлар Багъчасарай маариф мудирлигинден, койге генч мектеп оджасы кельгенини истегенлер.

Чарлыкъ идареси Акъмесджитте кырымтатарларгъа оджа етиштирмек узере бир «Татарская школа»ны ачкъан, амма бу ерде татарджадан зияде русча окъутилган, ве кырымтатар генчлерини руслаштырмакъ гъаеси кутюльген. Бу окъув юртуны битиргенлер, татар мектеплеринде татарджа ве я тюркче дегиль, русча окъутмакъ узере азырланганлар. Фотисала мектебинде русча дерс берген багъчасарайлы Якъуп Сеитджелил адында бир генч бар эди, ве кярдашы Сеитваап да «Татарская школа»да окъуй. Бу окъув юртунынъ мезунлары арасында руслыкъны аз-чокъ севген тек-тук киши булунса да, эксериети – миллетчи эди. Амма кырымтатарджа дерс бермеге бильгенлер аз эди.

Халкъ тоplashувы

Бир кунъ сонъра кой халкъы, койнинъ зенгин ве аллы-такъатлы кишилеринден Зейнеддин Аджнынынъ джемааткъа вакъуф берген шахсий мектеп бинасында топланды. Ахтем эфенди мени халкъкъа такъдим этти: «Эйи ве генч бир оджа истеген эдинъиз. Иште,

сизге Истанбулда ве Романияда окъугъан Къырым асыллы генч бир оджаны Багъчасарай маариф мудирининъ разылыгы иле, оны тайин этильгени мектептен алып кетирдик. Маариф мудиринден алгъанымыз бильгиге ве оджа иле япкъанымыз бир-эки кунлюк къонушмамыздан эдинген къанаатымызгъа коре арадыгъымыз ве мемнюн къаладжагъымыз бир оджадыр. Кендиси иле айлыкъ хусусында къонушырым ве анылашырым», – деди.

Мен шу къыскъа къонушма иле джевап бердим:

«Севгили агабейлерим, мен кенди юртума ве бу ердеки къардашларыма кучюм ве къудретим олгъаны къадар чалышаракъ, файдалы олмакъ ичюн кельдим. Добруджадаки къырымтатарлары, сизинъ къардашларыныыз, ватанымызда къурулгъан Къурултай укюметининъ илян эткени уриет ве мухтариеттен буюк севинч ве бахтиярлыкъ дуйдылар. Бу ерге менимле берабер пек чокъ генч кельмек истеди. Амма о ерде ерлешкен кечиджи алман аскерий идареси изин бермеди. Добруджадаки къардашларыныыз ватан асрети чекмектедирлер. Мен шуны ачыкъламакъ истейим: мен бу ерге пара къазанмакъ, раат яшамакъ ичюн кельмедим. Манъа яшамакъ тек бир ода, яшаяджакъ къадар пара берсеныз, бутюн авеслик ве пайретимнен балаларыныызны, меним къардашларымыны окъутмакъ ичюн чалышырым. Бу ерде мен яны адамым, яшама шартларыны бильмейим. Сиз не такъдир этсеныз, мен разым», – дедим.

Бу къыскъа къонушмам бегенильди. Аман беш кишилик бир комитет сечильди. Ахтем эфенди реис олды. Комитет манъа ода булмакъ ве пара одемек вазифесини бойнуна алды. Шунунынен топлашув екюнленди.

Комитет бир куньден сонъ манъа шоссе кенарында мустакъиль, темиз, тешемели ве таванлы бир ода тапты. Темиз бир ашханеден уйле ве акъшам емеклери алмамны къарарлаштырды. Айда 150 рубле пара бермекни де къабул этти. Ятакъ, ёргъан киби зарурий эшьа да берди.

Одагъа ерлештим, эки кунъ сонъра ишке башладым. Койнинъ ерлиси ве медреседе окъугъан бир хафиз иле бирликте, о – дин дерси, мен – тюркче, тарих, джогърафия ве эсап окъутаджакъ эдик. Музыка, ресим ве беден тербиеси иле мешгуль оладжакъ тым. Мектеп идареджиси ве месули мен эдим. Беш сыныфлы бир окъутув программа яптым. Балаларны енгиль бир имтиандан кечиререк, бильгилерине ве яшларына коре, сыныфларгъа айырдым. Багъчасарайдан окъутаджакъымыз китапларны кетиртикти.

Авес ве зевкъ иле окъутмагъа башладыкъ. Пек къыскъа заманда балаларнен эйи анылаштыкъ. Зеки, чалышкъыр ве тербиели балалар экен. Къыз ве огълан – къарышыкъ отурта эдим. Бешинджи сыныфта 13-14 яшында къызлар да бар, огъланлар да. Буларнен арамда 4-5 яш фаркъ бар. Бунынынен берабер олар манъа чокъ сайгъы косътере, мен де пек джиддий эдим.

Койнинъ халкъы тютюнджилик, емишчилик, ве буларнынъ тиджаретини япалар. Инсанлар диндар ве мухафазакар чалышкъыр, хамиятли, характер бакъымындан сагълам ве дюрюст, урф-адетлерине багълы ве къавий кутъкенлерден. Эксерияти джаиль. Медреседе окъугъанлар бар, мутаассип кишилер. Янъылыкъны ойле пек хош къаршылагъанлардан дегиллер. Къызларнынъ чокъ окъугъанларыны бегенмейлер. Орта тасиль корьгенлерден биркъач данеси бар. Юксек тасиль корьгени ич ёкъ. Къадынлардан башлангъыч мектепни битирген биле, ёкъ дениледжек къадар аз. Къадынлар эркеклерден къачыналар, бири-бирлерини корьмейлер. Дююнлерде къыз ве къадын эркеклерден айры топланып эгленелер. Чёль тарафтаки къырымлыларнынъ «чыньлашма» адети буларда ёкъ. Къонушма тиллери ялыбою шивесидир. Язнынъ тютюн ишлеринде чалышкъанларнынъ эпси украиналы къадын ве къызлар. Татар къадынлары чалышмай ве эвден чыкъмайлар. Бу тутумнынъ икътисадий ве социаль тарафындан къырымлыларгъа паалы мал олдугъында шубе ёкътыр.

Къырымтатарларнынъ аят къурумы, пек чокъ урф-адетлери, даа сонъра коммунизмнинъ япкъаны алтында денъишкендир. Таассюп баррикадлары йыкъылды. Къызлар да эркеклер киби социаль аяткъа къошулды, алий тасиль коре башлады. Бунъа къаршы олгъан эски тюрк тербиеси, ахлякъы, темизлиги де, языкъ ки, йыкъылгъан, янъы бир тип ортагъа чыкъкъан.

Кезинтилер ве темашалар

Балаларгъа, юкъарыда язгъаным дерслер янында огреткен манзумелер, шиирлер, тюркюлер ве маршлардан ве кучюк пьесалардан топлагъан программаларда халкъкъа темашалар япмагъа планлаштырдым ве окъув сыныфында япкъан ильк мусамере чокъ бегенильди ве алгъышланды. Бунъа къадынлар къатылмагъанлары себебинден, оларнынъ истеклери узерине, оларгъа да айрыджа косътердик; пек мемнюн къалдылар. Мектеп ве окъувгъа севгилери ве манъа ишанчлары артты. Къыш айларында темашаларны бир къач кере текрарладыкъ. Рагъбет ве сейирджилер о къадар артты ки, айны программаны эки кере косътермек керек олды. Якъын койлернинъ сакинлери кенди койлеринде шу темашалар япылмасыны истедилер. Бунынъ узерине Коккозьде ве дигер эки койде яптыкъ.

1919 йылынынъ майыс айында дерслернинъ екюнине 15 кунъ къалгъанда, бешинджи сыныф талелелеринен мустесна гузелликтеки орманларнынъ, багъчаларнынъ, акъар сувларнынъ сюследиклери байырлары ве чайырлары ве булар арасындаки койлерни долашмагъа башладыкъ. Бири-бирлерине энъ чокъ 4-5 км месафедде койлер, темизлик ве сагълыкъ ичинде булуна. Эвлернинъ

эксерииети эки къатлы, балконлы, кениш одалы ве буюк пендже-рели ве емиш багъчасынынъ ортасында, ве бир-бирлеринден хайли узакъ тура. Багъчаларнынъ бир кенарында ве эвлерден айры – тютюн къурутма анбарлары, емиш мағазалары, сыгъыр ве ат ахырлары бар. Раат ве тынчлыкъ, рефах ичинде яшайлар. Хырсызлыкъ, намускъа теджавуз, тиленджилик ве хусусан джинает ве интихар киби сучлар эшитильген шейлер ёкъ.

Он-он эки талебем бир-бири артындан тизилип, башларында олгъаным алда, маршлар сёйлеерек кете-кете, койге келип киремиз. Этрафымызда аман халкъ топлана. Койнинъ мектеби янында я мейданында топлангъан халкъкъа мен эвеля къыска бир чыкыш япам, сонъра талебелерим маршлар сёйлей, манзуме ве шиирлер окъуйлар. Булар Истанбул ве Къырым лехчесинде язылгъан, энъ окъунакълы, тесирли миллий маршлар, шиирлер ве манзумелер эди.

Мектепте – маруза, джамиде – вааз

Ахтем эфенди Багъчасарайнынъ корюмли зенгин мырзалардан Мустафа эфендининъ къызына эвленди ве буюк дююн япты. Дживардаки койлерден мырзаларны чагъырды ве топлады. Бу себеп иле меним сыныфымда бир лекция бермемни ве бир темаша тертип этмемни уйгун сайды; мемнюниетле къабул эттим. Буюк бир топлашув огюнде тюрк тарихынынъ буюк хаканларындан Аксак Тимур акъкъында бир саат девамында бир лекция бердим. Сонъунда талебелерим озюм язгъан «Учъ сагъыр» адындаки кулдириджи пьесамны ойнадылар, шиирлер окъудылар ве маршлар сёйледилер.

Коюмизнинъ буюк джамисинде бир вааз беререк, халкънынъ ишанчыны ве севгисини даа зияде къазанмагъа тюшюндим. Койнинъ молласы ихтияр Халил оджадан «Бинъ бир хадис» китабыны алдым; илим тасили, бирлик ве ярдым, ватан ве миллет севгиси акъкъындаки хадис-и шерифлери яздым. Буларнынъ тефсир ве ачыкъламалар язаракъ узун бир вааз азырладым; Джума куню курсюге чыкып эйи бир вааз бердим. Бу къонушмам, узеринде кунълердже азырлангъаным ичюн, халкъ узеринде эйи чыкыш яптым. Койнинъ зеки ве бильгили, Кезлевден кельген хатипи ваазымны такъдир ве мени тебрик этти. Бундан сонъра койдеки турмушым ве халкъ назарындаки итибарым даа чокъ артты. Ич бир зияфеттен ве мусафирликтен къалдырылмайып, эпсине чагъырыла эдим, ве энъ яхшы ерде отуртылгъан хатип эфендининъ янында отуртыла эдим. Генч деликъанлы олгъаным ичюн ихтияр кишилерден усть отурмагъа сыкыла эдим, амма зорлап отурта эдилер.

Ваазымда тефсирлеп окъуп ачыкълагъан хадис-шерифлерим бойле эди: «Бешиктен мезаргъа къадар илим ве тасильге

ынтылынъыз!», «Илим атта Чинде олса биле, ынтылынъыз ве тасиль алынъыз!», «Илимге ынтылмакъ ве тасиль алмакъ эр мусульман эркегине ве къадынына фарздыр». «Бутюн иман эткенлер, айны иманда олгъанлар – къардашлардыр». «Мусульманлар ве тюроклер бу юксек анъламлы ве икметли сёзлерни тутмагъанлары ичюн джаиль къалгъанлар, ватанларыны, мухтариетлерини гъайып эткенлер, ябанджыларгъа эсир тюшкенлер, факъыр, сефиль, зелиль ве хакыр къалгъандырлар; эр тюрюлю мешакъат ве эзиетке огърагъандырлар. Эсарет ве сефалеттен къуртуларакъ урь, мустакъиль, муреффех олмакъ ичюн, окъумакъ, замангъа коре етишмек керектир. Ватан ве миллет ичюн федакярлыкълардан къачынмамакъ лязимдир», – дие, акъылым ирдиги къадар, тарихымыздан ве бугуньки вазиетимизден орьнеклер беререк анълатмагъа арекет эттим; башкъа миллетлернен мукъаесе яптым.

Койде, джума намазларына бара, арада бир минареге чыккып, эзан биле окъуй эдим. Бу арекетлеримнен халкънынъ сайгъы, севги ве ишанчыны там къазанаракъ даа файдалы олмакъ, къызларгъа ве огълан балаларгъа огреткен дерслериме къаршы чыкъмамаларыны сакъламакъ гъаесини куте эдим. Мында буюк еньиш эттим. Генч талебелеримнинъ ве халкъ ичюн хызметлерим бу мевамым саесинде, миллетке даа къолайлыкънен якълашабиледжегине ве хызмет этебиледжегине инана эдим ве мында янъылмадыгъымны анълай эдим.

Ресмий кадрогъа кечмем

1919 йылнынъ окъув башында русча огреткен оджа аркъадашым Якъуб Сеитджелильнинъ ярдымы иле земство идаресининъ ресмий оджалар кадросына ве ресмий мектеп бинасынынъ бир одасына кечтим. Халкънынъ одеген парасындан вазгечтим. Бунынъле эм шахсий эм ресмий мектепте айны дерслерни бермеге девам эттим.

Мектепнинъ бир одасында менимле Якъуп, дигер одасында – Якъупнынъ анасы отура эдик. Якъупнынъ анасы бизим емегимизни азырлай эди. Масрафны экиге пайлаша эдик.

Мектепнинъ буюк бир сыныфы, бир китапханеси, бир холлы бар эди. Якъупнынъ «Татарская школа»да окъугъан Сеитваап адындаки къардашы язда бизим янымызда ве одамызда къала эди. Якъуп Сеитджелил, муневвер, миллетчи, русча чокъ яхшы бильген, 27 яшында бир оджа эди. Экимиз тюркче-русча бир лугъат азырламагъа башлагъан эдик. Буны «М» арифине къадар яптыкъ.

1920 йылнынъ июнь айында Къырымдан айырылмакъ межджбуриетинде къалгъан эдим; лугъатны ойле де битирип олмадыкъ.

1920 сенесининъ сонъ бааринде кельген ве ондан сонъра Къырымны ишгаль этерек, бир даа чыкъмамакъ узере эллерине

кечирген большевиклер тарафындан Якъупнынъ бир чокъ вакъыттан сонъ къуршунгъа тизильгенини бильдим ве пек янган эдим. Бойле нидже генч, муневвер ве миллетчи къырымтатарларны большевиклер тарафындан, къабаатсыз ольдюрильгенлери ве инсанлыккъа къаршы ишленген энъ буюк ве джанаварджа джипает олгъаны белли олды.

Миллетчи бир рус къызы

Аркъадашым Якъуп 1919 сенеси, язнынъ сонъунда, мектепке 18 яшларында бир генч рус къызыны кетирди. Гузель, корюмли, зеки ве къурназ эди. Сёйлегенине коре, къартбабасы генерал, бабасы албай эмиш. 1917 инкъиялында экисини де большевиклер ольдюргенлер. Бу къыз насыл да олса, къачып, эки йыл къадар анда-мында долашкъан сонъ, къырымтатарларнынъ арасына келип яшамасы хавфсыз ер олгъаныны анълап, мында кельген. Фотисаланынъ бир къавеханесинде пайнозю, кедерли алда экен, Якъупнен танышкъан, дердини айткъан ве эвине алынмасыны риджа этерек, къабул эттирген. Къыз рус лицейининъ сонъки сыныфында экенде инкъиял къопкъан ве о тасилини девам эталмай къалган экен. Рус тарихындан алган дуйгъусы ве ильхамы иле, там тюрк душманы эди. Бу юзден мен кендиси иле тарихий вакъиялар ве бильхасса Османлы-Рус дженклери узеринде мунакъаша эте эдим. Къонушмаларымызны Якъуп ве къардашы Сеитваап терджи-ме эте эдилер. Биз, учъ тюрк оларакъ, къызны сыкъыштырып, енъип, ве сонъунда оны бизим акълы олгъанымызны танымагъа меджбур эте эдик. Факъат, тюрк душманлыгъыны сильдиремедик. Якъупнынъ къыз иле арасы чокъ яхшы ве самимий эди. Ара-сыра мандолина чалып, рус оюн аваларына къызны ойната. Къызнынъ Сеитваапнынъ ве хусусан меним бакъмама ич сабыры чыдамагъаны ичюн, оюнны дигер одада иджра эте ве бизим одамызнынъ къапысыны килитлете эди. Биз исе олабильгени къадар анахтар делигинден сейир эте эдик. Рус къызы аркъадашларымнынъ анасынынъ ода-сында къала эди. Мен къызнынъ янымыздан кетмесини исрарле истемейип наразылыкъ косътермеге башладым. Сеитваап иле анасы да манъа къатылынджа Якъуп да разы олмакъ ве къызгъа ёл бермек зорунда къалды. Шу куньлерде эвимизге окъув аркъадашы ве меслекдеши олган Багатыр коюнинъ рус тили оджасы, орта яшлы ве къуветли бир къырымтатары кельди. Якъуп къызны бу адамгъа теслим этти; биз де бу сыкъынтыдан къуртулдыкъ...

Девами бар

Муэллифнинъ язы услубинде нешир этиле.

Эскендер ЛЮМАЧОВ

Балалыкъ хатырлавларым

Повесть

Эки вагон къанфетнен, бир вагон печенье

Къартбабам тантаналы суретте, яваштан сагъ элини штанынынь арт джебине узатты. Шимди о, Абла дайымдан кельген телеграмманы окьюйджагъыны, мен энди дуя эдим. Меним балалыкъ хатырлавларыма коре, Абла дайым Москвадан сыкъ-сыкъ телеграммалар ёллай, меним ичюн андан эки вагон къанфетнен бир вагон печенье кетиргенини яза.

Мен кучелек киби къуванчнен секириклеп, къартбабамнынь аякъларына сарыла берип, татлылыкъларны беклеп, эп тамшанам. Къартбабамны, бойле севинчим къувандыра, мен онынь биринджи торуны олам да! Торунлары олгъанлар, къартбаба-къартаналарнынь хош дуйгъулары не олгъаныны, эльбет, биледирлер.

Вагон не олгъаныны, онынь буюклигини, о къадар бала бахтыны къаерде ерлештирмек мумкюнлигини, мен анълай эдимми? Ким биле, оны хатырлап оламайым.

Лякин шу девир, шу чагдаки балалар ичюн, бахт, керчектен, къанфет ве печеньеен ольчениле эди.

Демирёл станциясынынь янында яшап, вагон деген шейни, бельки, корьгендирип, эльбет. Биз вокзалдан учь юз метр авлакьта яшап, къартбабамнен анам, демирёлда чалыша эдилер.

Дженктен сонъ девирлер агъыр олды. Бу акьта язып токьталмагъа истемейим – чокь язылып, чокь айтылгъандыр. Балалыгымда, мени агъачтан япылгъан, чельтеккли къутуны анъдыргъан, агъач копчекли арабачыкънен ташып юргенлери акьылымдадыр.

Амма къанфетлернен печеньеге къайтайыкъ.

Мени кимсе демирёл станциясына алып бармады, меним кьянфет ве печенъемнен толу вагонларымны косътермеди.

Лякин, олар керчек олгъанына, мен джан-юректен инана эдим. Амма, нечюндир, кет-кете Абла дайым татлылыкълар толу вагон ерине, манъа ялынъыз бир-къач кьянфетнен печенье кетире эди. Догърусы, бугунъ, етмиш йыл кечкен сонъ, не кьянфетлер сайысыны (бельки даа саймагъа бильмейдирим), не дадыны, не оларны ашагъанымны хатырлап оламайым. Амма телеграммаларгъа инанып, оларны сабырсызлыкънен беклегеним, кьянфетнен печенъелер керчек олгъанларыны, о вакъытта, беш яшындаки огъланчыкынынъ татлы теэссуратларынынъ себепчилери эди.

Булар эписи – бугунъ хатырамда сакълы тургъан, бинъ докъуз юз элли бир сенесинде Мелитополь шеэринде юзь берген, меним омюримнинъ ильк хатырлавларымдыр.

Ана тарафтан къартбабамнынъ къорантасыны сарсыткъан «раскулачивание», Уралгъа сюрдюлик, Уралдан къачув, сойдадыны денъиштирюв, Къырымгъа къайтмакъ къоркъусы себебинден, бизим къорантамыз 1932 сенеси Мелитополь шеэринде токътмагъа меджбур олды. Буны мен кечче, бираз осип, озюмни билип башлагъан, тилимни тыймакъ огренгенимден сонъ, бильдим.

Шимди исе мен – Москвадан келейткъан, татлылыкъларнен толу вагонларны беклеген бир балам. Абла дайымнынъ сымасыны хатырлап оламайым, лякин къапыста къочаныны тутып тургъан фотосы акъылымда. О, ёлджуларны ташыгъан треннинъ озгъарыджысы чалышып, Москвагъа сыкъ баргъаныны, манъа айта тургъанлар.

Биз вокзалгъа якъын яшагъанымыз ичюн, халкъымызнынъ мусafirченлигини саесинде, эвимизде чокъ, асла таныш олмагъан семетдешлеримиз къона эдилер. Булар арасында, я сюрдюликтен инанылмайджакъ алда къачып къуртулгъанлар, я да дженктен звель «раскулачивание»ге огърагъан семетдешлеримиз, дженктен къайткъан, амма, наразылыкъ бильдирип, сюрдюликке кетмеген ве Мелитополь дживарларында ерлешкен аскерлер эди. Меним бабам Меджит Люманов ве тиземнинъ акъайы Ферид Къадыров, айны ойле япкъанлардан эдилер.

Шимди, эльбет, Абла дайы трен озгъарыджысы олмагъаныны, мен энди билем, чюнки Мелитопольден кечип кеткен трен бригадалары сонъки станцияларда, я Москва я Акъмесджитте тертип этиле эдилер. О девирде Абла дайы, не Москвада ве не де Акъмесджитте ишке алынмасы мумкюн дегиль эди. Мелитополь-Москва пассажир трени исе ёкъ эди.

Бугунъки кунъде оны иш адамы деп эсапламакъ мумкюндир, о девирде исе онъа «спекулянт» дениле эди. Малына къат-къат фият къойып саткъаны исбат этильсе, оны шу вакъытлары, якъалап, махкеме эте биле эдилер. Абла дайы, тахминен, Мелитополь дживарындаки бир-де-бир койде яшагъандыр. О къартбабама

япкъан къыскъа зияретлер, Мелитопольден Москвагъа даима къатнагъанда бизим эвде къонып къала эди.

Къартбабам курсюге отура, дёрт къатлангъан газета парчасыны алып язып, оны ифаденен окъумагъа башлай. Меним ичюн татлы-татлы сёзлер эп ягъмакъта, Абла дайынынъ къанфет печеньенен кельгенини тасавур этип, тамшанам.

Телеграмма бир чокъ сефер окъулгъан сонъ, мен оны севинчен опем, сонъ кягыт кене дёрт буклениле ве къартбабамнынъ арт джебине сакъланыла эди.

Къанфетли вагонларым къайда къалды, десем, къартбабамнен Абла дайым тарафтан: олар ёлланылгъан, лякин бельки бир ерлерде джоюлгъандырлар, дениле эди. Келеджекте, Абла дайы олар Мелитопольге кельгенини мытлакъа незарет этер, дениле эди.

Къартбабамнен бир чокъ хатырлавларым багълыдыр, лякин бусы – энъ хошнут, энъ тесирли, тебессюмлер догъургъан хатырлавларымдандыр. Бу левханы балаларыма, къыз торуныма, догъмушларыма тарифлейим. Эминим, сюлялемизнинъ несиллери де буны тарифлейджектир.

Меним къартбабам – Суинмырза Толубеев мына бойле аджайип бир хатыраны къалдыргъандыр. Я бизлер, земане къартбабакъартаналар, торунларымызгъа не къалдыраджакъмыз, хатыраларына анги дуйгъулар синъип, оларны омюр бою озгъараджакъ? Бу телефон, самокат ве дигер маддий шейлер олмасын, дейим, чюнки, вакъыт кечтикче, олар ипранып ёкъ оладжакъ.

Дондурма

Дондурманы ильки таткъанынынъ не заман олгъаны сизинъ акъылынынъыздамы? 1950 йылларынынъ экинжи ярысындан сонъ догъгъанлар бу суальге бельки тааджипленирлер.

Дженктен сонъ догъгъанлар исе, дондурманы ильки таткъан заманны мытлакъа акъылларында тутадырлар.

1960-нджи йылларда догъгъанлардан буны сорасаныыз, олар: «Бу насыл садедиль суаль я?» – дерлер. – Дондурманынъ эки чешити – докъуз капиклик сютю сою, ве он учь капиклик къаймакълы сою бар эди. Кимерде еди капиклик мейвалы сою расткеле. Эм дондурма, эльбет, эр ерде сатыла эди.

Бу хатырлавым меркезден четте ерлешкен шеэрлерге аиттир.

Москвада ве джумхуриетлер пайтахтларында эскимо, пломбир, шоколадлы дондурма чешитлери чокъча олгъан.

Кучюк шеэр ве койлерде яшагъанлар исе, дондурма ишлеп чыкъарылгъан буюк шеэрлернен накълие алякъасы пейда олгъандан сонъ дондурманен кечче таныш олгъанлар. Дондурманы ишлеп чыкъармакъ чокъ масрафлыдыр. Биринджиден, буюк буздолаплар олмакъ керек – буларны булмакъ ичюн бир чокъ шеэрлернинъ маддий кучю етмей.

1960-нджи йылларнынъ башларында Мелитопольде, юк демирёл станциясы янында, он-он эки метр юксекликте, етмиш-сексен метр узунлыкъта, талашнен (опилки) орьтюли, обалар юксельгени акъылымда. Мен, оларнынъ янларындан кечкенде, бу не олгъаныны бильмей эдим.

Бир кере, язда, бу ерден кечкенде, оба янында ишчилерни ве обанынъ талашсыз бир уджуны корьдим. Талаш тюбюнде буюк-буюк дёрткошели буз парчалары тура эди. Ишчилер оларны чыкъарып, юк машиналарына юклейлер. Буз парчалары иригени корюне, лякин олар буюк олгъаны ичюн, бузнынъ эсас кысымы бутюн къалып, керекли ерге етиштириле эди. Буз парчалары тотланмагъан, челиктен япылгъан савутлар, ичинде дондурма толу я да газлы сиропнен сув сатылгъан чапчакълар янында ерлештириле эди.

Буз къайдан кельгенини мен буюклерден сорап бильдим, мегер оны къышта вагонларнен СССР-нинъ аязлы, сувукъ тарафларындан кетирип, дестелеп, талашнен орьтюп къоялар, язда исе оны къуллана экенлер.

Мелитопольдеки къышлар, кимерде баягъы аязлы, лякин пек ойле къарлы олмагъаны акъылымда. Бойле вакъытта биз коньки, чана тая эдик. Буюклернинъ итиразына бакъмадан, сокъакълардаки тайгъалакъларны, балалар озьлери, сув тёкип, ясайлар. Мелитопольде яшагъан девримде, бир сефер йигирми беш дередже аяз олгъаны себебинден мектеп дерслери лягъу этильгени акъылымдадыр.

Дондурмагъа къайтайыкъ. Мен ильк сефер дондурманы не вакъыт таткъаным акъылымда къалмады. Лякин бузлу «ряженка»ны ашагъанымны хатырлайым. Къорантамызда, эм тек бизде дегиль, онъа, ничюндир, «робленка» дениле эди. Бельки, «робыты» («япмакъ») украин сёзюнен багълыдыр. Сонъ анълагъаныма коре, бу ерли мелитополлилернинъ бир хусусиети экен.

Меракълысы шунда ки, Мелитополь шеэринде яшап, къартбабамнен къартанам, къарарнен 1958 сенесинедже, сыгъыр бакъып, яшадылар.

Къорантамызда, къартанамдан гъайры, эр кес чалыша. О исе, эр акъшам сатлыкъкъа «ряженка»ны азырлай эди. Оны насыл этип азырлагъаныны язып отурмайым. Алтын тюсли эм къаверенки копюкли, аджайип «ряженка»ны о ярым литралыкъ банкалар ве стаканларгъа тёкип къоя. Саба олар, эвимизден 350 метр авлакъта ерлешкен вокзал янындаки базаргъа, алып кетилип, тез сатыла эди.

Къартанам махсулны юксек севиюде азырлагъаны ичюн, онынъ даимий муштерилери бар эди. Олар «ряженка»ны озь савутларына тёкип алгъан сонъ, къартанам эвге бир такъым бош савутларнен къайтып келе эди.

Аязлы къыш кельгенде исе, мен ичюн «дондурма» мевсими башлана – базардан къайтып кельген къартанамнынъ сумкасына далып, мен къартанамнынъ стаканлары тюбюнде къалгъан бузлагъан «ряженка»ны чай къашыгынен кырып-кырып кейфнен

ашай эдим. Дондурманен биринджи танышлыгым иште бойле эди. Къартанам энди дюньяда олмаса да мен шу дакъкъаларны асретликнен хатырлайым...

Мелитопольде эвлер «къалыб»тан къурулган эди. Бу акъта айткъанымда, къырымтатарлар, «къалыб» къуруджылыкъ материалы дегиль деп, манъа инанмай эдилер.

Факъат, 1937 сенесине аит Т. Рапопортнынъ «Крымскотатарский дом» макъалесинде, Къырымда, къуруджылыкъта къалыб къулла-нылганы языла. Девамлы субетлер нетиджесинде, Украинанынъ орта ёлагында ве Орта Асияда, эр кеске белли олган «саман» сёзюнинъ къырымтатарджа экинджи манасы «къалыб» сёзюдир деп, келишкен эдик.

Сыгъыр

Дженктен сонъ йыллары Мелитополь виляет шеэри олса да, буюк бир койни анъдыра эди. Шеэр немсе ишгъали себебинден зияде зарар коръди, оны азат эткенде Къызыл Орду буюк гъайыпларгъа огърады. Чешит менбаларгъа коре, мында 46–70 бинъге къадар инсан эляк олган. Къызыл Ордунынъ Къырымгъа уджюмини токътатмагъа тырышкъан немсе ордулары ичюн Мелитополь муим мудафаа сынъыры олган.

Азат этильгенден сонъ Мелитопольде эалининъ эвельки нуфусындан тек ярысы къалды. Шеэр ходжалыгъынынъ вазияти, дженк дешетлерини башындан кечирген эалининъ алы мушкуль эди.

Шеэр ойле пек буюк дегиль – бир уджундан бир уджуна бир саат ичинде джаяв барып чыкъмакъ мумкюн эди. Автобуслар ёкъ, эр кес джаяв къатнай. Шеэр буюк койге бенъзеп къалды, лякин базы заводлар чалышып башлады. Эр саба заводларнынъ ишке киришкенлери, уйлелик тенеффюсини ве ишнинъ сонъуны бельгилеген гудок чалувларындан башлана эди. Гудок сеслери озъгюн шеэр саатини темсиль эткен киби эдилер.

Шу девирде къорантамыз сыгъыр туткъаны табиий эди, къомшуларымызнынъ сыгъыры олдымы-олмадымы, акъылымда къалмады, факъат, сокъакънынъ сонъунда бир сюрю сыгъыр топланып, чобан оны бир километр месафеде олган Къызыл-Яр йылгъасына айдагъаныны хатырлайым. Къызыл-Ярда эвельден ногъай кою бар экен, кой чокътан ёкъ олды, бугуныки кунъде анда чокъ къатлы эвлер тургъанына бакъмадан, ернинъ ады сакъланып къалды.

Бираз буюгенден сонъ, он эки – он учъ яшларымда олганда, биз, достларымнен берабер, торбаларымызгъа отъмек, дигер емеклер къойып, ярым кунъге къадар Къызыл-Яргъа кете эдик. Андаки тескин табиятны, сукюнетни, чокъракъны, юксек от чалыларыны бегене эдик. Йылгъа тарафында къыйыш къоралы бостанларнынъ саиплери, бизим мында булунганмызгъа итираз бильдирмей, чюнки биз тербиели эдик ве ят бостанларнда ишимиз ёкъ эди.

Шу сыгырымызнен меним не алякъам бар эди, десенъиз, беш яшымда – ич бир тюрю алякъам олмаса, секиз яшымда мени энди файдалы эмекке огретмеге башладылар. Доғрусы, буны, менден секиз яш буюк олған анамнынъ оғлан къардашы Якъуб япмаға тутунды. Анам-бабам бунъа къаршы дегиль эдилер.

Якъуб дайымнынъ вазифеси – эр кунъ, эвге, сыгыр ичюн отнен шыплап толдурылған эки чувалны кетирмек, къартбабам исе советлер вакътындаки «халкъ незарети» киби, кетирильген отнынъ джынысыны тешкере, ве дайымны, кейфиетсиз от кетирсе, кимерде юзьлей турған.

Дайымнынъ истеги исе, тез-тез шу эки чувал отны юлкып, кетирип, достларынен кезинмеге кетмек эди.

Отларны биз эки ерде джыя эдик: эски, бакъымсыз мезарлыкъта, андаки от, къартбабам айткъанына коре, келишмей, ве демирёл юк станциянынъ мейданчыкъларында. Языкъ ки, шу отларнынъ адлары акъылымда къалмады, халкъ адлары эди, эгер кимдир хатырлатса, мытлакъа, акъылыма келирлер.

Дайыма от топламаға ярдым этип, мен отны пычакънен кесип топлай эдим, аз олса да, бу да менден онъа тийген ярдымым эди. Экинджи ден, чувалнынъ агъзыны тутам, учунджи ден, дайым бир чувалны алып кетип къалдырғанджа, дигер чувалны къаравуллап турам. Чувал зияде толсун да, бизни текрар откъа ёлламасынлар деп, биз чувалларға отларны шыплап аякъларымызнен таптай эдик.

Эгер, къартбабам кейфиетли отны кетирмегенимизге ачуланса, биз, кене от къыдырып, къомшу сокъакъларға, дженк себебинден виран этильген, бакъымсыз къалған эв-оджакъларға, азбарларға, бағчаларға барамыз. Эм мен, эм Якъуб дайым кичкене чагъымыз себебинден, сыгыр ашаған отны фаркъ этмегенине эмин эдик.

Земаневий аятымдан бир левханы хатырлайым, о да къарпызларнен бағлы. Биз Советская 13 сокъагында кирада яшап, сыгырымыз да, эльбет, бизнен эди. Сонъ, къорантамыз иле, бабам, къомшу сокъакъта къургъан эвимизге кочътик, сыгыр да бизнен янъы ерге кочъти.

Сонъки вакъытларда мен базарларда, сатылған, узунджа кельген, озъбекистан къавунларыны анъдырған, къарпызларны эслей башладым. Бир кере, сатыджыға, къашанып:

– Емлик къарпызлар къачкъа? – деп сорадым.

– Э, къарпызлардан пек чокъ билесинъ! – деген джевапны эшиттим.

Къарпызлардан анълагъаныма эминим, чюнки мелитополь къарпызнынъ топрагында къыркъ беш йыл яшадым. Топ киби тегерек олған, чекиси 14 килограммға еткен къарпызларны хатырлайым. Мектеп ве студентлик чагъымда къарпыз джыймаға барғанымда, бостанда янъычыкъ къопарылып алынған, тазе къарпызнынъ дадыны унутып оламайым. Мелитопольде етиштирильген къарпызлар, Мелитопольнинъ киразы киби, бутюн Авропаға белли

эди. Бугунь исе, бу кърпыз джынсы ёкъ этильди, кърбааты кимде, бильмейим. Эвель заманларда, кулинария боюнджа эр бир китапта шу кърпызларны десерт ерине ашамакъ теклиф этиле эди.

Узунджа кельген кърпызларны мен ильк кере балалыгымда, 1951 я да 1952 сенелерде корьдим.

Иште, Мелитополь, Советская сокъагы. Узунджа кельген кърпызларнен толу «полуторка»ны бошаталар. Эм, кърпызларнынъ бутюнлигини тюшюнмей, бошаталар.

Къртбабама:

– Бизге о кьадар, бойле ошлу олгъан кърпызлар не керек? – десем, къртбабам:

– Бу ем кърпызлары, сыгъыр оларны севип ашай, – деди.

Шу узунджа кърпызларнынъ обасы хатрымда кьалды. Эм бугунь, базарда сатылгъан узун кърпызлар, ем кърпызлары олмагъанына мени кимсе кьандырып оламаз. Иште, кърпызлар ве сыгъырымыз акъта хатырлавларым бойледир.

Вокзал янындаки базар

Эр бир шеэрининъ белли ери бардыр. Мелитопольде, дженктен сонъ йыллары бу – вокзал янындаки базар эди. О бугуньде бар, лякин 1940-нджи сенелернинъ сонъу – 1950-нджи сенелернинъ башындаки базарнен кьыяслагъанда, о бам-башкьа олып кьалгъан. Эвель-эзельден шеэрни яшаткъан васталарнынъ бири демирёл олгъан. Мелитопольнинъ джогърафик джеэтен ерлешкен ери, тышкьы дюньянен багълагъан накълиенинъ ялынъыз эки чешитини кьуланмагъа имкян бере. Авто накълиеси о девирде аз, шеэрара автобуслар кьатнамай, онынъ ичюн шеэрге келип-кетмек ичюн демирёлнен файдаланалар. Ёлджуларнынъ эсас кьысымы, адетиндже вокзалдан 150 метр авлакъта ерешкен базардан кечип кете эди. Шу базар о девирде бутюн яшайыш ихтияджларны – чешит кой ходжалыгы ве санайы малларнынъ алыш-веришини, мемлекет ве ерли хаберлерни темин эткен нокъта, корюшювлер, танышувлар ери эди. Мында, меним къртанам киби, даимий сатыджылардан гъайры, Москвадан тренлерде кетирильген малларны саткъанлар да бар эди. Базар саба саат едиден, саат онгъадже ишлей, анда, чешит-тюрю салман-сулман, саат бешкедже даимий юрген затлар да олгъан.

Базар саесинде меним анам меним бабамнен танышкъанлар. Бабам, госпитальде тедавийленген сонъ, шу базаргъа кельгенде, кьырымтатарлар кьайда яшагъаныны сорап, онъа Мелитопольде 1930 сенесинден берли яшагъан меним къртбабамнынъ эвини косътергенлер. Айны ойле этип, 1944 сенеси, кьырымтатарларны сюрюнликке алып кеткен эшелондан кьачкъан 16 яшында кьызны да меним къртбабамнынъ эвине таба ёллагъанлар. Шу кьыз бизнен 1952 сенесинедже яшады, сонъ Озьбекистангъа кетти. Асла

инанылмаган шей – биз, анамнен оны, тесадуфен, 1962 сенеси, Ташкент дживарындаки Пахта къасабасында расткетирген эдик.

...Мелитополь. 2010 сенеси. Т. Г. Шевченко адына Медениет эви. Мен ышыклар ярыгында, санада турам. Меним ватандашларым, Мелитополь кырымтатар диаспорасынынъ векиллери – залдалар.

Кырым Джумхуриетинде нам къазанган маариф эрбабы, «СССР иджаткяры» медалинен такъдирленген, техника илимлери намзети, доцент, Кырым муэндислик-педагогика университетининъ окъув ишлери боюнджа проректоры, догъма Мелитополь шеэринден олган Эскендер Меджитович Люманов, – деп, мени тедбирнинъ алып барыджысы такъдим этти.

Санагъа чыкъмаздан эвель, мен озъ чыккышымны тюшюнип-ташынып тизген эдим, ляким, мен планлаштырганым киби олмады.

Зал ичине бакъаркеним, мен семетдешлеримни корьдим. Олар ичюн Мелитополь, Кырымгъа къайтувнынъ агъыр ёлунда, 1930 сенеси меним къартбабама киби, даимий туракъ олып къалды. Лякин къартбабама ватангъа къайтмакъ ойле де къысмет олмагъаны киби, залдаки ватандашларымнынъ эксериети де, чешит себеплерден долайы меним къартбабам киби Кырымгъа къайтып оламадылар. Олар 1956 ве 1967 сенелери, кырымтатарларнынъ меселесини санки чезген, СССР Юкъары Шурасынынъ къарарлары чыккыканынен, Кырымгъа къайтмагъа ынтылган, эсли-башлы инсанлардыр. Қарарлар чыккыканынен, оларны Кырымгъа къоймагъанлардан сонъ, олар Мелитопольде къонып, келеджекте илле Ватаннен къавушмакъ умютинен яшадылар. Лякин аят озъ ёлунен эп девам этти: эвлер къурулды, балалар осьтюрильди, мында торунлар да дюньягъа кельди.

Санада тургъанымда, къартбабамнынъ сюлялесинден ялынъыз эки догъмуш агъамнен мен, арзумызгъа еткенимиз акъкъында тюшюне эдим. Биз Кырымгъа къайтмакъ истегини беслеп, онъ-айтлы ерлеримизни ташлап, Кырымгъа къайттыкъ, къалгъанлары Мелитопольде къалдылар.

Бизим университетимизнинъ иджадий такъымлары, джеми 48 инсан, Запорожьеде концерт берип, къайткъанда, Мелитопольдеки корюшювимиз кунъ эвель планлаштырылган эди. Ялынъыз кырымтатар музыкасы эсасында тизильген программamızнен Запорожьенинъ сакинлерини айретте къалдырдыкъ. Запорожьеде кайткъанда Мелитополь диаспорасыны къувандырайыкъ, дедик.

Университетимизнинъ такъымлары эписи чешит ярышларынынъ гъалип я лауреатлары эди.

Иште, мен санадам. Шу анъ козь огюмде яшагъан кунълерим якъ этип кечти, озюмни зорнадан тутып олдым. Мен озюмнинъ Мелитопольде кечкен балалыгъымны хатырладым. Кырымгъа къайтмагъа къысмет олмагъан къартбабам, къартанам, анам, бабам акъылыма кельдилер. Лякин оларнынъ арзуларыны мен, кырымлы олып, керчеклештирдим.

Бу хатырлавлардан сонъ, дигер, къара хатырлавлар акъылыма тюшти. Вокзал янындаки базар. Мен – алты яшында бала эм он дёрт яшындаки Якъуб дайым. Къартбабамнынъ сыгырына, дайымнен мен, эр кунъ ем тапып кетирмек – боюн-борджумыздыр.

Акъылыма яз кунълери тюшти. Уйледен сонъ биз дайымнен базарны доланып, къарпыз-къавун къабукъларыны топлай эдик. Бу ашшалайыджы ал эр кунъ текрарлана. Мен кичкене олгъаныма бакъмадан, элимдеки эки къопкъа, дайымнынъкилери киби балабан-балабан эдилер. Дайым толу къопкъаларыны котерип алып кеткенде, мен озюмкилерини сюйреклеп ташымагъа тырыша эдим.

Дайым яныма келип, къопкъаларымны ала, йигирми метр огге алып кетип къоя, сонъ къайтып, озюнинъкилерини огге алып кете, сонъ текрар. Яхшы ки, биз базаргъа якъын яшай эдик. Лякин мен дигер левханы хатырлап, эеджанландым.

Базарда алыш-вериш ичюн, агъачтан япылгъан ачыкъ бештахталар, къапалы тюканчыкълар ерлеше эди. Олар башта, ялынъыз язда, кой ходжалыгъы махсулатларны, эм къарпыз-къавун саталар.

Бир кунъ бизим дёрт къопкъамыз ничюндир толмай къалды. Шу арада бештахталар устюнде ерлешкен учъ акъайны коръдик, олар ашыкъмайып, къарпыз ашап, ракъы ичип отуралар. Акъшам устю, саат энди бешке якъын. Биз дайымнен экимиз бир аз авлакъта ерлешип, олар, къарпыз ашап битиргенлерини беклеймиз, къарпыз къабукъларыны джыйып, къопкъаны толдураджакъмыз. Олар исе, ич ашыкъмай ашайлар. Дайымнынъ сабыры тюкенип, акъайларгъа мураджаат этти:

– Эмджелер, къарпызларыны тездже ашасанъыз, биз къабукъларыны топлап алайыкъ.

Акъайларнынъ бириси:

– Пошли вон татарчата! – деп, бизни чиркин сёзлернен сёгди. Аньлашылгъанына коре, бизни, къорантамызны да биле эди.

Биз еримизден турып кеттик.

Бу левха, мен санада, ышыкълар ярыгъында тургъанда акъылыма тюшти. Мен, Мелитопольнинъ энъ буюк санасында тургъан, шу къарпыз къабукъларыны топлагъан «татарчонок», аятий къыйынлыкъларны кечип, нам къазангъан, урьметли инсан олдым.

Богазыма недир тыкылып, козьлерим яшланды. Мен индемейип турам. Залдакилер де индемейлер. Биринджи сырада отургъанлар, бельки козьяшларымны, эеджанымны дуйгандырлар. Сукюнет не къадар девам эткенини эследемиз. Лякин мен, догъма Мелитопольден олгъаным, аятымда чокъ еньишлерге ириштим деген фикирим, мени озюме кетирди. Мен тынчландым, чыкыш яптым. Истегеним киби дегиль, я, лякин сейирджилер, меним алымны, гъалиба, аньлап, эльчырпмаларнен алгышладылар.

Иште, манъа, инсан олгъанымны хатырлаткъан, акъылыма тюшкен, вокзал янындаки базар...

Гульнара Усеинова терджиме этти.

Тени къалемлер

Реяна ВЕЛИЕВА

Сакъ районы
Янъы Къарагъурт (Митяево)
кой мектебининъ
6-нджы сыныф талесеси

Ребери Султание Велиева

Гаспринскийнинъ эйкели янында

Шеэримиз меркезинде Салгъыр бою кезиндик,
Гаспрапынынъ эйкелине гульдесте такъдим эттик.
Чечеклернен безеткенлер ватандашлар этрафын,
Оджамызнынъ бир юз етмиш йыллыгыны хатырлап.
Бу инсангъа Оджа, деймиз, мутефеккир, яызджы,
Нидже вакъыт «Терджиман»ны такъдим эткен неширджи,
Мектеплерге янъы усул эм «Элифбе» яраткъан,
Эски мектеп ишлерини ич ёкъ этмей, янъарткъан,
Земаневий янъы мектеп балалар ичюн ачкъан!

Анифе САЛЕПДИЧОВА

Акьмесджит районы
Мамут-Султан кой
мектеп-гимназиясынынъ
7-нджи сыныф талесеси

Ребери Анжела Иззетова

Үнутманъыз, оджаларымыз!

Новелла

Кениш ода ичинде, төгөрөк маса этрафында учь адам отурмакъта. Олар янъы кельген газеталарны козьден кечире, муим хабарлер иле таныш олалар, фикирлеринен пайлашалар. Бириси чал сачлы, гурь мыйыкълы, башында пускулли, кьырмызы фес. Бу – Исмаил оджа Гаспринский.

– Достларым, бугунь мен бир худжур тюш корьдим, – деди Исмаил оджа. – Тюшюмде мен 2025 сенесинде булундым. Бизим махсулдар Кьырымымыз ташлангъан ве кийик тарлагъа ошай. Бир заманлары гурь олып оськен багъчалары кьуругъан, кийиклешкен. Джанлы чокьракълары сазлыкъкъа, озенлери сайларгъа, Къара денъизи исе буланыкъ мазут гольчикке чевирилъген. Атта адамларнынъ джанлары кьуругъан къабукъкъа ошамагъа башлады. Ер душманлыкътан ве рух зайыфлыгъындан чатлагъан, кучю джойлгъан. Кьоркъкъанымдан, уяндым. Мен келеджекнинъ акъикый вазиятини корьдим, гъалиба, сабагъадже юкълап оламадым, – сёзюни девам этти о.

Маса этрафында отургъанлар бойле сёзлерни эшитип, айретте къалдылар.

– Исмаил оджа, бу олгъаны-оладжагъы – тюштир, хайыргъа олсун, – деди бириси.

– Юрегинъизге алманъыз! – джевапланды дигери.

– Ёкъ, достларым! Бу – бизим келеджегимизни косьтерген тюштир! – эеджанлы давушнен деди Исмаил оджа. – Достларым, сея-

атта олгъанда, бир балыкъчынен таныш олдым. Онынъ айткъанына коре, денъизде белягъа къалгъан денъизджилер мектюп яза, сонъ оны шише ичине къойып, денъизге быракъа экенлер. Ахыр-сонъу шишедеки мектюп адамларнынъ къолуна тюше. Мен де, келеджек несильге, яни оджаларгъа, мектюп язарым, озъ фикирлерим иле пайлашарым, – девам этти о.

– Оджам, не ичюн ялыныыз оджаларгъа мектюп язаджакъсыныыз? – сорады мусафирлернинъ бириси.

– Чюнки оджалар миллетнинъ темель ташыдыр. Миллетни тек тасиль къаранлыкътан чыкъара биле, эм меним сёзлеримни де тек оджалар анылар, – деди Исмаил оджа.

Исмаил оджа маса башына отурып, мектюп язмагъа башлады: «Азиз, оджаларым!

Сизге мектюп язгъан, XIX асырнынъ сонъунда яшагъан Исмаил Мустафа огълу Гаспринскийдир. Бизим келеджегимиз Сиз, яни оджаларнен багълы. Халкъымызны чешит къарсамбалардан тек сизнинъ эял эмегинъиз, зенаатыныызгъа сынырсыз севгинъиз, сабырыныыз, озъ ишинъизге садыкълыгъыныыз, къуртарыр. Сизинъ ишинъиз миллетимизнинъ менлигини юксельте, ватанпервер олмагъа огрете. Мусульманлар окъуп, медений адамлар олсалар, акъны къарадан айырды этмекни билирлер. Келеджекте, мен инанам, бизим мукъаддес топрагъымыз озъ джумерт къучагъыны ачар, койлер ве шеэрлер зенгин ерлерге чевирилирлер. Мен Ватанымызны тынчлыкъ, гъам-къасеветсиз ве козьяшсыз, къудретли, илери кеткен девлетлернинъ сырасында мусавий, эр тарафтан инкишаф эткен бир девлет оларакъ коръмеге истейим. Меним истеклерим: юрдашларым озъ топрагъында мусафир дегиль де, акъыкий саип, толу акъ-укъукълы адам олмагъа тырышсын. Къысмет олса, келеджекте бизим яшларымыз гъурур иле озюни къырымтатар деп танытсынлар.

Меним фикиримдже, Сизге, урьметли оджалар, ич бир маниаларгъа бакъмайып, тишлеринызни сыкъып, эп бир халкъымызны окъутмагъа, медениетимизни котермеге керек! Унутманъыз, оджаларым, Къырым бизим Ватанымыз! Гъайрет иле чалышыныыз, миллетимизни джаиллик батагъындан чыкъарыныыз! Келеджегимиз тек сиз иле багълы!» – деп мектюбини екюнледи.

– Достларым, ярын бу мектюпни шишеге къойып, денъизге быракъарым. Келеджек несильге менден насиат олсун! – деди Исмаил оджа.

Медине ХАЙБУЛЛАЕВА

Джанкой шеэри, 1-нджи
мектебининь
9-нджы сыныф талебеси
Ребери Ленура Зейдуллаева

Достлукънынъ биринджи куню

Левха

Сентябрь айынынъ боз ренкли сабасы серин кокке даа синъип кетмеген эди. Мектепнинъ алдында исе балалар энди топланмагъа башладылар. 9-нджы «А» бироз кенарда беклеп, «тепеси беяз, тюбю къара» дегиль де, спорт кийимлери иле тура эдилер. Меселе шунда ки, бу балалар мудирнинъ аджайип мектеп йылары акъкъындаки нуткъыны динълемеге истемейип, шу земаневий йыларыны, акъикъатен де, пек гузель яшамакъ истейлер. Шимди балалар сентябрьнинъ биринджи кунюни деньиз ялысында кечирмек ичюн автобус беклейлер.

Сыныф озъ анъанелерини сакълаяракъ янъы талебелерни сийрек ве истемемизликнен къабул эте. Ве бугунъ кулип, озълерини сербест тутта эдилер, лякин кенардан оларны дикъкъат ве къоркъу иле сейир этип тургъан къызны да, ниает, коръдилер.

– Мераба! Сенинъ адынъ не?

– Ленара.

– Дюльбер адынъ бар экен!

– Мен къырымтатарым. Биз кеченлерде Орта Асиядан кочип кельдик.

– Пек яхшы! Сыныфымызда олгъан миллетлерден гъайры, энди къырымтатар да оладжакъ!

Корюне ки, балалар бири-бирилерини бегендилер.

Балалар деньизге келип, ювунмагъа ашыкътылар. Олар Ленаранынъ сувда эминсизликнен юргенини бирден сезмедилер. Лякин къызчыкъ деньизни ильк кере коръгени ве ялдамагъа бильмегенини билип, балалар онъа тевсие бермеге ве ялдамагъа огретмеге башладылар.

Кунеш къонгъан сонъ, балалар атеш якътылар ве гитара чалып, севимли земаневий тюркюлерини йырладылар. Сонъки аккорднынъ сеси тынгъан сонъ, Ленара гитараны алып, гузель макъамлы «Ай ярыкъ геджесинде» къырымтатар йырыны иджра этти. Эписи бирден оны огренмек истедилер.

Къайткъанда, теэссуратлар иле толу олгъан талебелер инде-
мейип, автобуснынъ пенджерелеринден йылдызларгъа бакъып
кете эдилер.

– Мында йылдызлар башкъадыр. Башта яшагъан еримизде олар
парлакъ ве балабанджа эди. Бизде йылдызлар акъкъында эски
бир эфсане бар, – деди Ленара ве гедженинъ бир вакътында эвге
къайтмакъ ичюн ёлны бабасына тапмагъа ярдым эткен джесюр
аскернинъ къызы акъкъында дюльбер масалны икяе этти. Шу къыз-
чыкъ къор парчаларыны коке аткъанда, шу къыгъылчымлар парлакъ
йылдызларгъа чевириле экенлер.

– Я сен бизим Кырым эфсанелерини билесинъми? Ёкъ? Айса,
динъле...

Ве Ленара «Аюв-дагъ», Арзы къыз, «Алтын бешик» акъкъындаки
эфсанелерини биринджи кере эшитти.

Сентябрьнинъ ильк куню битятыр. Мен ве Ленара арасында
башлангъан достлукънынъ аджайип бир кунюдир.

Сание ХАМИЛОВА

Сакъ районы
Темеш (Шелковичное)
кой мектебининъ
11-нджы сыныф талесеси

Ребери Сервиназ Велиева

Йипишли къушакъ

Татамнынъ тою олды.
Белинде – дюльбер къушакъ,
Алтын сувнынъ устюнде
Ялдай бир чокъ боюнджакъ.

Балабан ве уфачыкъ
Зынджырчыкълар асылгъан.
Къушакъ аилемизнинъ
Дегерлиги сайылгъан,

Къартанамнынъ сандыгъында
Чокъ йылар сакълы тургъан,
Ябанджылыкъны дуйгъан да,
Ватаныны сагъынгъан.

Татам такъа белине,
Мен де тием элимнен.
Къартанамнынъ бахшышы
Къыйметлидир эр шейден!

Поэзия

Сеитумер ЭМИЧ

БАХЧИСАРАЙ

...Были БИТЫ мы кнутом,
 БЫЛИ в землю врыты.
 Убивали нас, но мы
 не БЫЛИ убиты...
 В те годы

I

* * *

II

ТЕНИ

В небо Таврии ночное,
 словно нож,
 луна взошла.
 Засветились под луною
 Хансарая
 купола.
 Серебро
 листвы весенней.
 В переулках тишина.
 Вдалеке звучит,
 не молкнет
 одинокая струна.
 Не весенняя отрада,

не соловушка
свистит.
Ком подкатывает к горлу.
Сердце музыка щемит.

Ты зачем,
струна тугая,
в этой полночи
поёшь?
Ты зачем,
струна,
рыдаешь
и печаль
мне в душу льёшь?
Над роскошным Хансараем
звёзды
светятся в ночи.
Голубые минареты
ловят лунные лучи.

Спят в мезарах Хан-Гиреи.
Слава мертвым не нужна.
Ты о чём,
струна,
рыдаешь?
Ты о чём поёшь,
струна?
О столице ль этой древней?
О плывущих
облаках?
О минувших ли
сраженьях?
О прошедших ли веках?
За дувалами
ночными
юных яблонь
белый цвет.

Поколениями забыты
радость пиршеств,
горечь бед.
Только ты одна
не молкнешь

и рыдаешь оттого,
что печалей стало больше
у народа
твоего.

В дни войны,
пожаров,
казней,
в той
исчезнувшей дали
предсказать судьбу
народу
звездочёты не могли.

Оттого ль звучишь
печально,
одинокая струна,
что венчает
древний купол
эта тонкая луна?

Оттого ли
вы притихли,
вековые деревья,
что в мелодии народной
боль
минувшая
жива?

В небеса
восходят звуки.
Оживает старина.
Над землёй
струна рыдает.
Над землёй звучит струна.

По ночным холмам Алана
бродят тени...
Чьи они?
Тех,
кто спят в песках Турана,
чьи уже минули дни.

Это души
братьев наших,
матерей,
сестер,
отцов.

Это тени
в битве павших,
несгибаемых борцов.

Отчего, струна,
ты стонешь?
Плачешь
кровью и огнем?
Оттого ли, что живые
позабыли о былом?

Куцей памяти кумиры,
лицемеры
и лжецы,

нынче правят нашим миром,
лжегерои
и дельцы.
Не про них ли гнев
твой ярый,
одинокая струна?
Слышу –
это плачут камни,
в скорби наша старина.

Ком подкатывает к горлу.
Сердце –
как вулкан в груди.
Ты
зови,
струна,
как горн,
Ты Народ мой разбуди!

Симферополь,
декабрь 1994 г.

КИПАРИС

Вы видели море утром?
Скалы.
Чайки.
Вода...
Из голубого Гурзуфа
его привезли сюда.

Прекрасен.
Высок. Зелен.
Милой долины весть.
Сказали:
– Сажай в землю.
Пускай цветёт
здесь.

С корнем его вырвали.
Ни грамма
родной земли.
Напрасно его
поливали.
Ствол
пески замели.

Он понял –
ни скал высоких,
ни моря
ему не вернуть.
И, обожжённый солнцем,
он вспоминал
свой путь.

... Везли его
через горы.
Мимо бурливых рек.
Годы?
Может быть, годы.
Век?
Может быть, век.

На поездах,
телегах...
Везли его
в край чужой.

Летом?
Может быть, летом.
Зимой?
Быть может, зимой.

Везли его.
Всё печальней
шумели зелёные ветви.
Всё тише вдали звучали
моря вольные ветры.
Можно смириться с горем.
Не умер ещё.
Не высох.
Но как позабыть море
гордому кипарису?

Ему по ночам снится
ветер морской, нежный,
крик голубой птицы,
грохот волны
свежей.

В себе он слышит и видит
туч грозowych
раскат.
Спасите его!
Спасите!
Пока не зачах
в песках!

Годы мои, годы...
Приходит пора тишины.
И кипарис гордый –
В инее седины.
Ветви его стары.
Падает с них роса.
Точно с ресниц сестры
цвета волны слеза.

Люблю

Люблю тебя,
мой край родимый.
неповторимый,
несравнимый.
Умру.
но даже умирая,
скажу я:
– нет прекрасней края.

Люблю я твои песни
вольные,
дымки далёких очагов.
Люблю
раскатыстые волны
и лунный отсвет
берегов.

Люблю свечение
скал ребристых.
В какую б ни попал беду,
я вижу – тополь
серебрится.
моя лоза
цветёт в саду.

О родина!
Нет выше блага!
Вершин скалистых
гордый свет,
любовь твоя,

твоя отвага –
превыше счастья
в жизни нет.

И мне чужой земли
не надо.
Пускай прекрасна та земля,
но грохот
наших водопадов
мне слышен,
где бы ни был я.

Гром
над горами величавыми.
Фиалок нежных тишина.
В душе моей
взлетает чайка
и тихо плещется волна.

И если надо,
край мой милый,
я брошу жизнь
к твоим ногам,
к прекрасным и неповторимым,
любимым с детства берегам.

Коктебель, 1970 г.

В глазах адыга

В глазах адыга –
горы Адыгеи.
На склонах гор –
зелёные луга.
Родная Адыгея,
а над нею
сияют ослепительно
снега.

В глазах адыга
мать качает сына.
И дом
в закатных светится
лучах.
В глазах адыга –
вечная картина –
родные горы
и родной очаг.

Любовь к Отчизне
всеми
нами
движет.

Я знаю
Адыгею
не из книг.
В твоих глазах
твою Отчизну вижу...
Что видишь ты
в моих
глазах,
адыг?

Новороссийск – Майкоп, 1987 г.

Скажи, Кайсын

Великий вождь с лицом ханжи
без чести, мужества и рода
однажды поднял кубок лжи
над горем сосланных народов.
Он нашу праздновал беду.
Багровый свет играл на скулах.
И наша кровь текла из кубка
по подбородку на звезду.

От горной родины вдали
вас били, мучали, губили,
Горька трава чужих долин
и хлеб не сладок на чужбине.
Чужие падали снега
и боги правды были немые,
ночами плакала Жилга
слезами Верхнего Чегема.

Великий вождь отдал концы.
И пусть, хотя бы через годы,
вернулись вы в родные горы.
Я счастлив за тебя, Кайсын.

Да будешь ты Отчизне верен
во всём, повсюду и всегда.
Да не закатится вовеки
твоей Балкарии звезда!

Сын Крыма рад горам твоим,
и родникам твоим, и рекам.
Но не из Крыма я приехал.
Да и уеду я не в Крым.
Не припаду я к синим водам
моих приморских деревень.
Доныне над моим народом
того же кубка та же тень.

Скажи, Кайсын, мне, что со мною?
Порой мне кажется всерьёз,
что нас оплакивает море,
солёное от наших слёз.

Ты знаешь – боли не измерить,
не перечислить наших бед.
И что мне делать? Что мне делать?
Скажи, Кайсын, ведь ты Поэт.

Ташкент – Нальчик

К юности моей

Говорят,
я постарел.
Говорят, устал.
Говорят,
в глазах моих
стелется туман.
Помню,
был я молодым
у далёких скал...
Что такое боль в груди
я не понимал.
Свято Родиной горел.
Славы не хотел.
За её свободу я
дрался
на фронтах.
Только молодость мою
замела метель.
Возмужал я.
Стал седым.

Пепел на устах.
И теперь я говорю:
Всем своя судьба.
Только Родина – одна.
Нет её милей!
Донеси меня,
 волна,
доведи меня,
 тропа,
к берегам родной земли,
к юности моей!

Цветы для сестры

Люблю тебя,
край матери, отца.
Ужель, ужель
тебя я вижу снова?!
Упавши на колени
у крыльца,
целую камни
очага родного.

Сестра моя, далёкая,
прости
за эту боль,
за горькую удачу,
что к дому привели меня
пути,
что у порога
за двоих я плачу.

Мне чудится,
что мы собрались вновь.
Орешина
листвой шумит над нами.
Родимый край!
Печаль моя.
Любовь.
Не высказать мне этого словами.

Я стал другим.
Я видел много горя.
Ни от чего
заплакать бы не смог,
но запах детства,
Но скала у моря,
Но этот горьковатый ветерок...

Ах, мама, мама!
Ты меня простила?
Войди,
Открой в зелёный сад окно.
Но далеко в песках
твоя могила.
Да и отец
погиб уже давно.

Брожу один у моря.
Вспоминаю.
Не ведаю –
то радость иль беда.
Что кличешь, чайка?
Я с тобой, родная.
Ведь я сюда
вернулся навсегда!

Вновь свет родного солнца
надо мною.
Тепло родное льётся с высоты.
Сестра моя,
родных нас только двое...
И я тебе опять
дарю цветы.

Цветы...
Цветы...
В них блещут брызги моря.
В них замерли
дожди минувших гроз!
Роса цветов
твои печали смоем,
не плачь, родная,
и не надо слёз.
В них воздух
виноградников и пахот,
я для тебя собрал их

в Гюль-бахче.
Они цветут.
Они отчизной пахнут.
Они рыдают
на твоём плече.

Цветы, цветы...
Нас горе не сломило.
Презрев потери,
лживую молву,
как будто воду пьём из Учан-сува
и падаем лицом в их синеву.

Нам до могилы
пить из этой чаши.
Пока живём –
цветам не отцвести!
Вернулся я
к родникам
журчащим
нашим.

Ты
за цветы
опавшие
меня прости...

*Ташкент–Новороссийск–
Симферополь, 1965–1987 гг.*

Урьметли окъуйджылар! **ЙЫЛДЫЗ**

МЕДЖМУАСЫ

2021 сенесине «Йылдыз»гъа
абуне олмагъа унутманъыз.

Абуне
индекси –
75298

Ярым йыллыкъ (июль–декабрь)
абуне фияты – **474 кумюш 27 капик.**

Издається на крымскотатарском языке
«ЙЫЛДЫЗ» № 3 (261) 2021.

Издано при поддержке Государственного комитета
по делам межнациональных отношений Республики Крым
Государственным автономным учреждением Республики Крым
«Медиацентр им. Исмаила Гаспринского»
за счет средств бюджета Республики Крым.

Верстка: М. Усеинов

Подписано к печати 11.06.2021 г.
Дата выхода номера в свет 30.06.2021 г.
Формат 70x108 1/16. Печать офсетная.
Заказ № 21-03851
Тираж 610 экз.

Адрес редакции и издательства ГАУ РК «Медиацентр им. И. Гаспринского»
295 048, Республика Крым, г. Симферополь, ул. Трубоченко, 23а

E-mail: yildiz1976s@mail.ru

Свидетельство о регистрации
средства массовой информации ПИ №ТУ 91-00296

Отпечатано в типографии
ИП Сангалов К.Ю.
308000, г. Белгород, ул. Кирпичная, 656
e-mail: ria-izumrud@yandex.ru

Меджмуа окъуйджыларгъа вакътында еткизильмесе, онынъ
нешири ичюн месуль «И. Гаспринский адына медиамеркез»ге
мураджаат этмек мумкюн.
Тел.: +7 3652 598-712

